ЮРІЙ ЛИПА

1954

ЮРІЙ ЛИПА

РОЗПОДІЛ РОСІЇ

З 28 СХЕМАМИ І 1 МАПОЮ В ТЕКСТІ

ДРУГЕ СПРАВЛЕНЕ ВИДАННЯ

Published by

"HOWERLA" BOOKSTORE
41 EAST 7th STREET
NEW YORK 3, N. Y.

НЮ ЙОРК 1954 ЗДА

PARTITION of RUSSIA

by YOURIY LYPA

28 Schems and 1 Map in Text.
Second Edition

Обгортка Галини Липи

NEW YORK 1954 U. S. A.

PRINTED IN U.S.A. BY
NOBLE OFFSET & PRINTING CO.
101 BLEECKER STREET, NEW YORK 12, N. Y.

ВІД ВИДАВНИЦТВА

Випускаючи другу з черги книжку **Дра Юрія Липи,** віддаємо її до рук Шан. Читачів у надії, що українське громадянство прийме її й цим вшанує не лиш пам'ять сл. п. Ю. Липи, що загинув у боротьбі з московським наїздником за Волю України, - але водночас запізнається з цим новітнім всеукраїнським світоглядом Дра Ю. Липи, що в своїх працях („Призначення України", „Чорноморська Доктрина", „Розподіл Росії" і ін.) - представив цю ідею, за ню боровся і в тій боротьбі загинув в рядах УПА.

В-во „Говерля" видало 1953 р. першу працю Дра Ю. Липи п. н. **„Призначення України"** і поставило її до розпорядимості кожного свідомого українця, котрому воля і призначення України не є байдужим!

„Розподіл Росії" - це третя праця, з черги, Дра Липи (друга - „Чорноморська Доктрина"), яка своєю тематикою творить „Всеукраїнську Трильогію". Появилась вона вперше 1941 р., як 1-е число „Державного Видавництва України", 1941, „Київ-Одеса-Севастополь-Керч-Ростів", цебто в час німецького наступу на Схід, коли було проголошено у Львові Відновлення Української Державности, звідси й назва В-ва: „Державне Видавництво України", яке було чинне дуже короткий час, бо згодом німота усе знищила. Автор у цій книжці вказує на конечність політичного поділу Росії на кілька окремих бльоків-держав, вважаючи, зовсім слушно, що в програмі **історичного призначення України мусить бути повне розчленування Росії на окремі національні держави.** Не зважаючи на це, що в книжці підкреслено більше географічно-економічні проблеми ніж політичні конечності, - важливість книжки в сьогоднішніх днях не зменшується.

Розподіл Росії - це конечність для України, яка остаточно мусить визволитися, жити і розвиватись, як самостійна й Соборна Держава Української Нації!

Московія протягом сторіч завоювала й пограбувала не лиш Україну, але й інші народи, бо її ціль — це війни, підбої, насильства та шахрайства, яким ні меж, ні перепон немає, Москва наступала на схід, захід, полудне й північ, в Европі й Азії, і стремить до дальшого підбою і поневолення решти світу з Америкою включно. „Світова революція" — це засіб до московсько-комуністичної надвлади в світі.

Звідси й потреба розподілу Росії! Росія — оця імперія без Бога й релігії — мусить бути розчленована і відштовхнута до своїх етнографічних меж з перед часів 15. сторіччя.

Сучасний стан, чи й дальше розширення московської імперії — це скрайня загроза не лиш для України, цьому бастіонові, що перша боролася проти всяких диких навал степу й Азії від монголів до москвинів білих та червоних включно, — але загроза для всіх, навіть для наївних „шукачів співжиття й миру з Москвою" — на Заході та цілому світові взагалі.

Мабуть не було б цієї загрозливої проблеми сьогодні, коли б Західні Альянти не допомогли зрости в застрашаючу силу московській імперії в ІІ-ій Світовій Війні. Тзв. СССР був би розсипався в прах і пил під ударами національних революцій і німецької зброї. Не сталось так лиш тому, що шалена політика Гітлера і Гештапо примусили всі ці революційні сили українського та інших народів обернути зброю водночас проти Німеччини й москвинів, чим остаточно угробили пляни „ІІІ-го Райху" і його кольоніяльну політику.

Ми не дивуємось московським імперіялістам-еміґрантам, що вводять в блуд західніх політиків і приготовляють їм загибіль, бо це політика інтересу їхньої „Расеї", їхньої імперії, — однак нас може дивувати це, що Західній Світ, якщо він справді хоче боротися, чи бореться проти московського большевизму, — й досі не знайшов у себе зрозуміння для національних протимосковських революційних рухів — цієї Третьої Сили, — і замість піддержувати революційні сили, як Українську Повстанську Армію, та підпільні рухи спротиву інших поневолених Росією народів, — як на глум — піддержують (шляхом приватніх американських кіл), політику московських „неділимських" імперіялістів.

„Хто до Москви йде — голову свою несе"! Коли ж завчасу Захід не заверне з фальшивого шляху „примирення", „непередрішення" та всяких „контейнментів", — він понесе сам свою голову під московський топір.

Розподіл Росії, розгром цієї імперії мусить прийти, і прийде! Це лежить в інтересі України, в інтересі всіх поневолених народів та в інтересі всього вільного світу. Бо лише такий шлях буде не лиш успішний, але й справедливий, а мир у світі — тривалий!

Українська нація, і інші поневолені народи, борються не лиш проти комунізму, чи його режіму, — але проти московської імперії, проти поневолення, байдуже — царського, комуністичного, чи „демократичного"!

Бій проти комуністичної імперії мусить бути послідовний, рішальний та остаточний. Цей бій Захід мусить повести і його виграти! До цього бою Захід мусить піти з кличем „Воля народам — Воля людині!", і разом з поневоленими Москвою народами повести змаг проти московських імперіялістів усіх забарвлень, розчленувати тюрму народів, а на її місці створити самостійні національні, на власній етнографічній території побудовані держави.

Віримо, що Україна скине понижуюче ярмо московської тиранії і стане Соборною Самостійною Державою, як рівна між рівними, у народів вільних колі.

За В-во:

Др. М. Сидор Чарторийський

ВСТУП

В останніх десятиліттях завершилась стихійна кольонізація Українцями північно-східньої частини Чорноморського басейну. Береги Чорного моря від Дунаю до Кавказу — натуральні межі України. Довершили цього — народні маси, ідучи за своїм інстинктом.

Але таке довершення мусить відбутися також і в свідомости Українців, в їх політичній ідеольогії.

Простір, що його нині звемо українським, не відповідає ані давній великокнязівській, ані козацьким державам, — це новий простір. Він може бути обмежений, або заокруглений, але вже тепер має свої виразні прикмети. Ці прикмети треба пізнати, і то пізнати наново. Цілком нове геополітичне положення вимагає нового політичного світогляду, що відповідає новим енергетичним і демографічним центрам, та почасти іншій психольогії мас.

Зріст політичної думки Українців виразно спізнився в порівнанню з територіяльним розростом. Він не встиг у багатьох відношеннях догнати реальної експанзії.

Тимчасом треба звернути увагу, принаймні, на практичні завдання, що ждуть своєї розвязки.

Три праці обговорюють у новому дусі стан і нові можливости людей і території України. Вони, ці праці, доповнюють себе взаїмно.

Перша, — це „Призначення України", що розглядає геополітичні первні сучасної України і висуває значіння України, як вузла важних торговельних доріг, а також подає генеральні ідеї, сили, підложа й можливости Українців.

Друга праця,—„Чорноморська Доктрина" призначена головним чином до розгляду тіснішої закордонної політики України, над Чорним морем. Можливости цієї політики випливають із споріднення України з іншими країнами Чорноморського простору.

Третя праця, що—тут перед нами,—це „Розподіл Росії". Оскільки перші дві торкалися головно зарисів внутрішньої і зовнішньої політики України, то ця праця бере більший засяг. Обговорює вона комплекс тих країн під назвою „Росія", що до них належала Україна на протязі останніх 230 літ, почавши від нещасливої Полтавської битви.

Виходить вона в половині 1941 р., — саме в пятидесятиліття присяги „Братерства Тарасівців" на могилі Шевченка. Ця присяга першої сепаратистичної організації новітньої України розпочинає формування виразної думки що до розподілу Росії, і вона дає моральні підстави цій книжці.

Оживлює її той самий дух, що й „Символ віри молодих Українців“ Івана Липи (1892) і „Самостійну Україну“ (1900) Миколи Міхновського, — отже віра в свою стихію і її власне призначення в лоні світу.

Тема „Розподілу Росії“ виросла з багатьох суцільних світоглядів, як українських, так і неукраїнських. Чи Українці вчені, як Михайло Грушевський, або політики, як Симон Петлюра, чи неукраїнці, як сибірак Ядрінцев, з сотнями синтетиків і політиків Сибіру, України, Середньої Азії, Кавказу та західних земель Східньої Европи, — всі вони підготували політичне дозрівання до цієї теми.

В самім виконанні книжки авторові багато прислужилася робота „Українського Чорноморського Інституту“ і ґрупи „Вогонь“, а з осіб у першій мірі проф. Іван Шовгенів та інж. економіст Лев Биковський. Придалися й вказівки Андрія Жука, засновника першого „Союза Визволення України“ та Д-ра Петра Шумовського.

Книжка булаб не вийшла так швидко, колиб не приязна поміч і матеріяльне попертя сотн. Павла Дмитренка, вояка 1-го ім. Богдана Хмельницького полку (1917), та відданий труд коректора і складачів-Українців.

Всім їм автор приносить щиру подяку.

Ю. Л.

22.VI.1941.

....Чим штучніше звучать гасла односги Росії, чим жорстокіше виконна влада перепроваджує на ділі ці гасла,—тим виразнішають природні сили земель між Білим і Чорним морями. Єсть закономірність потужня і величчя, що змушує Північ і Південь піти власними дорогами..................

1. ПОГЛЯД НА РОСІЮ.

Прикметою людського розуму є шукання доцільности в життю. Спеціяльної доцільности шукаємо в великих державних організаціях. Ми привикли дивитись на ці організації, як на певну доцільність чи в духовім, чи в фізичнім життю.

Велика держава, то для нас ділянка життя, що в ній люди зводять цілий ряд невидимих, а однак очевидних будівель То будівлі гасел, думок, звичаїв, традицій, вірувань, законів та інституцій. Люди живуть не тільки в очевидних будованнях, вони перебувають також і в невидимих будівлях.

Натурально не меньш важними є і видимі суспільні будівлі: мережі доріг, промислові, торговельні і культурні надбання в правдивому металю, камені і дереві. Коли в духових надбаннях завершенням є віра в своє призначення, то в матеріяльних здібність до опановування простору.

Це беремо за підставу оцінювання ролі Росії і ніщо більше. Беремо її, як одність, на тлі світової історії і світової господарки. Стараємося узглянити своєрідність її теренів і людей, але завжди памятаючи, про певні біольогічні закони, які кермують цілим світом.

Чи ж можна трактувати Росію, як одність в часі? Існують твердження, що большовики від 1918 р. змінили цілком попереднє обличча Росії. Так не є.

Сучасна російська політика не створилася від недавна. Большовизм не розпочав нічого, чогоб не провадив, або не пробував впровадити царизм. Нам не ходить про назви. Еволюція понять большовицької Москви ішла тим самим шляхом, що ним перед тим ішли напрямні імперських правителів Петербурга. Не змінились умовини труду. Те, що лежало в глибині суспільних і національних суперечностей, зістається й далі. Певні прояви втоми людей і природи, яскравіше тепер висловлені, існували і перед большовизмом.

Людська воля, навіть так насильницька, як большовицька, може надвередити, але не змінить біольогічної істоти терену і населення. Власне з погляду біольогічної істоти Росії можемо трактувати її, як цілість.

При цілій шарпливости російських урядів зіставалась Росія завжди певним природним зявищем. При її величезній території і великій кількости її народів—лекше навіть встановити певні природні міри, потрібні для її оцінки. Як каже приказка „Дерева не ростуть аж до неба". Наявність форм російського життя має в собі щось із рослинного, чи звіринного життя. Річ не йде тут тільки про те, що більша частина території Росії занята головним чином близькими до природи промислами звіроловним і рибацьким. Чисто природним зявищем є не тільки це окраїнне населення, але й саме ядро народів Росії. Пояснім це.

Власне тому, що російські народи були тереном нечуваних і неприродних експериментів, тим виразніше в них ділають певні стихійні сили природи. Як за Петра І-шого, так і за Леніна й Сталіна, діють ті самі явища, як клімат, геольогічні підстави, наслідки географічного положення, гидрографія і врешті залежні від них (як і від характерів народів) економічні і популяційні відносини. Це все має свої межі і свої форми.

Перше твердження, яке ми на підставі вищого будемо мусіти відкинути, це „що „Росія оточена бути не може". З тої ж причини, як твердять деякі незрівноважені росіяне, в наслідок безмежности свойого простору Росія є неможлива до здобуття.

Твердження це один час репрезентувало цілу російську державну політику, а тепер є змістом російської еміґрації. Знаходить воно й досі охочих слухачів серед русофільського німецького юнкерства і поодиноких представників західньої плютократії. Це є певне „табу" російського простору.

Друге твердження, що тісно звязане з першим, це — зазначувана багатьма росіянами, думка, що „Росія має надмір людського матеріялу". Думка ця ввійшла в кров російських політиків, а особливо стратегів. Розкидання сил в просторі є постійною хоробою російського провадження війни. Розкидає людські сили провід з центру, прогайновує їх провід фронту, армії, а навіть кожний корпус і дивізія. В суспільних реформах це саме марнотравство, в большовицьких кампаніях сійби, чи жнив марнується здобуток десятків тисяч родин. Під цим зглядом битви „суцільної колєктивізації" в 1929—1931 рр. цілком подібні до, скажім, такої битви під Таненберґом в році 1914.

Таке російське відношення до свого простору і свого населення могло колись давати певні позитивні наслідки, але на загал дає цілковитий брак почуття відповідальности за свої чини. Тимчасом не можемо інакше віднестися до Росії, як з певними домаганнями відповідальности.

Новий порядок річей, до котрого в той, чи інший спосіб стремлять народи світа, вимагає від кожного народу і кожного терену певної готовости до співпраці. Якийсь державний містицизм („Росії розумом не зміряєш") тепер не на часі.

Від року 1855-того Росія терпить поразку за поразкою. По поразці під Севастополем падає замах за замахом на керманичів Росії, по поразці в війні з Японією зроджується гасло знищення уже цілих кермівних кляс Росії. По 1917 році з російського прапору відпадає білий колір шляхти, синій колір купецтва, і зостається тільки червоний колір робітників і селян. Та він не вратовує Росії. Вона цілком не має того розгону, який собі приписує ще далі. Мала Фінляндія, маючи лиш 18 дивізій протягом трох місяців держалася проти 47 совітських дивізій. Росія це не є держава, яка не звертає уваги на межі в своїх посувах.

Зрештою Росія сама тепер є під напруженою увагою перенаселених країв. На Сході Росії тепер не безсилі розріжнені

племена, лишень щораз міцніш зорганізований і дуже густо заселений Великий Далекий Схід. На півдні густо заселена Індія, а сусідом в Європі близьким до неї лучбово є західній сусід. Европа дивиться з заздрістю на совітську унію. В той час, коли в европейських Совітах на кв. км. припадає тільки 23.6 людей, то в Італії—134.7, в Німеччині 133.5, і в інших країнах Европи завжди далеко більше, як в Росії. Радше тепер Росія оточена і досліджувана перенаселеними країнами. Тепер вона є предметом кольонізаційних пожадань і досліджень чужинних економістів. Пригадаймо собі тільки, що в самій Азійській Росії є терени величини сучасної Франції ще зовсім недосліджені.

Росія стоїть на іспиті перед системою світового господарства. Дехто відділяє її обіч трох левятанів того господарства: обох Америк, Еврафрики і Великого Далекого Сходу, яко Евразію. Однак той „евразійський левятан" в світовій виміні дає 10, а то й 15-20 разів меньше від кожного з трох попередніх. Ця велика російська одиниця не вміє продукувати. Ловецтво займає ще й досі 2/3 Росії. Вона не має тенденції продукувати ліпше: від року 1931-шого все меньшає уділ Росії в світовій торговлі. Цим самим Росія помимо своїх великих просторів, як здавалося росіянам, необмежених, тепер не тільки оточена, але й не дає доказів справности в продукції.

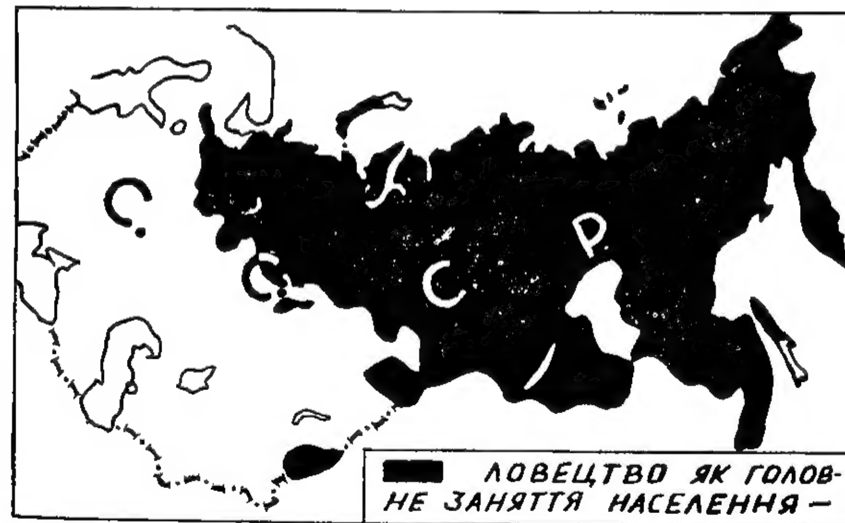

Рис. 1.

Цілком фальшивим є й друге твердження, таке занорінене серед чужинців, що Росія має необмежені людські резерви.

В році 1904—1905, в війні з японцями, твердили росіяне, що закидають японців шапками. Свою невдачу в цій війні пояснювали вони недостатною лучбою з Далеким Сходом. В війні 1914 року мали вони ворога на своїх найбільш залюднених тере-

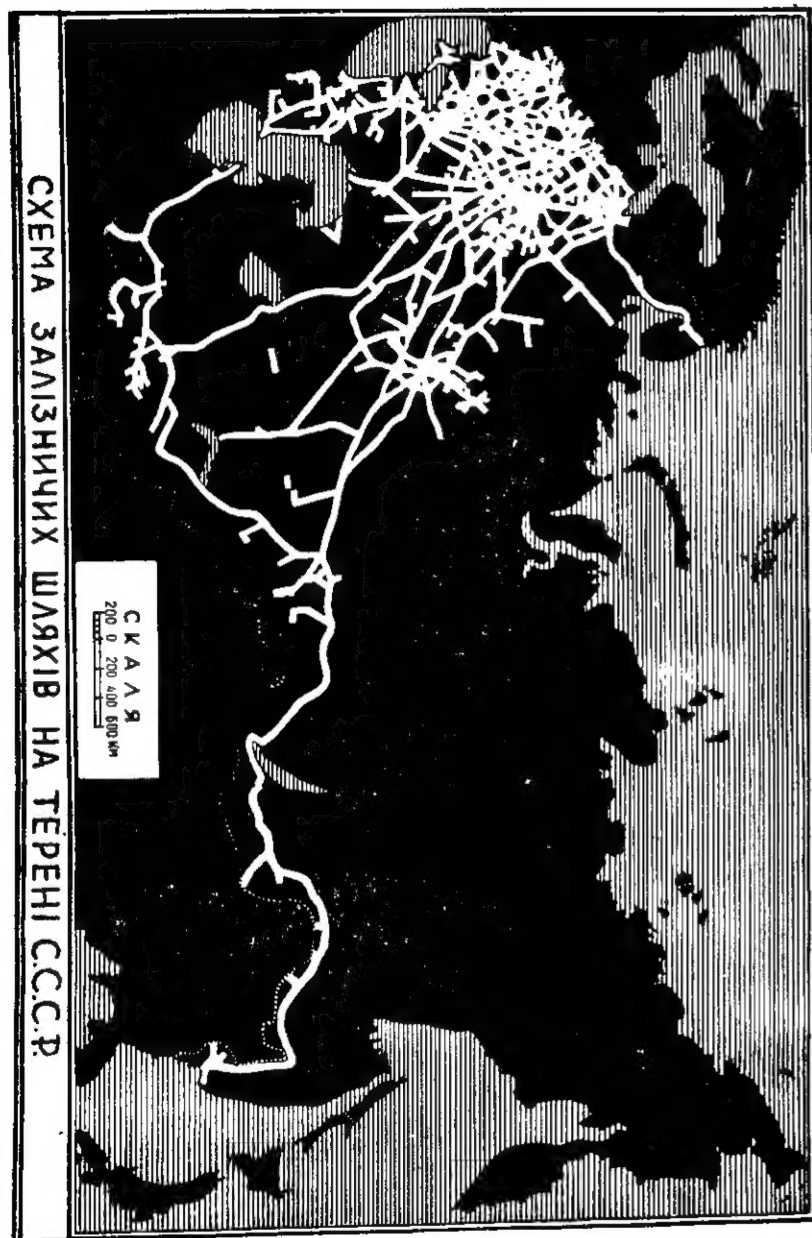

Рис. 2.

нах. А однак уже в кінці 3-тього року війни Росія стояла перед гострим браком людей. Як згадує генерал Головін—в доповіді, складеній Державною Радою для царя, виразно було зазначено, що „цілий державний механізм і ціле народнє господарство відчуває виразний недостаток у людях". Тамже було зазначено і про вичерпання людського запасу в армії.

Нема сумнівів, що швидка вичерпливість людських запасів в Росії в боротьбі з сильними державами полягала як і її економічна непродуктивність—на невмінню мобілізувати свій розкиданий по просторах людський матеріял.

Власне це переважно невдале змагання до мобілізування сил так великих просторів і характеризує цілу історію Росії тобто історію російської імперії. В прагненню звязати як найбільше теренових і національних супротилежностей, — посувалась керма Росії до найдивачніших помислів. Досить згадати ідею неподільного народу Росії, або третього Риму, згл. останньо комуністичного інтернаціоналу.

Останні роки історії Росії це щораз тяжча боротьба центральної влади з ріжнородністю людей і краю. В цій боротьбі найтрагічніше було те, що централістична ідея виявилася недоцільною на просторах Росії. Щораз тяжчі удари завдає ця ідея попросту людському життю. Спробуймо наприклад взяти під увагу хочби зріст населення. Не зважаємо навіть на страти духові і матеріяльні.

Після облічень з 1906 р. (Д. Менделеєв) нормальний розвій і зріст населення давби в 1940 році 220 міліонів людей на теренах Росії. В дійсности ж бракує коло четвертини того. Помимо великих просторів і багацтв природи населення не розвивається і не зростає. Централізм великої держави заважив на кількости населення.

В цій праці хочемо ми лишень представити — недоцільні умовини життя селянства, розпачливі борсання центральної керми і врешті релігійний і національний розгардіяш російських країв.

З'ясовання цього далоб нам право в пізніших розділах висунути на перше місце реальні і природні відносини серед людей на російських теренах.

Уважаємо це за свій моральний обовязок.

2. СЕЛЯНСЬКА ПОЛІТИКА.

На цілій землі існує 200 міліонів селянських дворів, а в тих дворах 1000—1200 міліонів людей, отже більш меньш $^{2}/_{3}$ населення світу. До них, як повноправні члени входять і селяне російських теренів.

Їх завдання в світовій скалі є дуже важні.

Коли поглянемо на мапу світа, де зазначені використані селянством догідні грунти, то на першому місці зверне нашу увагу ділянка Західньої Европи. Там, за дослідниками, використано аж 117% догідної землі, отже уліпшено навіть деякі недогідні до

культури грунти. Зате в Східній Европі використано лишень 58% догідних земель. Черга на підвищення земельної культури приходить на східньоевропейські народи, на їх селянство.

Це властиво є підставою селянської політики взагалі,—бо ж в природі не існує обробленої землі. На те потреба культури, щоб степ, ліс, чи пустирі стали врожайні. При тому, беручи під увагу сучасні умовини, мусимо часто зміняти напрямні тої культури. Нема тепер „вічного селянина", самозрозумілої, певної, економічної підстави для держави.

„Самозрозуміла приватна" сільська господарка є невигідна і не приносить багацтв, оскільки вона не входить, як складень до цілої культури краю. Тимто пояснюємо щораз більшу невіддільність селянства від держави в поступових країнах. Властиво не може бути свободи селян, бо ж усі уліпшення сільсько-господарчої культури можуть бути в звязку тільки із зростом досконалости держави. Власне поступовість тої держави полягає на тому, що своєю технічною співпрацею з селянством, своєю сільською політикою не дозволяє вона на звиродніння селянства на його „фелляхизацію".

Звиродніння селянства важне не тільки з огляду на сільськогосподарчу культуру. Адже селяне є носителями крови народу підставою тої піраміди, що символізує його одність. Селяне звязані одно з другим спорідненнями крови, як звязані з сусідніми кільцями — кільця великої кольчуги. В селянстві живе те, що живе в найздоровішій частині роду — будучина.

Такі б були підстави сучасної поступової селянської політики. Зрештою в загальних рисах є вона спільна усім сильним народам, незалежно від часу. Власне з такої точки погляду будемо дивитися на селянську політику, що її провадила на своїх теренах Росія.

Передовсім розгляньмо природні географічні умовини сільського господарства на теренах Росії. Адже здібности терену дають вказівки для цілої політики сільського господарства. Грунт, клімат, оро — і гидрографія відріжняють Східню Европу дуже виразно від Західньої. Цілий Захід є під впливами благодатного Атлянтику. Там можлива інтенсифікація і ріжнородність культур, сама душа сільського господарства. В Західній Европі є багато т. зв. „кліматичних оаз", теплих долин, огороджених від півночі горами. В тих горах багато альпейських лугів, пасовиськ. Ціла Західня Европа загріта Гольфштромом. Якже представляється Східня Европа?

Вона далека від теплих течій Атлянтику. Вона цілком відкрита від півночі і її вітрів. Лишень незначна частина її (Галичина, Волинь, Надбалтика) має умовини зближені до Заходу. Проф. Полетика спеціяльно скептично дивиться на можливости добрих урожаїв в просторах Східньої Европи і говорить головним чином про лишень „атлянтичний клин найбільшої вологости у Східній Европі". В більшости місцевостей між Білим і Чорним морем вегетативна доба переважно коротка, рости можуть тільки невеликі сільсько-господарчі рослини, плодозмін неможливий,

степові суховії і весінні посухи перешкаджають всякій інтенсифікації, безводдя є прокляттям великих просторів, — Східня Европа меньше надається до інтенсивного сільського господарства, як Західня.

То не значить, що тут лежить безвихідність. Це значить, що для повного використання грунту Східньої Европи треба спеціяльно культурного і сильного селянства, котреб давало собі раду з дуже тяжкими природними умовинами.

Тимбільше це важним стає тоді, коли сучасний стан грунтів Східньої Европи є неблискучий. Візьмім хочби стан чорнозему.

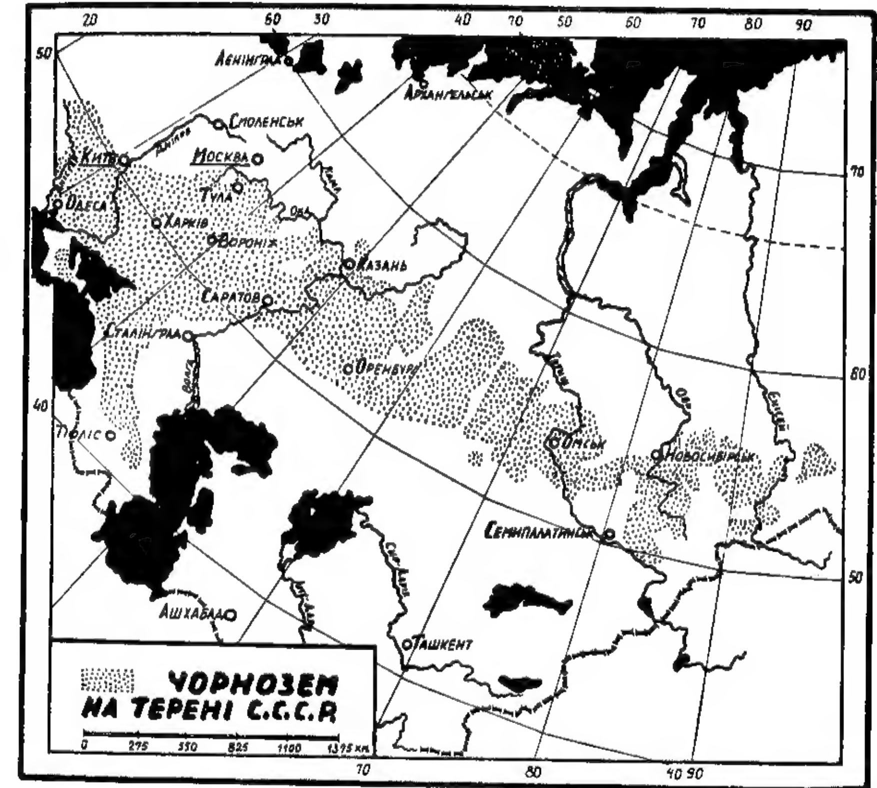

Рис. 3.

Почалося його розроблювати в цілій розлеглости лишень в 90-тих роках минулого століття. Т. зв. південно-полтавський степ (не кажучи вже про Надволзький, Донський, Кубанський чорноземи) лежав облогом за часів і хозарських, і велико-київських, і гетьманських, — це все були держави переважно торговельно-промислові. Взагалі дві третини чорнозему української чорноморської плити лежали незорані приблизно до половини XIX-го століття. Тимчасом практично взявши, вже девять десятих його змарнованих невмілою господаркою не дають врожаїв, гідних чорно-

зему. В пересічі уже тепер такий Херсонський, чи Січеславський чорнозем дає незмірно меньші врожаї, як дає пересіч нечорноземних ґрунтів в Західній Европі.

Взявши під увагу природні прикмети ґрунтів на російських теренах, можемо цілу селянську політику в Россії поділити на доби, звязані з тим чи іншим типом оброблювання землі. Ці типи культур обумовлювали собою і типи селянських організацій. В головному можна булоб розріжнити: добу передросійську, що кінчається в XVII-XVIII столітті, добу політики царату і врешті третю, що ми в ній знаходимось, яка розпочинається катастрофальною в наслідках політикою большовиків.

Підставою російської імперської політики на селі були напрямні, створені ще за часів московського царства. Що це були за напрямні? В московськім царстві панувала переложна система: „рублять ліс, більшу частину його відразу ж спалюють, очищену землю зорюють протягом кількох літ під засіви; коли врожаї починають спадати — а це виступає досить швидко на нужденних грунтах Московії—тоді кидають поле і шукають свіжого місця на ново"—так описує дослідник.

Властиво це було кочове рільництво. Тривало воно приблизно девять століть (IX.—XVIII.) і відповідало на загал характерові народів Московії. Натурально ці маси мандрівних хліборобів найменьше дбали про культуру землі. При великих просторах Московії найхарактеристичнішим для неї було це мандрівне селянство. Великі пустирі, великі ліси і невелика кількість ріллі представлялися очам Герберштайна, Олеарія і інших західних мандрівців. Сама ж Москва була передовсім містом — державою торговельно-вузлового типу.

Ситуація зміняється, коли Московія від Івана III-го переходить до мілітарної експансії. Тоді збільшується податковий тягар на селянстві—„тягло". Тягло було встановлене ще підчас 200-літнього татарського ярма, власна керма це тягло збільшує. Селяне і так досить мандрівні хлібороби, — тепер ще з більшим напруженням шукають місць, догідних не тільки з погляду хліборобського, але й як найбільш віддалених від адміністративного гнету з його тяглом. Доходи царів з огляду на нестійність населення терплять через нерівність допливу. Тому головним завдянням московських урядів стає прикріплення селян до землі.

Боротьбу з волоцюжством селян поважно розпочав Борис Годунов. Тоді повстала державна примука в відношенні до селян. В часах Івана Лютого Московія прибирає характер уже рільничої держави.

Однак жадні закони не можуть докладно затримати селян при обрібці землі: близькі простори манять їх. В тих просторах завжди можна ще сховатися від немилосердної адміністрації і жити своїм вільним півкочовничим хліборобським життям.

Петро І-ший, основоположник російської імперії, застав ще цілі маси селянства, які „викручуються" від важкого тягла. За нього, а особливо за його наслідників (1725-1750 рр.) рядом заходів остаточно поневолено селянство. Остаточно вияснюється

новий характер організації селянства. Це „тяглова община"—сільська громада, котра, щоб заплатити податки, що на неї припадають, об'єдналася в спільному зусиллі. Спроби Петра розділити податки на особи не повелися: залякані жорстокостями свого уряду, селяне не брали особистої відповідальности на себе і відкидували „Петрівське по-душне". Не прийнялися теж і звичаї особистого наділу. Чейже особа (чи виконала, чи не виконала своєї роботи), була залежна передовсім від норм вироблених цілою громадою. Т. зв. російське дворянство було властиво нічим іншим у цій панщинній організації, як упривілейованими доглядачами общин. Для ліпшого вихіснування землі поволі перейшло селянство з переложної (підсічної) системи до трохпілля.

Належиться тут пригадати, що від половини XVIII-того ст. панщинна московська система поволі починає переходити і на південь, на виховане в інших ідеалах селянство України.

Початок XIX-го століття зустрічає імперська Росія, як передовсім хліборобська країна. Альфою і омегою селянської політики є виключно накази уряду. В той час, як імперські війська підбивають величезні території, уряд силою не дозволяє їх кольонізувати. Поміщики, поліція і взагалі адміністрація—це є ті сили, що повсякчасно готові згнобити повстання незадоволених селян. Для самих же селян єдиним виходом зістається втеча до земель ще не заадміністрованих як слід. Так відбувається заселення степів Південної України, Поволзьких земель і Азійської Росії.

Становище селян могло змінити тільки одно: поразка армії і звязане з нею захитання трону і поміщицтва. Це наступає по поразці Миколи І-го в Севастопільській війні.

Ціле т. зв. російське ліберальне суспільство домагається від нового царя Александра II-го визволення селянства. В 1858 році губерніяльний комітет Твері просить знести владу поміщиків над селянами, а „щоб запобігти самоволі нових чиновників над селянами", знести поділ людности на стани і запровадити самоврядування на селі. Тою дорогою царат не пішов.

Т. зв. „Визволення селян з 19 лютого 1861 р.", було одним із найполохливіших законодатних посувів царату. Найпростіше булоб визволити селян-кріпаків і признати вагу „правної особи" за кожним селянином. Це далоб підставу до розвою індивідуальних сільських господарств на здорових основах. На землі осілисяб тільки ті, що своїм трудом і охотою змагалиб до того. Решта пішлаб до промислу, що саме почав розвиватися. Повстав би натуральний, а не штучний добір селян.

Що так моглоб бути показало селянство Прибалтики, котре було визволене приблизно на таких підставах. Там якраз виникла сильна хліборобська кляса.

Та царат не допустив до того, щоб витворилася кляса свідомих хліборобів і то на особистім, загально-цивільнім праві.

Законодавство 1861-го року обмежило особисте право селянина „сільським обществом" (щось, як „община"). Селянське право власности було обмежено „неодчуждаемостю" земельних

приділів: селянин підлягав спеціяльним сільським установам і селянському законодавству. Він не був повноправним громадянином. Держава трактувала його, як неповнолітню дитину, не ощаджуючи йому і тілесних кар.

Це штучне відділення селянства від цілого населення Росії мало на меті державний догляд над продуктивністю села. Держава не хотіла зістатися без збіжжа і тому пильнувала хліборобів, зігнавши їх у „общества". Солодкава романтична думка про вічногривалу сільську общину сталася підвалиною ідеології не тільки урядових кол, але навіть деякої частини опозиційного суспільства. Проти общини і взагалі свого неповнолітства не вільно було селянинові бунтуватися. Все це може робилося в ім'я продуктивности, але всупереч правам розвою.

Коли в торговельній Московії Годунова з перед 500 літ жорстокі накази не могли припинити селянських мандрувань, то тепер і поготів. Поліція спроваджувала селян-утікачів „етапною дорогою" назад на місце перебування, до „ооществ". Правна винятковість викликала озлоблення. Аграрні непорядки спеціяльно сильні почалися вже по акті визволення селян. До розбурхування селян причинилися і інтелектуалісти партійці, роблючи на тому свої революційні кар'єри.

Тодіж повстала популярна лжа про російського селянина з комуністичними нахилами, а навіть про саму общину, як натуральний спосіб селянського побуту в Росії. Суперечне тому приносило щоденне життя: втікання селян до фабрик і міст, заворушення в лоні самих общин, кольонізаційний, незвязаний з общинами, рух.

Розрухи селян ширилися все більше й більше. Спеціяльно український південь давав ³/₄ цих розрухів, що нераз обіймали сотні тисяч селян. Другий удар по цараті — нещаслива японська війна 1905 року — зактивізувала селянство ще більше. Врешті 9-го листопада 1906 року прийшов закон, що звільняв селянські господарства від общиної залежности. Остаточно ця Столипинська реформа була узаконена в 1911 році. Від того часу селяне в Росії постепенно почали переходити на стан повноправности. За час від 1907—1917 р.р. певна частина селян створила групу фармерів (хуторян, відрубників). В цих самих роках уряд не тільки дозволив на переселення з европейської Росії до азійської, але навіть сприяв цьому переселенню. Крива селянських розрухів почала спадати.

В цій добі надійшов большовицький переворот в Росії. Большовики використали відрухи селянства.

Від 1917 — 1922 р.р. підчас стабілізації совітського уряду село і селянин відходять на другий плян. Головною речею були податки в натурі для армії і міста — т. зв. „продразвйорстка". Хоч не існувало право власности на землю, але було право „особистого користання". Землі не вільно було продавати, ані дарувати, але всеж це була приватна власність. „Продразвйорстку" замінив натуральний сільсько-господарчий податок. В 1923 році

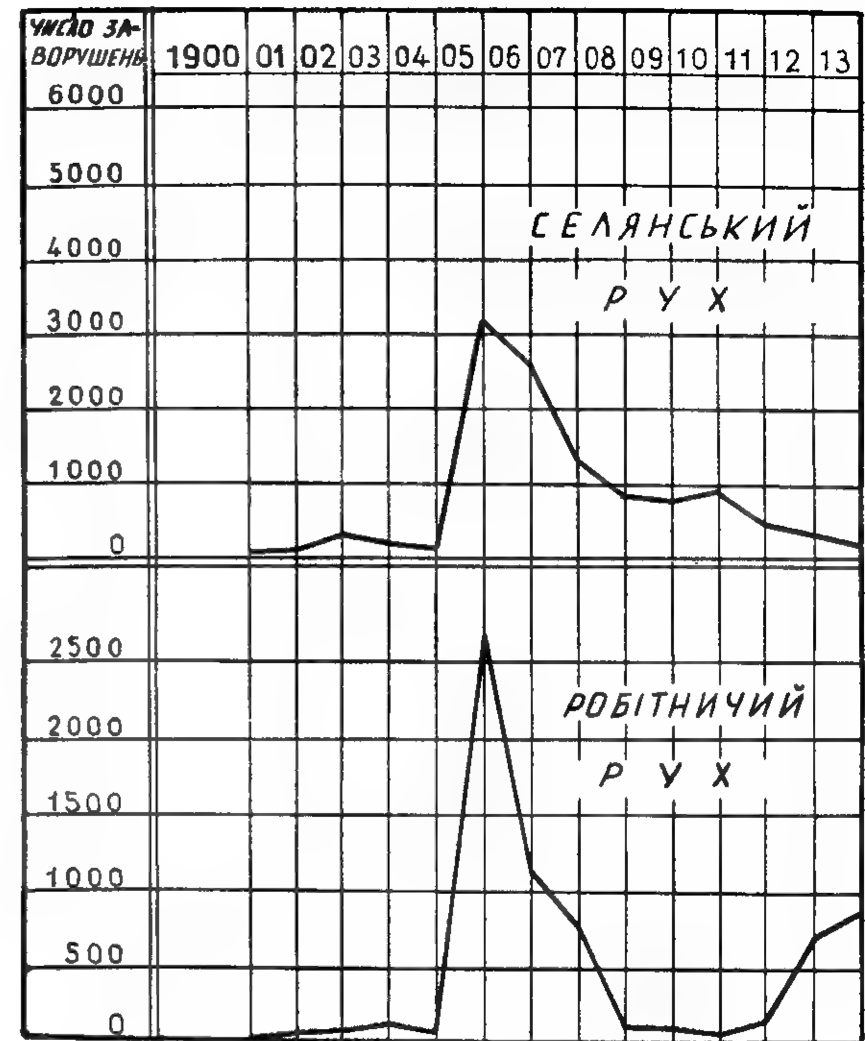

Рис. 4.

заступив його грошовий податок. До 1927 року існував т. зв. НЕП (Нова Економічна Політика). В нім большовики відступили від соціялістичних засад, зате в краю повстав нормальний господарський і грошовий оборот.

В липні 1927 р. розпочалася боротьба з власницькими настроями на селі. Землею почала розпоряджуватися Сільрада. Селян запросили до колективізації. Та не зважаючи на всі зусилля партії і скажену агітацію — добровільна колективізація дала жалісні наслідки: за два роки сколективізовано було лишень 4% селянських господарств, отже дуже небагато, як на 115 міліонів селян під Совітами.

Вкінці 1923 року Москва розпочала масовий терор в стосунку до селян, знаний під назвою суцільної колєктивізації. Органи влади мусіли це зробити. Селяне, а особливо українські селяне, виповіли Москві війну голодом. Мало, що вони придержували хліб, вони згортали свої господарства. Коли в квітні 1928 р. Україна дала 33 міліони сотнарів збіжжа, то рік пізніше—лишень 4.5 міліонів сотнарів.

Чекісти обернули села в інквізиційні двори, розгромили і залили кровію. Боротьба тривала кілька літ і в 1939 році на 276 тисяч сільських громад в Совітах було сколєктивізованно 250 тисяч.

Що то є колгосп? Тереном його — є терен „сельського общества“, що існувало ще й за царату. З цього погляду большовики тільки повернули до часів перед 1906-тим роком Колгосп однак стоїть нижче від царської общини. В нім недопустима навіть обмежена приватна ініціятива. Всі можливости поступу тут замкнені: державна пляновість не рахується з місцевими умовинами, а продукти колгоспу не йдуть до вільної торговлі. Колгосп це не більше, як сільсько-господарська фабрика з найманими робітниками, яким не вільно втручатися до продукції. Приблизно це нагадує працю муринів на бавовняних, чи цукрових плантаціях. Колгоспники працюють напівголодні, і щоб оберігти від них продукти їх власної праці, від 1932 го року діє закон „про охорону соціялістичної власности“, де грозить розстріл навіть за зривання колосків на полі.

Охота до праці в колгоспників зменьшується, щораз більше винищуються грунти. Чи можна якось направити справу? Сталін цього не потрапить. Колиб він передав землекористування в руки самих колгоспів, отже давби те, чого прагнули селяне ще сто літ тому, — самоврядування в господарчих справах — він би програв. Місто і взагалі адміністраційний апарат не дісталиб нічого,—голодне село на виснаженій землі споживалоб все, що само витворило.

Сталін мусить зоставити селянство в стадії сучасного звиродніння, бо в першій мірі проти нього звернулосяб відроджене село.

Будучина селянства — це справа його самого в першій мірі, а потім—і цілого світу, передовсім Европи, що не може існувати без збіжжа. П о т р і б е н вивіз збіжжа.

Совіти не вивозять тепер збіжжа за багато В вивозі, скажім, пшениці в 1938—1939 р.р. постачали вони лишень 1/4 того, шо Аргентина, згл. 1/8 Канадійської пшениці. Взагалі 85% світового вивозу пшениці припадає на заморські країни (Канада, Сполучені Держави, Аргентина і Австралія). Не тільки пшеницю, але й всі продукти сільського господарства споживає населення Совітів, маючи не більше 1% до вивозу. Під цим зглядом в скалі світового господарства Совіти подібні тільки до Китаю і Бритійської Індії, де існує найбільше упосліджения (феляхизація) селянства. Є речею певною, що світ не дозволить на таке обни-

ження продуктивности 6-ої частини світа. „Індія“ селянства в Совітах мусить скінчитися.

В сучаснім стані ціле селянство і всі селянські землі в Совітах є не більше, як кольоніяльним простором адміністративного апарату з центром у Москві. Першим заданням булоб — зліквідувати кольоніяльний характер сільського господарства. Безглузда централізаційність повинна бути усунена. Культура земель має бути пристосована до їх природніх прикмет.

На першому місці повстає квестія розподілу селянських земель на дрібно — і великогосподарські области.

Там, де панує сухий і холодний клімат з коротким періодом польових робіт, там дрібне господарство має меньше будучности, як велике На убогих грунтах селянин не може працювати на вивіз. Тому на землях не чорноземних на схід і північ приблизно від лінії Смоленськ-Саратов повинні переважити великі сільські господарства з найманим трудом.

Землі чорноземні на південь від цієї лінії, що обіймають території Дніпра, Дону і Кавказьких рік, з огляду на догідніший клімат і більші можливости плодозміну та шляхотніших культур, це землі дрібного господарства. Правда і тут повинна мати свій вгляд держава. Щоб бути дійсно продуктивним хліборобським краєм, Україна потрібує кольосальних іригаційних праць на півдні над Чорним морем, а особливо на своїм сході між Дінцем, Доном і Кавказом.

Сільське господарство в т. зв. Европейській Росії значно знищене, далеко більше, аніж промисел. На якіж капітали зможе воно прийти до нормального рівня? Тільки на капітали краєві, і тільки одночасно з розвоєм власного промислу. Штучне засилювання капіталами сільського господарства України чи Московії не витягне їх із стану кольоніяльного нидіння.

3. КЕРМА РОСІЇ.

Ціла доцільність керми Росії виявилася передовсім в з а в о й о в у в а н н я х армії, все інше властиво було тільки подробицею.

Найважнішою справою було територяльне поширення. Властиво в самій психольогії керми було поняття про необмеженість кордонів Росії і про потребу вічно посуватися на перід. Коли посування припинялось в одному напрямі, то це було лиш хвилево і обовязком керми ставало посування в іншому догіднішому напрямі. Відразуж не було під цим оглядом виразнішої ріжниці, чи то був схід, чи захід, північ, чи південь, Азія, чи Европа, чи навіть Америка. Петро І-ший, встановлюючи російську державу, вагався, де збудувати столицю імперії: чи над Балтією чи над Чорним морем? Його імперські війни це шарпання, майже одночасне на південь, північ і захід, закінчив він їх останнім походом на південний схід, на береги Каспію до Персії.

Війна і тільки війна була божищем імперської керми. Війна вже тому була легкою, що головна маса населення охоче

на неї погоджувалась: селяне мали на своїх землях так важку війну з адміністрацією, що байдуже, а навіть з певною надією дивилися на здобування нових територій. Головнеж полягало на тому, що з початку існування імперії не було сильніших груп населення, котріб противилися війні.

Взагалі кермування Росією, як державою було далеко лекшим завданням, як у якімбудь іншім европейськім краю. Причин цього треба шукати в історії Московії, ядра російської імперії. Там Іван IV-тий встановив традицію нечуваної самоволі керми, нечуваної не тільки в Европі, але і в Азії, де всеж найріжніші сойми (курултаї) значно обмежували волю монарха. Традицію цеї самоволі перейняв Петро І-ший, засновуючи свою імперію.

Самоволя керми Росії в відріжненню від самоволі азійської і европейської сягала передовсім до духових вартостей свого народу. Вже Іван IV-ий виступав з діявольською дотепністю проти релігії власного народу. За перших Романових сталось одно з найважніших явищ в життю Московії: рука царів сягнула у московське православя. Принесене з Заходу існовідання почало робити страшне спустошення в масах Московії. Повстав разкол. „Разкол то дар України Москві“ каже польський історик. Річ не йшла тут про ті, чи інші обряди й текст, — справа була важніша. Це було нищення московського відношення до Бога, московської моралі в життю особистім і суспільнім. Ніконіянство в релігії, що запроваджували царі було такоюж чужинецькою реформою, як і пізніші реформи Петра І-шого. Коли адміністративні чужі москвинам реформи ішли головним чином з німецької чужинецької Слободи під Москвою, то релігійний нігілізм повстав із окремого чужинецького монастиря під столицею.

До нинішнього часу раскольники бережуть свою мораль і релігію. Величезні повстання їх і не меньш жорстокі переслідування раскольників тривають цілий час існування російської імперії. Це не було переслідування секти: це було переслідування душі московського народу, своєрідних пуритан Московії.

Однак разкол, як політичне з'явище був знищений. Московія сталася найдогіднішим матеріялом до маневрування в руках керми. Поступовання керми із своїм народом можна булоб порівняти із поступованням сатрапів із своїми найвірнішими слугами, котрих вони осліплювали, щоб остаточно привязати до себе. Властиво москвин не мав національности, ані релігії. Керма — цар був і його деспотичним провідником, і найвищою церковною владою. Петро І-ший став офіціяльно головою російської православної церкви (ніконіянства).

Така мораль і таке зоднороднення Московії дало нечувану силу в руки російських імператорів. З другого боку определіла вона наперід, що буде нести Московія в своїх війнах підбитим народам, — передовсім зоднороднення.

Протягом існування російської імперії (1725—1917) несла керма Росії і Московія ту величезну пустку, яка була в них самих. В цьому часі населення Росії збільшилось від 14-ти до 160-ти

міліонів. Довкола верхівель Волги, де зародилася Московія, були держави з великими містами, багаті в ремесла, торговлю й культуру. В свойому дивному розвою — спустошенню в нутрі Москва обезлюднила ці держави. Камські болгари, Біармія, Новгород Великий—то краї неприєднані до Москви, лишень на цілі століття опустошені Москвою. Це була певна школа опустошення. Методи вироблені московським періодом були тільки поширені і витончені кермою російської імперії. Російські війська несли завжди зоднороднення, подібне хиба тільки до зоднороднень іслямських фанатичних завойовників.

Коли Мініх в кінці XVIII-того століття приходить до Криму—першим його завданням стає знищення тисячей античних геленських памяток, не згадуючи вже про ґенуенські й арабські; нищення культури гетьманської України—бібліотек, будівництва, мистецтва й державних актів може бути порівняне тільки з руїною 200 літ пізніше, коли вже майже на наших очах нищено культуру Середньої Азії і Монголії.

Нищення підбитих, чи навіть союзних народів робила російська керма передовсім з метою усправнення лучби адміністраційної і военної. Кожна своєрідність краю, кожна культура, чи навіть економічна окремішність змушувалаб урядовця, присланого з центру, задумуватись, отже утруднилаб йому кермування. На цьому потерпілаб техніка кермування.

Булоб дуже не легко знайти духовий зміст російської керми. Передовсім вже тому, що сам фізичний склад керми був дуже ріжнородний. Це сталося ще за часів Московії. Коли проглянемо список родів і їх генеальогію, то в кінці XVII-того віку (отже перед самим початком Росії) — лишень 33 роди походили з Московії, а 804 походили з ріжних країн: Угорщини, Риму, Англії, Данії, Німеччини, Польщі, Литво-України і Золотої Орди (17%). Сам заложитель роду Романових, Андрій Кобила, був утікачем з Німеччини.

Зміст такої ріжнородної з походження еліти приходив з зовні. Певну культурну моду, певний напрям визначав переважно правитель. Більше, визначалася нераз і ціла національність. Так напр., наказом Катерини II-ой заборонено було говорити про фінське походження москвинів, бо „хоч росіяне від словян і ріжняться походженням, але не мають преці нь нехіті до себе“. Так була приділена офіціяльним наказом історія України до історії Московії і далі Росії, так було приділено і саме слово „Росія“.

Петро І-ший, підготовлюючи оголошення своєї „російської імперії“ (1725) перед тим видав значні суми на пропаганду в західних країнах, щоб угрунтувати в своїх титулах зміну терміну „московитський“ на „російський“. Одночасно прийняв він прапор своїх улюбленців голяндців за російський державний прапор.

Грецький термін „Росія“ з'являється в перше в державних актах Царгороду в XII-тому столітті і означає місто Керч. В пізніших століттях є воно в очах греків символом потуги грецької віри: доказом цього є наречення побідного гетьмана України,

Хмельницького, володарем Росії в 1650 році. Значило це тільки, що він опікується грецькою вірою на Сході Европи.

В основі керми Росії і її політики завжди було захоплення тими, чи іншими культурними надбаннями Заходу. З легкої руки Петра І-шого, що підписував своє імя по голяндськи, приходили по черзі до російського престолу фаворити: німці, поляки, французи і т. п.

Ніколи не забракло російському престолові пихи наслідування. По XVIII-тому столітті урядово запроваджено і „російську національність". Ще за Катерини II-гої слово „Росія" не мало прикметника в значінню національному, було це чисто державне поняття. Основником і творцем поняття „російської нації" стає Карамзін. За його часів вже окріпла штучна мішанина західних технічних термінів, української церковщини і певного елементу московської мови, — російська мова. Живий галлійський талант Пушкіна, зглядний спокій і економічне зоднороднення російських просторів здавалося побудять до життя дійсно нову націю. Малоб це статися коштом інших народів Росії, не виключаючи й московського, які малиб зійти до ступені племені. Трон російський творив російську націю, цілком не дбаючи про істоту нації, її кров. Подібно творився з мішанини арабів, персів, вірмен, черкесів і балканських славян—тип султанського урядовця Великої Порти. Приналежність до свойого роду тут заступлена була приналежністю до адміністративного апарату.

Роки 1815 — 1855 — це були найкращі роки керми Росії. Символ її—Микола І-ший твердив на підставі свойого довгого панування, що „краєм і народом (російським) кермується так, як військовим відділом". Здавалося, що мрія Карамзина здійснилась.

Ударом для російської національности з опертям на царат був програш у війні 1855 року. Він виказав одно ясно. Російська національність, тобто кермівна бюрократія, не мала ані моральности, ані звичайної урядовської порядности. Розпочалося шукання ідеалів поза кермою. Поза кермою вперше на поважно стали зростати кермівні ідеали на терені Росії. Національні ідеали підбитих народів, суспільні ідеали селянства й робітництва, ба, навіть серед урядовства й поміщицтва (в Росії теж рід урядовства) з'явилися свої словянофільські і т. п. буржуазийні мрії. Від цих часів розпочинається концентричне облягання керми.

Роки 1855—1917 — це корчі російської керми. До судорожної діяльности керма була призвичаєна. Росія за довго воювала, а війна — це корчі. Інакше, як корчево російське цісарство не жило. В ньому не доглядали справи так, щоб росла органічно і дозрівала в свойому часі.

Керма, а значить і держава, жила судорогою. Почалися ті корчі від Петра І-шого і тривали безперестану аж до Олександра І-шого. Завойовання закінчились здобуттям Мерва і Кушки в Середній Азії. З їх закінченням зник і зміст імперської Росії.

Досі на першому місці була армія: Мініх, Суворов, Скобелєв. Тепер вийшло на перше місце запілля—цілий край.

В психольогії останніх царів і їх оточення є щось із змагань смирителя львів, яких він хоче загнати назад у клітку. Серед визначніших адміністраторів з'являється потяг уже не до росіянства, а до „русскости", до правдиво московського націоналізму. Але й тут їм чужий термін „Русь" (взятий з України) не приносить щастя. Не вдається створити московитського (русского) націоналізму. Зусилля керми в Росії на протязі століть знищили, здеформували Московію фізично й морально.

Далеко сильніші і більш органічні, як московський, наростають націоналізми й обласництва в Польщі, Прибалтії, Україні, Кавказі, Середній Азії і врешті Сибіру. Здеформоване селянство неспокійне робітництво, сили промислу й торговлі, ставлять все тяжші до розвязання проблеми. Тимчасом керма Росії протягом століття вміла тільки воювати і нівелювати, а не розвязувати суспільні та національні проблеми.

Приходить другий удар по кермі в Росії, — японська війна з її ганебним миром. Тоді вже політики при троні, як напр.,

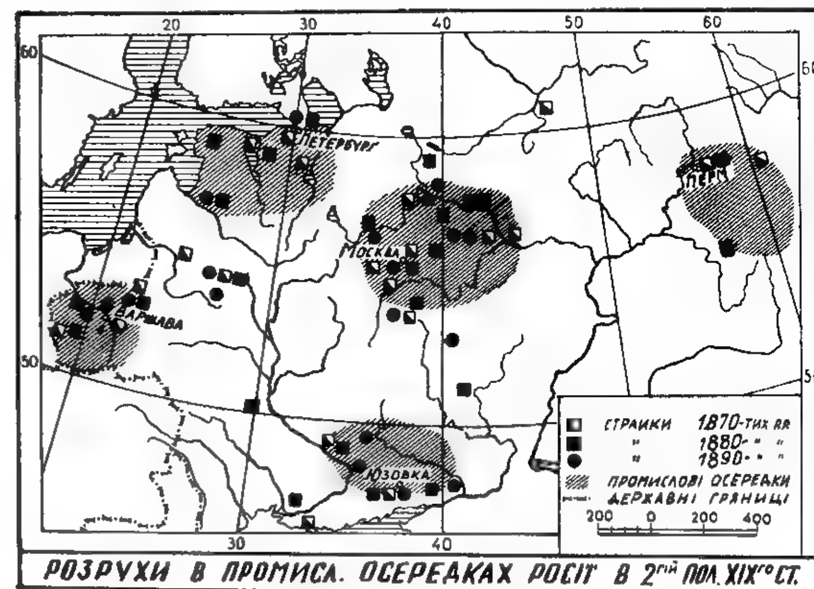

Рис. 5.

„Новое Время", випророкували велику революцію, а для цілої держави стан цілковитого розкладу,—„з Росії зістанеться тільки стільки, скільки було на початку її, за часів московського князівства Івана Калітп", що обіймало не ціле горішнє Поволжа.

Десять останніх літ перед 1917-тим роком—це був час значного упадку традицій російської керми. Одночасно був це час найбільшого підйому Росії. Не стримувані вічним підтинанням народи Росії приготовлювались до самостійного життя. Необмежувані, порівнюючи з попереднім століттям, суспільні групи — готовилися до остаточного змагання за керму.

В цьому змаганні виграла група большовиків на чолі з Леніном. Талановита ця людина в брутальний спосіб знищила не тільки групи, але й цілі кляси, що стояли їй на дорозі до влади. Останні роки його панування відзначалися зглядною толеранцією і давали в економічних, а навіть у культурних ділянках незлі результати. По смерти Леніна, більш-менш до року 1929-го іде ще деякий розвій в країнах під Совітами. Використано великий економічний скок царської Росії в 1913 — 1916 роках. Сприяв оздоровленню краю—великий внутрішній ринок, натуральні багацтва й вільна торговля. До певної міри встановлено навіть волю для національних культур

Від 1929-того року, коли над російськими просторами утвердилась воля Сталіна, починається затримування розвою промислу й хліборобства, викликане деспотичною політикою керми. Керма в Росії знов вернула до часів найбільшого доктринерського моднярства і нехіті до природних умовин підсовітських країн. Знищено ринок і нема торговлі, як за Петра І-шого. Зновуж на перше місце все виразніше виходить армія, зновуж, покинувши всю свою гідність, вихвалюють двораки і бюрократія передовсім особу керманича і успіхи армії. Не маючи часу й змоги творити власну доктрину, витягнено доктрину Карамзина, вживаючи замість „російський"—слова „совєтський".

Одночасно майже поспішають керманичі Росії із впровадженням націоналізму типу судорожного націоналізму за часів Олександра III-тього і Миколи II гого. Слово „русскій" стало вживатися за часів совітських так часто, і так ріжними національностями (для мімікрії і самооборони),—що воно вже не є висловом національної свідомости. Воно стало покриватися із словом „росіянин", підданий Петербурга, згл. Москви.

Одночасно приходять воєнні невдачі. Похід Блюхера в Китаю і взагалі совєтизація цих просторів скінчились невдатним роком 1931-шим. Тимчасове прилучення Прибалтії, Волині, Галичини й Басарабії роздмухала пропаганда до поважних здобутків. Однак війна з Фінляндією 1939 — 1940 років була виразною поразкою армії а з нею і керми в Росії.

Як бачимо, сучасна керма Росії проходить ті самі етапи еволюції, що її проходила імперська керма Петербурга. Лишень коли царат еволюціонував понад 200 літ, щоб прийти до великого морального зубожіння і воєнних поразок,—то до цього самого стану дійшов сталінізм уже протягом кільканадцяти літ.

Скінчилось територіяльне поширення під проводом сучасної керми, виявилася моральна гниль, передовсім в економічнім життю, — вистарчить одна сильніша воєнна поразка, щоб виступили наявно потужні природні сили російських теренів.

4. БОРОТЬБА ІДЕЙ.

Говорючи про ідеї, маємо на думці тільки дійсні ідеї, то значить ті, за котрі люди гинуть, на протязі довшого часу. Врешті другою цінхою дійсної ідеї є її розповсюдженість на більшім просторі людського заселення.

Тільки висуваючи на перше місце дійсні ідеї, зможемо доцільно розглянути духове життя російських просторів.

Російське життя завжди було повне ідей - фантомів, ідей другорядних і третьорядних. Спеціяльно інтелігент - росіянин заслужив у своїх західних сусідів на назву таємничої вічно змінної людини. Російське суспільство останніх десятиліть культивувало всі можливі ідеї знані на Заході: від сенсимонізму до теософії. Культ цей був поверховний, як і всякий позичений культ.

Друга річ, що на неї теж не матимемо місця до розгляду, це культ відрухів. Цілі партії, як напр., есерів, були побудовані тільки на культі відруху і помсти без далеких творчих перспектив. Відрухи ці не завжди були революційні. Існували організації, що культивували реакційні відрухи, як т. зв. „чорна сотня". До культу відрухів відносяться й численні замахи. До таких замахів найріжнороднішого змісту (від замаху на царя в Петербурзі до знищення памятника Пушкіна в Харкові) не потреба було багато учасників. Як кождий особистий терор, не мав він більшого значіння. Там, де тло суспільного життя творили велитенські маси, такі вискочки не зміняли нічого.

Це все було за мале в порівнанні з монументальною боротьбою, що тривала від самих зародків Росії. Це була боротьба централістичної і нівелюючої керми з природними прикметами народів і їх країв.

В цьому заінтересують нас у першій мірі моменти національної і релігійної боротьби.

З усіх народів Росії найменьше був досліджуваний один нарід. Не Українці, які всеж у найтяжчу хвилю не зірвали ниток своєї національної традиції, не поляки, що їх духа не знищив добробут під Росією, не гноблені в нечуваний спосіб кочові калмуки, навіть не грузини, жиди, естонці,—лишень один з двох найбільших народів на території Росії—москвини.

Московський нарід—це властиво найбільш таємничий нарід Росії і здається нарід, що найлекше улягає денаціоналізації. Його святощі були знищені царатом далеко ґрунтовніше ніж у інших народів. І може тому він так легко приймає чужі святощі.

Головним ударом царату в боротьбі з московським народом був державний натиск на саму релігію москвинів, що розпочався в другій половині XVII-того століття і був наслідком тісних культурних взаємин з Україною. Носитель царської волі, патріярх Нікон перероблював не тільки богослужбові книги, але й цілий обряд московського православія. Тимчасом цей обряд був тісно звязаний із „старою вірою московського села". В тій „старій вірі" багато річей нагадувало дохристіянську релігію з її темним анімізмом, те, що расист назвавби душею народности.

Москвини терпеливо зносили нечувані економічні утиски підвищування податків, і щораз більше обмеження торговлі на на користь державних монополів. Волюж царя приймали як волю вищої істоти. Однак, коли цар через Нікона насмілився знищити їх релігію, повстали проти нього.

В році 1668-мім головне місце постою збунтованих москвинів, Соловецький монастир на далекій півночі, відкрито підніс гасло чистоти віри і виступив проти царя. Там розпочався „разкол“, або розщеплення. То розщеплення пройшло по живому тілі московського народу.

Хоч по восьми роках війни і облоги Соловецький монастир був в кінці сплюндрований царем, — разкол не вигас. Навпаки, він поширювався в армії і по цілій Московії. Петро 1-ший за свої жорстокі переслідування разкольників був узнаний ними за антихриста. Вони ненавиділи спеціяльно його руйнування зовнішних форм суспільнoго життя. Сам син Петра був великим прихильником разкольників і згинув від руки батька. За часів Петра І-шого були особливо жорстокі переслідування разкольників, зате офіціяльна церква (ніконіянство) була майже ідентична з поліцією. Петро впровадив державну контролю ходження до церкви й контролю причащання.

Разкольники програли, але не піддалися. Протягом цілого XVIII-того століття шукають вони свого фантастичного Ельдорадо, вимріяного ними „Біловоддя“, країни, де нема примусового ніконівського православія, ані надмірних податків, а землі — дуже врожайні. Разкольники мали своїх великих і сильних учителів та мучеників. Досить згадати крицеву постать протопопа Авакума, чи стортуровану княгиню Морозову, або Урусову.

Ще підчас великої війни чужинці з подивом описують разкольників на окраїнах Азійської і Европейської Росії, що протягом трох століть зберігли свою моральну чистість і фізичне здоровля. Разкольники над Амуром, під Алтаєм, на Уральщині, творять кольонії „людей не православних, що в Бога вірують, горілки не п'ють і господарюють ощадно й працьовито“.

Разкольники зіставили глибокий слід і серед російських інтелектуалістів. Вистарчить назвати призвища Достоєвського, Тютчева, Соловйова, а в останніх часах плеяди знавців московської душі, як фільософи: Бердяєв, Булгаков, Розанов. Всі вони, як Розанов стоять за селянство в Московії, дрібновласницьке статичне, привязано до грунту. З письменників не багато ще чується московським письменником, як новеліст Іван Лукаш, як поет Клюєв. Може останній з разкольників — це поет Сергій Єсенін, що скінчив самогубством за ленінських часів Він вихований дідом разкольником, висловив цілою своєю творчістю те, що Московія не може жити більше, як нація. Виглядалоб так, якби душа московського народу була тяжко хвора.

Історія ніконіянства, або т. зв. русскої православної церкви, це властиво історія розпаду релігійного почуття не тільки москвинів, але й т. зв. росіян, т. зв. бюрократії. Релігійні фільософи (Кірієвський, Хомяков), видатні гієрархи (Нил Сорський, Іван з Кронштадту) стояли на узбочі, — російське суспільство було арелігійне. Релігійність населення теренів під Росією була відворотнопропорціональна близькости з державним народом і державним центром.

Зрештою в цих дражливих справах нехай заберуть голос самі заінтересовані: міністр і керманич православного синоду за Олександра III-тього, автор підручника вихову жовнірів до армії, і священник - суспільник.

„Наше духовенство брутальне, невчене, бездіяльне, принижене і не має впливів на народ. Все це є в багатьох випадках справедливе“. (К. Побєдоносцев).

„За малими винятками навіть грамотні рекрути не мають жадного поняття про Бога і релігію“. (М. Зенченко „Вишкіл солдата“).

„Із ста селян найбільше десять уміє прочитати, розуміється без найменьшого розуміння, символ віри і дві - три коротенькі молитви; з тисячі осіб лишень дві - три вміють заповіди; а про жінки то й говорити нема що. І це православна Русь! Сором і ганьба! І наші фарисеї відважуються кричати на цілий світ, що тільки в Росії є ще правдива незмінна віра, — в Росії, де дві третини не мають найменьшого поняття про віру“. (Свящ. І. Бєлюстін).

Ця релігійна порожнеча не могла промінювати навіть на малі поганські народи Азії. Дуже часто російські кольоністи з центра, селяне, оселившись серед шаманських народців Сибіру чи Уралу, переходили на шаманізм, чи інший рід поганства. За ці речі держава переслідувала, і заховалися десятки тисяч судових справ за відступництво від православія. Нема чому дивуватися селянам, коли на горі аристократія й інтелігенція Росії навerталася на секти буддійського типу, як теософія і антропозофія. Додаймо, що ані на горі, ані на долі в інших народів Росії не було подібних з'явищ.

Ніконіянство в XVIII-тому і XIX-тому столітті розпочало з допомогою поліції і адміністрації, навертання сибірських тубильців. Навернені діставали грошовий дарунок і порцію алькоголю. Таке навертання відкривало нераз дорогу до державної кар'єри, пригадаймо хочби знаного Бадмаєва, дорадника петербурзького уряду в справах Далекого Сходу.

Однак, коли ніконіянство зустрілося з глибшим релігійним почуттям і зорганізованим духовенством, — воно програло. Рід буддизму, ляmaїзм, був тим переможним противником на теренах Бурятії, Танну - Тува, а навіть поміж російськими осадниками. Безнадійність боротьби ніконіянства із старішими релігіями як буддизм над Волгою, чи суннітизм в Середній Азії, була відразу видна. Та й навернення малих народців не було певне. Колиж зник царат і його поліція, вони вернулись назад до поганства.

Разкольників на теренах Росії знищили своїм „розкулачованням“ бозьшовики, руйнуючи їх як більш заможну верству селянства. Большовицка релігія безбожництва не зустріла великого опору в масах. Вищий клер ніконіянства зрадив свою паству остаточно, чого доказом є лист московського митрополита Сергія в 1932 році. Нище духовенство фізично знищене. За словами знавця совітських відносин „в цій хвилі русская православная

церков не представляє жадної сили. В цій хвилі це порожне місце". (І. Солоневич).

Спустошення моральне завжди в висліді дасть фізичне спустошення. Можливо, що не тільки зубожування ґрунту в Московії, не тільки важкий тягар податків і самоволя адміністрації виганяла москвинів з їхньої рідної землі. Їх релігія не давала їм потіхи, а моральність—утвердження власного я. Може найважнішим наслідком існування російського цісарства є розпорошення московського народу, знане демографічне з'явище.

Дослідники московського селянського життя окреслюють цими словами світогляд московського селянина, — „не-любов до землі, потяг до міст, вічне незадоволення життям, часами майже відчай". Економісти назвали це з'явище „зубоженням" центру. Щоб запобігти такому зубожінню Московії в люди, змайстрували російські бюрократи цілу низку дуже непрактичних обіжників. Сприт московського населення висловився въ тому, що воно завжди потрапило покинути свої рідні місця. Бо головною дійсною ідеєю московського народу сталася ідея утечі.

На тлі цих трагічних релігійних і національних моментів московського народу як малими видаються нераз дуже самовпевнені теоретизування провідників двох головних груп російського суспільства. Перша — зроджена зусиллями Петра — европеїзувати по свойому простори Росії. Це в першій мірі дворянство, поміщицтво, великопромисловці і торговельні круги. Ці мали більш вироблену лінію, що збігалася в загальних рисах з лінією царату.

Друга група не була така однородна. Створена університетами, осередками аналізи і мрійництва, а зміцнена севастопольською поразкою царату, була вона скермована проти керми, а мала ставати до помочі „народові". Від практичного кермування державою була відсунена і її зближення до народу відзначалося сентименталізмом згл. короткозорим бажанням помсти. Жили ці люди чистими мріями, а такі мрії розділяють. Сотні угруповань боролися з царатом, між іншим і невеличка група большовиків.

В скороченні можна булоб назвати ці групи: російським дворянством і російською інтелігенцією.

Російське дворянство це не жадне европейське. Правда, втілило воно в себе три течії аристократії; монгольську, українську і німецьку (польська була тільки еманацією двох останніх),—але змарнувало правдивий зміст аристократії. В російському дворянстві не панували традиції особистої гідности і гідности роду. Не було носителів навіть цих традицій в роді. В 1714 році перший і останній раз пробувала керма імперії впровадити аристократичний порядок володіння і наслідування маєтку, закон однонаслідництва, майорат. Закону цього не прийняла найпослушніша із шляхт світа. Не земля й кров, лишень царська увага вивищувала російського дворянина, і то тільки так довго, як довго та увага була на нього звернена. Основою російського дворянства, поміщицтва, як і цілої бюрократії, і було служення.

Тому всі проєкти, що виходили з цих кругів були нічим іншим, як тільки бажанням усправнити службу. Вони не могли уявити собі якоїсь суспільної акції, деб не провадила людина в військовому, чи цивільному мундурі з наказу керми. Найбільший організатор російського імперського духа, Пушкін твердив, що в Росії правительство стоїть попереду усіх справ. Самоволя вищих начальників була для них самозрозуміла, як і увага батька російської тайної поліції, А. Бенкендорфа, що „закони пишуться для підвладних, а не для начальників". Ходило їм тільки про те, щоб та самоволя мала певну, хоч обмежену доцільність.

Вони могли сконстатувати, як російський міністр за часів Олександра І-шого, що „в наших справах панує неймовірний безпорядок; грабують на всі боки; всі частини імперії кермовані зле, порядок здається звідусіль вигнано, а імперія змагає лишень до поширення своїх меж".—Але вони не могли зупинити чи змінити щось більше в механізмі цісарства. Воно, це цісарство, на протязі попередніх століть нераз ще Московії, виробило свої непереможні шабльони.

Характеристичною прикметою російської інтелігенції було озлоблення проти керми. Це було постійне слідкування за кожним посувом влади і дворянства і ненависні коментарі до того. Головною позою цих людей була — поза оборонця гнобленого селянства.

Коли Петербурзький уряд, бажаючи полекшити собі фінансову тісноту, став на чолі важкого промислу в Росії, то це зустріли інтелігенти, як ще один прояв гноблення народніх мас. Тим самим були вони з засади прихильниками всіх хочби й антигосподарських домагань робітників.

Інтелігенція була з народом, як вона твердила, в кождім факті утиску зі сторони урядовців, чи фабрикантів. Це не була жадна глибша орієнтація в тому, що діялось, жаден зворот глибшого характеру в кермі Росії. Вона так само приймала штучні засади централізації і зоднороднення, як і дворянство. Її найвиразнішою ідеєю було змагання перебрати на себе владу з рук нездарного вже царату і його дворянства.

Більш укрита від явности, соціялістична частина інтелігенції фактично створила по 1905-тому році сітку своєрідних підпільних правительств. Вони тримали досить реальну владу над темними масами, опираючися головне на організації нищих відрухів: зависти і жадібности. Найбільше здисциплінованою групою, що рахувала заледви кілька тисяч свідомих партійців, була група Леніна. Жорстокість і резолютність ціхували цю групу і вона захопила в 1917-тому році владу над Центральною Росією — Московією.

В році 1919 Московія булаб згноблена разом з большовиками. Оточували її з усіх боків окраїнні держави, що закликали на поміч чужоземні військові одиниці. В самій Московії селянство не хотіло боронити робітничої авантури большовиків. Тоді, на провесні, ґрупка большовицьких керманичів повернулась до старих традицій бестіяльського терору супроти власного селянства.

Вони використали також і ідею московських виселенців, обіцяючи їм поживу на теренах довкола.

В перших роках свойого панування совітська керма Росії запровадила т. зв. внутріпартійну демократію. Одночасно скасували вони всі можливі вогнища критичної думки, пхнувши молодь виключно до технічного вишколу. Певні автономічні посуви в організації країн під Росією не тривали довго. Від 1923-тього року розпочалася ліквідація в нутрі партійної демократії. Це була властиво ліквідація решток інтелігентів і дворян, і взагалі зглядно незалежних урядовців. Сучасний бюрократичний апарат Сталіна це — маловартісні, переважно, аморальні бюрократи. Їхньою ідеєю моглаб бути кожна ідея, котра надійшлаб з гори.

5. БОРОТЬБА КРОВИ.

„Кров цілком особливий сік" — ці слова з „Фавста" повинен памятати кожний політик. Справа змішання рас і народів чистота раси, вартість мішанців, цікавили державних мужів від прадавніх часів аж до найновіших державностей, скажім, Середньої і Південної Америки.

Кров (і сім'я людське) це дійсно текуче життя. Передавання цього життя звязано в народів з найбільш містичними і глибокими обрядами. Роздумуючи над кров'ю, людина мимоволі ставить собі незмірно важні питання. Як впливають сили оточення на кров, як утривалюються в ній, як дають врешті сформований народ, де то є той таємничий „х" крови, що робить одні народи сильнішими, а другі слабішими? Чому кольоністи насильно змішуючись з тубильцями, раз приносять вигин місцевому населенню, а раз самі розпливаються в ньому? Таких питань можна булоб ставити безліч.

Лишень недавно наука розпочала студіювати ці квестії. Поділ гатунків крови на чотири групи зв ідповідними ґенами це вже великий поступ, що має практичне значення. Досліди над ґенами показали, що людина помимо переміни оточення зістається звязаною із своїм кровним походженням. Так напр. жиди, досліджені в Сальоніках і Греки, що мешкали на протязі століть обіч них, зістались собі чужими: ґени зближували греків більше з Балканськими народами, а жидів—з арабськими.

В дослідах над населенням російських просторів дійшли чужинецькі учені, а навіть і совітські („Совітська етнографія") до певних обережних висновків. Спостереження реального життя з давніших часів, ще перед відкриттям ґенів,—підтверджують ці висновки.

Перемішання народів на землях Росії відбувається за певними законами, Це не припадковість рішає тут; закони є в самій крови людей. Є певна доцільність у мішаннях переселенців, доцільність природня. Поза тою доцільністю народи не можуть існувати, як бобри без рік, або товар без трави.

Царат дивився на переселення з Середньої Росії, як тоді говорилося, (Московії) дуже просто. Часті неврожаї і злий клімат виганяли людей на ліпші терени, переважно азійські. Гнала людей вічна нужда, вони кидали набридлі родинні вогнища і йшли шукати щастя. Як безпосередні нащадки кріпаків, вони дуже часто не давали собі ради з чужим оточенням і розплилися десь у дебрах Сибіру, Уралу, чи Підкавказя. Що сталося з масами москвинів, які емігрували на схід і південний Схід, квестії докладніше не ставлено.

В цілому не досліджувано справи еміграції москвинів до азійських земель Росії. Зате, скажім, дослідники Киргізії стверджували, що в Акмолінщині переселенці і козацькі війська москвинів перейняли киргізьку мову, киргізькі звичаї і мітольогію.

Дослідники Камчатки нотували окамчадалення москвинів і створення своєрідної камчадальської мови.

Спеціяльно повно зливаються з тубильцями москвини в Якутії. Уже само подружжа з якуткою зміняє москвина: мова його стається напів якутською, він приймає всі форми ловецького якутського життя і молиться духам околиць так само, як і якути.

В Західньому Сибіру, на думку дослідників, коли і позникали найріжніші угро-фінські племена, то тип сибірака, що витворився там по 200—300 роках кольонізації, це радше тип сибірського угро-фіна, що тільки говорить зрозумілою для москвинів мовою.

Така булаб одна категорія спостережень над москвинами-поселенцями: москвини зливаються з населенням Далекого Сходу, Сибіру і Уральських гір та Середнього Поволжа.

Інша є категорія спостережень над переселенням москвинів до Польщі, України, Долішньої Донщини. Там московські села століттями остаються нерушені, якби опанцирені невидимим панцирем. Ані Українці, ані поляки не селяться обіч московських осель, шлюби між ними рідкі на диво.

В цих обох категоріях спостережень зацікавлює те, що в одному припадку повстає кровне злиття і спільне психе в дуже швидкому темпі, в другому — цього немає. Можна булоб твердити, що москвини, як нарід менш дозрілий, не можуть знайти духової спільности з народами на південь і захід від себе. Зате вони йдуть на Урал, до Сибіру, Казакстану, де якби цілковито зливалися з тамтешніми племенами.

Пояснення цьому дають досвіди над кров'яними групами.

Туркменістан, Кавказ, Україна, а почасти й Польща (в своїх східних теренах) мають, як підставу динарську кров, що їх споріднює з Балканами і Передньою Азією. Кровяний серум динарської раси скрізь дає при аналізі ґени „А", „АВ", і „О", а в зникаючо малій пропорції ґени „В". Те саме знаходимо і в Україні і на Балканах і в більшости народів Іраку та Ірану.

Але Московщина, як і Сибір має кров з перевагою ґенів „В". В Україні цей ґен є тільки в московських кольоністів. Власне по селах москвинів на Харківщині робили совітські дослідники

свої кровяні аналізи, щоб довести і в Україні існування цього типу крови.

Головним образом крови дійсних Українців була кров „А", „АВ" і „О". Головною процентово є група „А", так як в москвинів головною група „В".

Якже виглядає мішання крови? Совітський учений проф. Е. Самойлов, ще в 1926-тому році ствердив, що від шлюбу москвина з татаркою, або фінкою з'являються діти з тотожними до батька кровяними групами. Від шлюбуж москвина з вірменкою, чи полькою, — діти не наслідують батьківських кровяних груп: їхні групи мають характер зближений до динарської, чи одної з західньоевропейських. Цим самим біольогічна антропольогія встановлює споріднення москвинської крови з кров'ю урало-алтайців, а не з їх західньопівденними сусідами.

Таким чином експанзія крови москвинів на північ і на схід даватиме добрі для них результати, зате експанзія в бік півдня і заходу радше дасть негативні висліди.

Тим можемо пояснити багато річей, що діються на терені російських земель, як знане нам уже „зубоження центра", обласницький рух Сибіру, відрубне становище України і Кавказу. Більше, зможемо в загальних зарисах окреслити можливости рухів населення.

За останні півтора-два століття демографія російська, а особливо західня европейська зі здивованням слідкує, що ядро російської імперії, історична Московія, зростає з певною повільністю, тоді, як інші губернії нераз дуже віддалені від осередку, залюднюються швидше.

Як подає Челінцев, за 200 літ (1678—1858) приросту населення Московії, а почасти й Півночі, майже не було. Було — „розпливання".

Тверді заходи, звязані із „звільненням селян" Олександра II, задержали втечу селян в р. р. 1858—1897. За ці 40 літ населення в Московії збільшилось в 1,3—1,4 рази. Тимчасом над Доном і Кубанню зросло воно 9-кратно, в Україні 7-кратно, а на Уралі в 4,5 разів.

Інші автори також наводять ті центри того натурального і непідтримуваного жадними заходами керми, зросту. Це—т. зв. малоросійські губернії і землі донських козаків. Далі — Кавказ і „степові губернії" між Алтаєм і Уралом.

Французькі дослідники, котрим спеціяльно ходило про ствердження сил свого аліянта, в 1900 тих роках висловили теорію, що російське ядро буде тратити своє політичне значіння через зріст населення країн віддалених від осередку („як ріжні України"—каже Фуйє). Доходять вони до переконання, що осередок ваги держави перенесеться напевно в бік півдня і сходу. Велику надію однак прикладали французи до „залізниць, телеграфів і бюрократичної централізації", що на їх думку затримає це зубожіння імперського осередка.

Дійсно до 1905-того року царат старався здержати виселення з Московії, а навіть деякий час з України, рахуючи її за

евентуальний будучий центр Росії. (М. и. пригадаймо заміри Миколи II-гого і його групи—перенести зараз по закінченню великої війни столицю з Петербурга до Києва).

По 1905-тому році однак страх перед селянськими розрухами змусив царат покинути цю думку, а навпаки, форсувати переселення непокірних малоземельних селян. Врештою заходи централістичної бюрократії не давали бажаних наслідків за цілий час їх стосування. В Західному Сибіру по довшім процесі мішання (метисації) творився новий центр державности, а поля від Петербургу аж до Тули й Липецька все виразніше пустошіли.

Совіти зпочатку дозволяли на перепроваджування дослідів над ізогемаглютинацією крови. Цим займались їх антропольогічні і евгенічні часописи та з'їзди анатомів. Однак уже від 1926 року, побачивши цілу небезпеку, що ці досвіди ворожили будучности Росії, московська керма усунула їх в тінь. За те від приблизно 1931-шого року розпочинається своєрідна примусова демографічна політика. Керма в Москві, якби сказала собі: „ми знаємо, що центр з якого кермуємо, упадає і повстають нові центри, згідні з законами крови й природи. Щоб запобігти цьому—спробуймо створити якнайбільший хаос в ділянці переселень".

Висловом цього—масові депортації цілих сел і більших селищ у цілком несподіваних напрямах: з Кубані до Казакстану, з Галичини до Західнього Сибіру, з Туркменістану на Білорусь і т. п. Ці депортації нищать край економічно, бо депортовані дуже часто не надаються до нових природних умовин. Москвини на українському Поділлі—перелякані важкою працею на чорноземі, узбеки—згноблені умовинами життя на Забайкаллю—всі разом беручи, не закорінюються в нових умовинах.

Врештою ці 10-15 літ і не вистачають на закорінення, навіть, у нормальній кольонізації. Щоб повстав тип кольоніста, зближений до природних умовин, при найбільш догідній метисації крови, потреба мінімально 40-50 років.

З другого боку жалюгідний стан совітських залізниць не дозволяє при найбільшім напруженню переселити протягом чверть століття більш, як 10-12% населення російських просторів. Іншіж способи перевоження, як цілком слушно завважують українські дослідники, при велитенських віддалях Росії, не грають ролі. Ті самі моменти боротьби крови, що були за часів царату, зістаються в силі й на далі.

Можемо спокійно брати під увагу слідуючі можливости, які виникають з рухів населення російських просторів. Торкаються вони тільки великих центрів популяційних. Меньші племена нищені і за царських часів, добила остаточно ситуація років 1918-1923. Тоді найріжніші череміси, зиряне, мордвини, юкагіри, що звикли переховувати запаси харчів на випадок неврожаю, стративши їх під натиском реквізиції, вигибали в страшний спосіб.

Зістаються чотирі осередки населення, що є здібні до життя всупереч усім знищенням останніх літ. Це Північно-Західний осередок, що відповідавби землям московського народу тільки

з пересуненням осередка людности на схід від теперішньої Москви. Другий — Південний осередок, що відповідавби населенню українського народу і взагалі Північно-Східному басейнові Чорного моря. Центр його експанзії і людности припадавби десь на південь від Києва, може ближче промислових осередків Донщини і Північного Кавказу. Третій центр створений вже давно природою це — Середня Азія з її тюркським населенням, що можливо промінювавби і на алтайсько-єнісейсько-ленські тюркські племена. Врешті четвертий — Сибірський осередок на території Західнього Сибіру, звязаний кровно з уральським промисловим районом, мавби всі підстави до власного природного розвою.

6. ПОЛЕ СИЛ.

Що таке Росія, окреслив один з її найбільших керманичів.

Француз Кюстин розмовляв з Миколою І-шим на приняттю.

„Ви думаєте, що ви знаходитесь серед москвинів, — сказав цісар, показуючи на оточення. Ви помиляєтесь: ось цей—німець, цей—поляк, цей—грузин, тамтой—фінляндець, а цей—татарин... І всі разом це й є Росія".

Цих народів, що на них показував цар, було більше. Колекція грошових знаків, зібраних в 1920-тому році з цілої російської території складалася з 8.000 взорів, була друкована в 23 мовах і репрезентувала фінансові інтереси 70 держав.

Два століття тримала ці народи певна централізаційна сила. Головною істотою цієї сили було розпросторення, виповнення певних меж. Те, що здавалося кермівній групі росіян, що це розпросторення не буде мати стриму, не відповідає дійсности. Уже від половини минулого століття розпочинається своєрідний відступ. Першою ластівкою того відступу було віддання Америці Аляски, далі йде віддання Манджурії, здобутої на коротко в 1900-му році. Дегенеративна форма централізму, російський большовизм, втрачує з геополітичної господарки Росії басейн Висли, Фінляндію, Карську область в Малій Азії і розпочинає відступ на Далекому Сході.

Час задуматися над тим, що довершила російська централістична керма і як далеко дала собі раду з надбаними просторами?

Передовсім, як потрапила їх звязати лучбою? Лучба зі світом була неблискуча. 70% товарів ішло морськими шляхами, залізниці мали тільки довозове значіння. Найнатуральнішим виявом експанзії народів під Росією булаб багато розбудована торговельна фльота. Територія шостої частини світа, прецінь, моглаб через свої порти на Білому, Балтійському, Чорному морях, на Льодовому і Тихому Океанах висилати свої товари до інших $^5/_6$ частин світа. Тимчасом Росія не могла цього зробити. Не могла вийти поза межі своїх країн, попросту центральна влада не перетравила цих країн з погляду економічного.

В лучбі внутрішній чуємо часті вихвалювання і царського і совітського центру за великі осяги. Велика Сибірська Путь мала наблизити далекосхідні землі до Петербургу, Турксіб мав сполучити для вигоди Москви монокультуру бавовняника в Середній Азії з зерновою монокультурою Західнього Сибіру. Китайсько-східня залізниця мала утвердити вплив Росії над Північним Китаєм. Біломорський канал мав сполучити в оборонних цілях фінську затоку з Білим морем. Врешті остаточне підбиття Сіньдзяну дало в руки Москви прадавню караванову дорогу, т. зв. „шовкову путь" Таврида-Казалінськ-Ташкент-Кашгар. Деякі з цих доріг вже виразно виказали свій характер. Велика Сибірська Путь не зблизила Далекого Сходу до осередків Росії, лишень улекшила кольонізаційні посуви азіятських сусідів цього простору, а в своїй західній частині стала вона віссю для сепаратистично настроєного Західнього Сибіру. Китайсько-східня залізниця відібрана і служить японцям і китайцям, а Турксіб, так само, як і Біломорський канал встановили тільки більшу споєність тих теренів, де вони перебігають, отже служать більше децентралізаційним, як централізаційним силам.

Взагалі чим більше центральна влада в Россії буде будувати залізниць, тим більше це сприятиме відосередковому наставленню зорганізованих тими залізницями економічних і національних сил. Певну свою рацію мала рада міністрів Миколи І-го, коли одноголосно протиставилась його плянам будови залізниць.

Так само небезпечною є кожна нормалізація духового і суспільного життя на російських теренах. Коли централізаційна влада виказже свою нехіть до самоволі і привязання хочби до найпримітивніших засад справедливости, — це буде початком кінця для неї. До того прикладів знайдемо не один, чи то з історії панування Миколи ІІ-гого, чи Леніна. При першім натяку влади на можливість правосудности в Росії відразуж підносили голову представники природних, економічних і національних змагань.

І тепер, колиб ми запиталися, що то є Росія, то моглиб відповісти, наслідуючи відповідь Миколи І-шого: „це найріжнородніші первні, зібрані під одним державним дахом". І коли під той дах дісталися ті національні економічні первні може в надії на вигоди, то тепер так не є. Невигідно і недоцільно бути під таким проводом, котрий уже виконав свою історичну місію, котрий не зумів економічно зорганізувати підданих йому просторів, ані не розвязав квестії взаємовідносин між народами.

Найголовнішеж, що не розвинув гри сил на російських просторах, — і в цьому лежить занепад, а можливо й остаточний кінець централістичної керми Росії.

Для добра світу й духового та матеріяльного збагачення земель під Росією мусить там прийти **новий порядок**. Власне кілька завважень що до нового порядку на російських землях випадалоб подати.

В першу чергу мусять бути упорядковані відносини в Східній Европі, або т. зв. Европейській Росії. Вона становить $^6/_7$ ці-

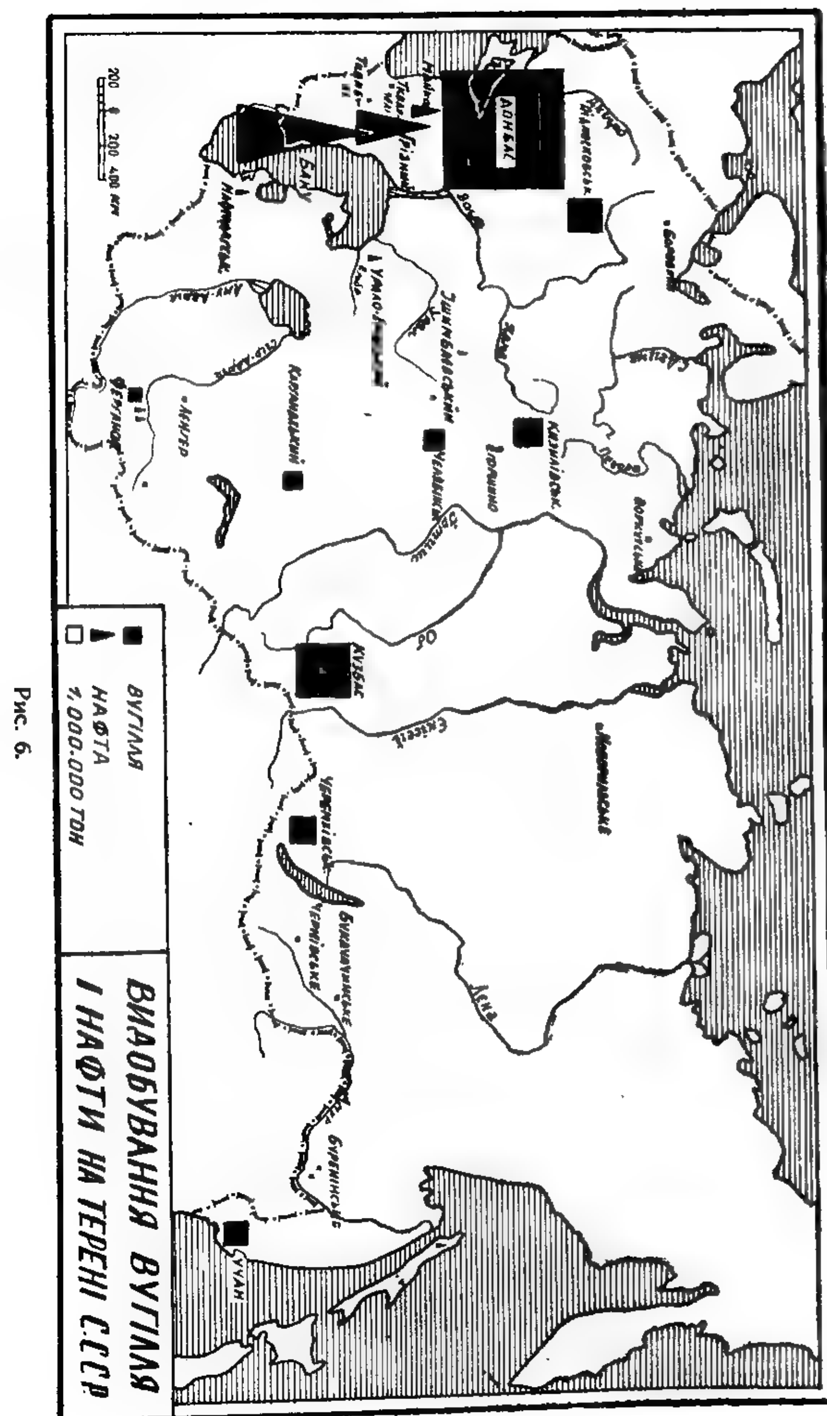

Рис. 6.

лого населення російських земель. Рештаж, т. зв. Азійська Росія, з її величезними просторами, то не більше, як малозначний додаток з погляду популяційного.

Для більшого напруження продуктивних сил мусить бути перепроваджене відділення двох родів ґрунтів: підзолу і чорнозему, півночі і півдня. Для встановлення нормального природного життя цих країн селянство мусить бути осаджене на цих землях. Це ґрунти ще не використані завдяки тому, що центральна влада за цілий час існування Росії перешкоджає автономічній господарці цих частин Росії, творить непотрібно досвідчальні области (центральна чорноземна область), переселяє селян привиклих до одної господарки на інший ґрунт, що тільки дає великі страти. Крім того не звернено взагалі жадної уваги на повне використування цих ґрунтів. Як твердять фахівці, на чорноземному полудні зорано $^{3}/_{4}$ всього запасу ґрунту, а на підзолистій півночі лишень $^{1}/_{4}$, дуже мало пустиря і майже нічого не зроблено в тундрових зонах. Для московського селянина буде більше роботи, як для українського. Може в чесному труді відробить він своє великодержавницьке гайнування часу.

Зрештою і український селянин має величезні завдання, спеціяльно в його поході на Донські землі аж до Волги і на Північний Кавказ. Чим далі йти на Схід від лінії Харків - Бердянськ, тим більше чорноземні ґрунти вимагають іриґації. Мусить бути змінена спеціялізація сільського господарства: зернова господарка, надається більше до північної підзолистої рівнини, як до південної, де найвідповіднішим типом бувби плодозмін, а навіть господарка зближена до висококультурних господарств Середньої Азії.

Лінія Смоленськ-Саратов приблизно відповідає межі цих двох хліборобських теренів. Докладніша межа підзолу й чорнозему перебігає по лінії Житомир - Чернигів - Калуга - Козлов але українські селяне посунулися від Чернигова та Житомира далеко в гору на Північ.

Питанням першої ваги є справа рентовности сільських господарств. Згідно з сільсько-господарчим переписом 1916 року, на долю дрібних господарств (понище 50 га) припадає 90-95% сільсько-господарчої продукції, включаючи сюди й скотарство.

Що то є дрібне господарство на терені Росії? Працює в ньому тільки господар і його сімя, обслуговує воно обмежені потреби сім'ї, ввесь його річний дохід споживає таж сама сімя. (Іван посіяв, Іван зібрав, Іван зїв). В такому господарстві не буває постійного напруження труду, не має більших потреб і знаряддя, не має і найманої праці. Навпаки, в разі недостачі, господарі „відходять на промисли", на заробітки. Таке господарство не нагромаджує капіталу, не кермується законами чистого доходу. Воно стоїть на натуральному споживанні і нічого не дає оточенню.

Тим можемо пояснити таке важне явище, як зменшення кінського тягла в селянських господарствах. Селяне убожіли. Господарства без коней становили в Европейській Росії в

1884-тому році — 27%, в 1912-тому році—31,4%. На зубожілому Поділлі було таких господарств навіть 62%. Відживлення селян було з року на рік гірше. Як облічували фахівці — в деяких місцевостях селяне постійно споживали третину кількости їжі, потрібної для прожиття одної людини.

Селянська політика в першу чергу повинна звернути увагу на відповідне піднесення рентовности сільських господарств. Коли піднесення селянства на Півночі відбудеться мабуть коштом запровадження великих сільских господарств, то на Півдні в першу чергу через піднесення культури і індивідуалізації господарства при великій співпраці держави, особливо в іригаційних і інших більших технічних будівлях.

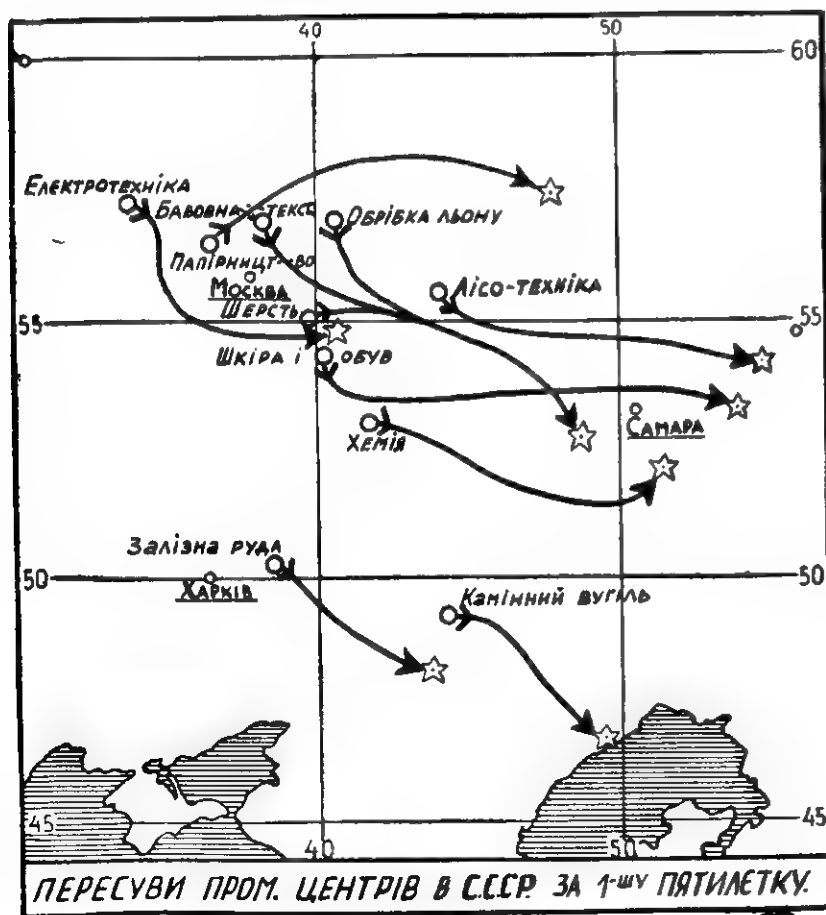

Рис. 7.

Із справою піднесення сільського господарства звязана є справа відповідної розбудови залізничої сіті. В середньому припадає в ліпших областях 20 км. залізниць на 100 кв. км. те-

рену. До тих найліпших належать передовсім губернії, де зосередилась керма Росії: Петербург—Москва. Крім того незле розбудовані залізниці в північному чорноземному пасмі; Орел—Брянськ. Приблизно на тому рівні стояли залізниці Прибалтії, Литви й Польщі. Цілком на низькому рівені була залізнича сіть чорноземного Півдня: Україна—Дон—Кавказ. Там густість залізничої мережі була понижче 11 кл. на 100 кв. км. Ця густість мережі була зближена до дуже рідко заселеного терену Поморя: Архангельск—Котлас.

Промисел Росії зі своїми двома західними осередками: Польща і Петербург, одним осередковим коло Москви і двома східними: Урал і Донеччина пережив в останніх 20-ти роках певну зміну напрямних, якби боючися наступу Західньої Европи большовики переносили вагу промислу все далі на Схід, згл. навіть на північ. В кождім разі зарисовується два великі осередки промислові. Один північний Сибірсько-Уральський і другий Південний довкола Озівського моря, все тісніше звязаний з Кавказом і Закавказям. Обслуговувалиб обидва ці осередки кождий свій хліборобський терен.

Ми вкоротці накреслили зміст і призначення двох найважніших економічних плящадрмів на російських землях. Твердимо що першим завданням політика і державного мужа булоб витягнути населення на цих теренах з убожества. Тоді створяться матерялні передумовини продуктивности. Але матерялні вартости не створяться без піднесення духових цінностей.

Передовсім вибивається на перше місце справа правного виховування цього населення. До обєднання цих земель кермою в Петербурзі, згл. в Москві, — кождий з народів Росії мав правне почуття вироблене на власних законодавчих зразках. Розпростореня царської влади, а пізніше її наслідниці—совітської, понищило окремі законодавчі кодекси на терені Росії. Деякі з них, що торкались переважно приватного права, скасовані лишень дуже недавно, як напр. окреме т. зв. Литовське право для осередкових земель Українців, кодекс Наполєона для поляків, спеціяльні кодекси для бурятів, калмиків і середньоазійських народів. Касовані попередньо в своїх подробицях ці кодекси остаточно були знищені большевицьким центром керми Росії. Поліційна „педагогічна" самоволя, що була тільки характеристичною ціхою для царських часів, сталася змістом большовицького кермування.

Передовсім треба вплинути на селянство. Безправя з боку центральної влади викликало завжди на місцях відрухи помсти і руїни. Цим нераз може пояснимо надзвичайну розтрату природних багацтв при кожній суспільній і економічній акції. Ця т. зв. широка натура московська, це — не більше, як розпачливе борюкання під ударами самоволі. Не тому московський нарід з усіх інших народів Росії посідав найбільшу брутальність і нехіть до систематичної праці, що він не шанував матерялних цінностей (ощадне і систематичне раскольничество цьому перечить)—лишень тому, що безпосередньо підлягав своїй фантастич

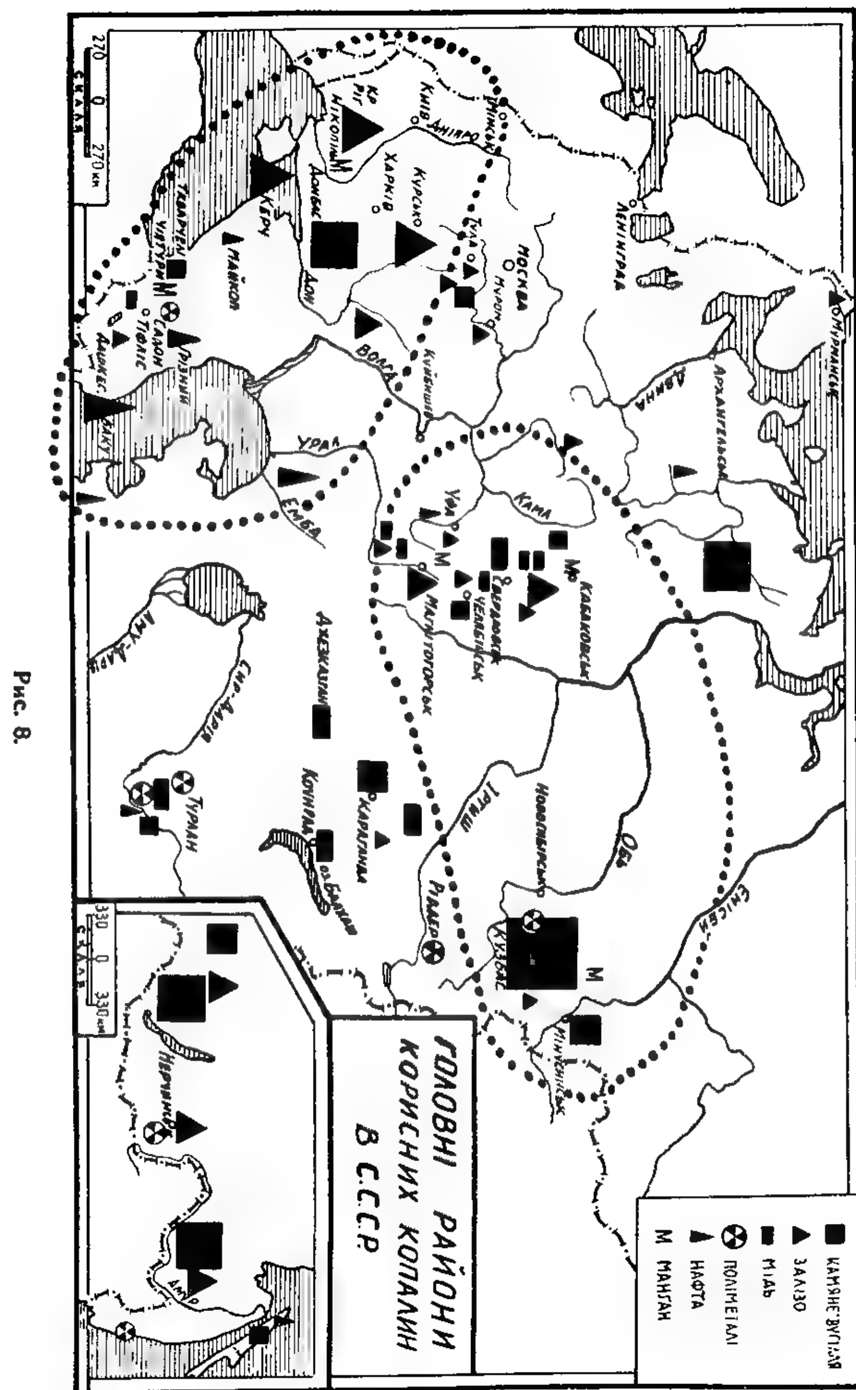

Рис. 8.

ній і жорстокій кермі. Вилікувати з цього Московію і інші народи із здеформованим правним світоглядом може тільки вільний труд, дуже тверде право власности і відповідне до того законодавство.

Рис. 9.

В першій мірі мусить бути також поправлена і кочовницька психольогія мас, що виникла з частих царських експериментів, а пізніше і ще частіших необдуманих посувів большовицької Москви. Правдоподібно поворот до родинних традицій, а навіть родових, стабілізація економічних умовин, відродження авторитетів морального характеру — досить швидко вилікувалоб наро-

ди від психози кочовництва („літунства"), що охопила в останні роки населення під Совітами.

Умовина, без котрої не буде, ані вільної гри сил на полі сил, ані найменьшого оздоровлення теренів під Москвою, — це розвантаження імперсько-комінтернівського центру. Справа не в тому, щоб фізично знищити в Петербурзі і Москві 400-500 тисяч середньо—і високошкільно вихованих ентузіястів, які проповідують гноблення. Річ йде про те, щоб остаточно викорінити традиції цього гноблення і неприродних претензій. Вони самі в великій мірі порохнявіють і упадають від 1855-того року, першої великої поражки центральної керми. Тому певні хірургічні заходи, потрібні при цій операції не будуть значні, а за те стократно благословить їх не тільки населення російських земель але й цілого світа, як ще один крок до визволення труду, характеру і духових багацтв людства.

7. ПІЗНАВАННЯ РОСІЇ.

Коли в попередніх шости розділах подали ми загальні поняття про російські землі, то тепер подамо тісніше звязані з окресленим тереном і групою людей квестії.

Вивчаючи властиві прикмети одної ділянки по другій, цим перепровадилиб ми дійсний розподіл Росії. Бо остаточно найважнішим є поза всіма теоретизуваннями побачити й окреслити життєздатні території і народи з власним змістом. Такий перегляд бувби найнатуральнішим пізнаванням Росії.

Таке пізнавання потрібувалоб методи.

Самі росіяне дуже неохоче пізнають свій край. Вони, як витвір бюрократії цікавляться лишень передовсім життям Петербургу, чи Москви, не звертаючи уваги на місцеві відносини і місцевих людей. Під цим зглядом Петербург чи Москва для них відогравали і відограють далеко більшу ролю, як у зцентралізований (але всеж французькій по крові) Франції Париж.

Як тут зор'єнтуватись в цім краю,—жартували росіяне: коли в Петербурзі південь, — то в Баку обідають, а у Владивостоці вечеряють.

Про незнання Росії сказав письменник М. Гоголь: „велике незнання Росії в самій Росії. Все живе в закордонних журналах і газетах, а не на своїй землі. Місто не знає міста, людина людини; люде, що живуть за одною стіною здається, якби жили за морями". Ці слова поставив географ Семйонов на початку своєї праці, — першого повного опису Росії в 22-х томах. Від 1899-го року вийшло кілька томів, але видання не закінчено й досі.

Одиноким авторитетом у географії Росії зістається й на далі керма в Петербурзі, згл. в Москві.

Найосновніший поділ Росії на Азійську і Европейську вже за часів царату не був реальним. Прокладення Великої Сибірської Путі створило сильніше повязання державних центрів з Азією, як, скажім, з деякими европейськими теренами вроді Північного Кавказу. Замість доземої границі між Сходом і Заходом імперії встановила ця залізниця позему границю між московсько-сибірською північчу і українсько-туркестанським південем.

Сучасний поділ Совітів представляється як дуже проста засада. Головну масу території, а передовсім північ, обіймає російська совітська республіка. Її віссю є залізниця Москва-Казань-Челябінськ-Велика Сибірська Путь. Вона буквально тяжить над Середньою Азією, Україною і взагалі Південем. Щоб відділити Україну від Кавказу й не дати їй утвердитися над морем, підчиняє вона безпосередньо собі Північний Кавказ з Кубаню та Крим. Для ліпшого маневрування південем потворила керма Росії певні автономічні округи й республіки. Служать вони до розбиття чи то Туркестану, чи Кавказу, чи до стримування України в її експанзії на південний захід, згл. південний Схід. Таджики, грузини, молдаване, кримські татари нераз може й помимо своєї волі улекшують Москві її важке централізаційне завдання.

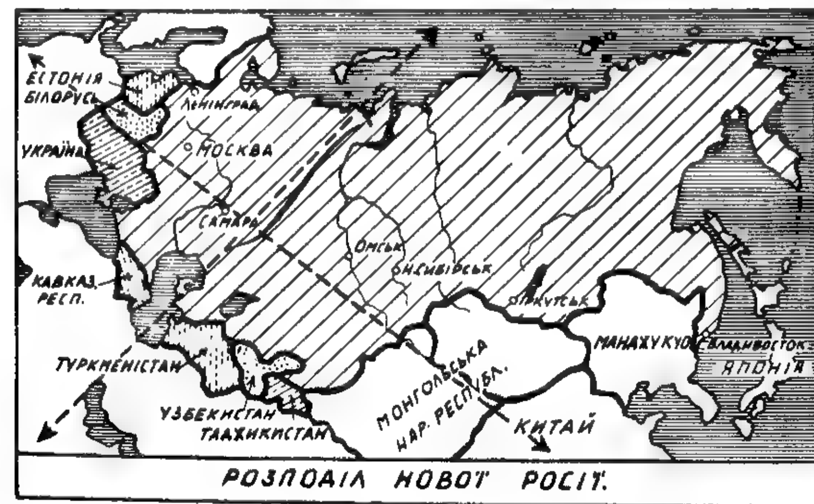

Рис. 10.

Далеко природніший від політичного поділу є економічний поділ, т. зв. районізація. В цій районізації оперлися большовики на т. зв. семйоновські райони, стягнувши їх з 14-ти на 10 (8 европейських і 2 азійських). Сам Семйонов розділяв европейські землі на нечорноземне пасмо (Московія з Білоруссю, Уралом і Прибалтикою), чорноземне пасмо (Україна з Середнім і Долішним Поволжам) і Кавказ. Азію ділив Семйонов на Сибір з Далекосхідним краєм і Середню Азію з Киргізією. Цей економічний розподіл цілком відповідає і нашому розподілові Росії. Економічні

межі обумовляють тут і політичний зміст, і можливости життєздатного розвою.

Провідною думкою для нас булоб відграничення тривалих і великих людських скуплень. Тут на перше місце висувається ступінь густоти населення.

Окреслім два найголовніші центри густоти населення. На їх території випадає приблизно $^{3}/_{4}$ залізничої мережі і $^{4}/_{5}$ літунських майданів цілого совітського простору. Головний склад населення там — селяне.

Беремо терени с густотою понад 30-50 осіб на кв. км В середині цих теренів лежать найбільш густо заселені области понад 70, а навіть понад 100 осіб на кв. км. Така густота населення дає певну гарантію вищого рівня політичної активности.

Чотирохкутник Рязань-Владимир-Твер-Калуга з містом Москвою в середині, заселений 30-ма міліонами осіб, творить національний життьовий осередок Московії. Коло цього демографічного осередку на віддалі 500 кільометрів знаходиться менький осередок з імперським минулим,—Ленінград з населенням коло 6-ти міліонів. Це є осередок більше зрештою звязаний з Надбалтією, як із Московією. Між ним і Московією зрештою втинається Білоруський клин, що бере початки на півдні. Московський осередок є натуральним демографічним центром для Горішнього Поволжа і Заволжа, а також північних областей з Архангельськом і Котласом. Населення цих земель становить коло 25 міліонів осіб, воно густо поперетикане рештками татар, черемісів, зирян (комів) і т. п.

На півдні чотирохкутник Чернигів-Курськ-Кременчуг-Львів творить національний осередок України з центром десь коло Винниці, або Черкас. Кількість населення в тому чотирохкутнику відповідає кількости в московському чотирохкутнику. На схід від нього на віддалі 100 кільометрів лежить промислова область Донбасу, якої натуральним доповненням є Північний Кавказ і взагалі країни Кавказу. Цей осередок має всі дані до швидшого зросту, і дійсно в останньому 50-літтю зростає 3-4 рази скоріше, як Північ.

Крім селянського населення в обох осередках скупчилася і найбільша кількість (понад 12 осіб на кв. км.) і нехліборобського, переважно промислового елементу.

Роздумуючи над енергетичною вартістю окремих теренів повинні ми звернути увагу й на розвій міст, а спеціяльно мережу міст, що мають понад 100 тисяч мешканців. На цілі Совіти припадає їх за статистикою 1939 року — 82 міста, з того на Европейські Совіти зістається — 65 міст. З тих 65 міст майже половина (31) припадає на південний Україно-Кавказький осередок, решта ж на північ і Уральські промислові терени. Отже і північ і південь посідають кожде з окрема більше великих міст, як сучасна Італія, чи Франція.

Рис. 11.

Крім з'ясування демографічних умовин, а також умовин грунту і взагалі клімату, не можемо не звернути уваги й на певні історичні дані. Не надаємо їм занадто великої ваги, але вони завжди нам дещо пояснять у характері і змаганнях народу. В кожнім разі тільки взявши і їх під увагу, зможемо мати виразний геополітичний образ розгляданих теренів.

З другого боку беручи якийсь терен до розглядання, беремо під увагу і його здібности до природних експансій на тих чи інших шляхах, а також — той терен, як предмет чужої експансії. Розглядаючи напр. значіння Сибіру, розглянемо і політику самих сибіраків і політику стосовану до їхнього краю.

Опираючися на цій методі, виділяємо ми до розгляду такі терени, як Московія з сусідними: Північним Поморям і Надбалтією. як Україна з сусідним Кавказом і Закавказям. Далі знов на півночі беремо Сибір із Далеким Сходом, Монголію із Сіньдзяном, а на півдні Киргізію і Середньо Азійські, туранські республики.

8. МОСКОВІЯ.

Загальну етнографічну характеристику москвинів зробити тяжко. Тяжко вхопити істоту їх вдачі. Як найголовніші прикмети в них називає Анучін рухливість і брання широкого уділу в кольонізації нових місць.

Семйонов уважає, що це не чистий нарід, а мішанина кількох ріжнородних типів. На загал це невисокі рухливі люди: бльондини і брунети попадаються однаково часто. В них є сильні фінські домішки. Власне в підбиванні і денаціоналізації фінів вбачає Кавелін „інтимну внутрішню історію московського народу, що якось зісталася в тіні".

Кольонізація фінських племен це була кольонізація дуже догідної водної мережі волзького горішнього басейну. Графічно дорічча Волги представляється як сильветка пінії, як кучерява по-

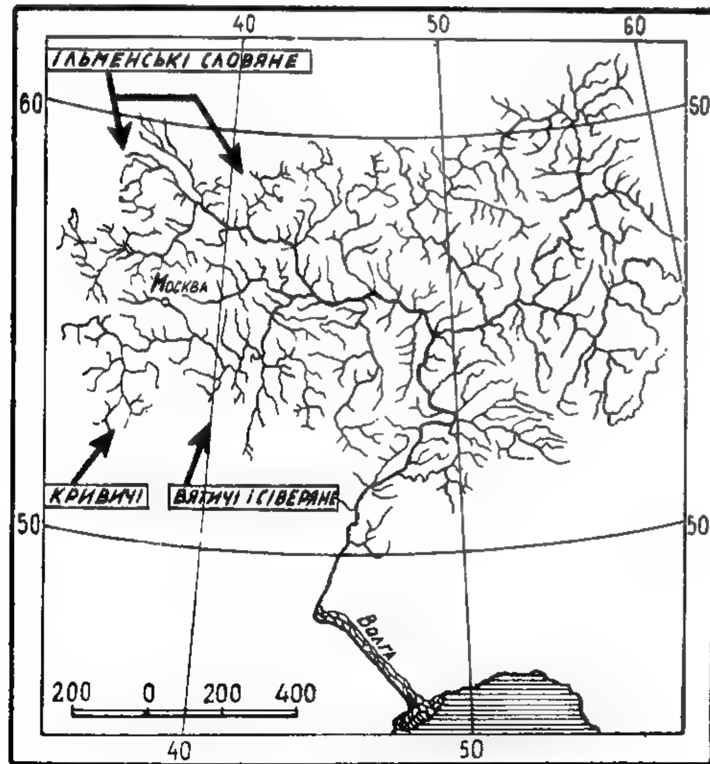

Рис. 12.

зема корона на дещо зігнутому стовбурі без гілля. Волга в своїй середній і долішній течії майже не має доплинів. Зате в горішній своїй частині дає вона гарні дороги до розселення. Сліди

цього розселення зісталися й досі, бо людність розложена дуже нерівномірно. Далеко густіше над берегами рік, як на дальше положених теренах. Самий наступ на фінські племена горішнього Поволжа йшов з трох боків: з північного заходу — словяне ільменські, з заходу—кривичі, предки білорусинів і з південного Заходу — вятичі і северяне, споріднені з сучасними Українцями.

Перетравлювання фінського етносу тривало 6—7 віків і дуже пізно було закінчене. Ще в кінці XVIII-того століття подає Карамзін в своїй „Історії" відомість, що села довкола Москви уживають на окреслення таких понять, як Бог, людина—фінських слів. Лишень на початку XX-того століття в цьому терені зосталося не більш 2—4% фінських племен на кільканадцять міліонів московського населення.

Однак розвій і формація московського народу ішла дуже нерівномірно. Зовнішня неприродня сила вирвала цей нарід із стадії дозрівання в глухих лісах Поволжа. Побудженням до об'єднання ще не дозрілої Московії була монгольска звіряча енергія. Монгольський струс пережили всі держави від Китаю до Індії і Київської Руси. Але ці держави були вже по кількох, як не кільканадцятьох віках натурального розвою. Можна булоб сказати, що ці держави мали вже певну відпорність характеру. Москвини ж попросту не мали змоги встигнути розвинутись і в нічому не могли опертися устроєві і автиритетові монголів.

Тому може легко нам буде зрозуміти протести вже сучасних москвинів проти самого міста Москви. „Не хочемо признавати своїм домом Москву, цього бастарда, що народився від зґвалтування забобонної московської баби кровожадним татарином„ — каже публіцист з „Нового Времени". Московська нерівність і мелянхолія, це прикмети національного організму, що завчасу болісно й ґвалтовно здобув державну дозрілість. Московська селянська душа мала ще споріднення з дітьми й звірятами, а вже мусіла в надмірних зусиллях ставати до будови великого державного ладу.

Досліджуючи дух Московії, зауважує Бодянський, що всупереч до фолькльору і пісень сусідів, москвини мають лишень малий процент історичних ремінісценцій. Навпаки, в піснях своїх обіч понурости й покірности долі, стараються вони якби розплинутися в переживаннях родинного кругу.

Певними спільними прикметами москвинів, особливо в басейні Волги є їхнє відношення до землі й влади.

Хліборобство до цілого московського народу прийшо дуже пізно. Звіроловство переважало в ньому до половини XVIII-того століття. Перші хлібороби правдоподібно були східні фінни, що навчились обробляти землю від тюрків і болгар. Самі москвини були змушені кермою управляти землю і давати збори з землі на утримання держави. Земля для них—це цередовсім місце для блукання, а коли й осілости, то не на довго і з примусу. Ніхто так легко не покидає своїх ґрунтів, як селянин центральної Московії.

Це відбилося на їхній психольогії, вона не є психольогією хлібороба. „Ми—нарід бродяг!" — казав Максим Горкій. Москвин енергійний у відрухах, але пасивний у суспільній акції. Цілком байдуже дивиться на касування ініціятиви одиниць. Завжди охоче узнавав широкі пляни і йшов за ними, за наказом накиненим згори, досить байдуже приймаючи зміни в особах начальників.

На цих прикметах характеру і закінчимо окреслення москвинів. Надаються вони передовсім до пересувань великими масами, „поміть стєною"—це їхне гасло. Маневр у війні, такий характеристичний для народів на захід і південь від них — чужий москвинам.

Однородність москвинів, це радше тільки зовнішня оболона. Така однородність є наслідком гвалтовної централізації їх правительств і важких умовин життя. Це так сказатиб, вислід певного насильства над їхньою психольогією. Коли взяти цю психольогію, як природну, реальну вартість, що постепенно розвивається і дасть ще в будучині свої наслідки, то мусимо потрактувати москвинів, як три окремі групи (деякі дослідники вбачають навіть чотирі) із певною духовою, а навіть антропольогічною окремішністю.

Два засадничі типи москвинів виділив ще в XIX-ім столітю дослідник Анучін. Досліджував він зріст рекрутів Росії, а спецільно осередки високого і низького зросту. Зріст за дослідами Анучіна не залежить ані від клімату, ані від відживлення, ані від інших умовин життя, — лишень тільки від раси, від кровного підложжа. В Европейській Росії ствердив дослідник два вогнища високого зросту: невелике над Балтією і значно більше вогнище на півдні українсько-кавказьке.

Власне це північне вогнище високого зросту обіймало крім народів Прибалтики і частину москвинів, приблизно на місці давніших ільменських славян. Від цього вогнища різко відтинається низькозростова маса південних і східніх москвинів. Досліди Зографа цілком виразно окреслили два типи москвинів: північний, високото зросту, довгоголовий і ясноволосий та південний, низького зросту, короткоголовий і темноволосий. Ці два типи значно відріжнялись характерами, а також діялєктами.

Поділ москвинів на підставі діялєктів нарешті дає цілий образ окремішности в лоні цього народу.

Північні москвини вживають новгородського нарічча. Іх терен обіймає головно Новгород, Ленінград, Олонець, Волсгду, Архангельск, Вятку (Кірово) і Перм. В Псковщині і Тверщині переходить це нарічча в білоруську мову. Ці москвини—наслідники торговельно-мореплавського Новгороду, і його експанзії на північ. Вони з'являються головним народом на берегах Білого моря і Ледового Океану аж до Сибіру. Цей нарід має в собі сильні домішки готів, а в підложу кров надбалтійських, шляхотних (за виразом Щербаківського) фінів. Ця галузь москвинів найбільш осіла і найменьш бере участь у переселеннях мас на території Росії.

Друга галузь, — що говорить суздальським, або східнім діялєктом, обіймає кількакротно меньшу територію від північної. Вона займає $^{2}/_{3}$ горішнього Поволжа із Ярославлем, Костромою, Ніжнім Новгородом (Горкій), Казанню і Самарою, Це—москвини найбільше зближені до типів урало-алтайців та тюрків. І досі на терені їх перебувають рештки черемісів (марів), чувашів, а також ще досить значна група казанських татарів, які мріють про поворот свойого панування в басейні Ками і в Уралі.

Лінія Арзамас-Ржев відділяє північних і східніх москвинів від найнебезпечнішої для спокою Европи групи південних москвинів. Ще південно-східня частина, т. зв. рязанська з Рязанню, Пензою і Саратовом має деяку етнічну стійкість. В підложжі її лежить працьовита вдача касимівських татарів і твердої мордви, яка дісталась під владу Московії лиш у XVI-му столітті й досі переховує традиції давнього болгарського царства.

Південно-Західня частина південних москвинів це найменьш устійнена що до вдачі і ослости група. На її теренах лежить міст: Москва і Калуга та чорноземні міста Тула і Орел. Ці місцевости, що лежать уже на окраїнах горішнєволзького басейну, а навіть займають верхівля Дону і Сейму, були теренами найбільших знищень і воєн, а також найбільшої деморалізації.

Там нема устійненого типу. Від Орла і Курська аж до Тули, там, де колись проходив Муравський шлях, ішла українська кольонізація. Від Смолєнська аж до Калуги сунули білорусини. Тут були закладувані і нищені оборонні фортеці, сюди йшли в своїх нападах на Московію, татари, поляки, українські козаки та французи з Наполєоном. Підчас соціяльних переворотів в Росії в останніх роках найбільше потерпіла власне ця частина Московії.

П. Мілюков твердить, що ріжниця між цими трома типами москвинів, північним, східнім і південним, повстала з трох кольонізаційних потоків: з Новгороду вниз на Волгу, з земель кривичів, з Калуги в низ Окою і з півдня з сіверських князівств.

Ці три окремі галузі москвинів не злилися й досі і нема потреби, щоб зливалися й в будучині. Кожна з них має своє геополітичне завдання. Північна організує життя над Балтією і на північних берегах Поморя, східня, суздальська галузь обіймає якраз ті терени, що правдоподібно стануть при їх доброму використанні шпихліром Московії. Третя галузь, південна, це та, що частинно відмирала вже за часів царату, даючи „зубожіння чорноземного центру" і взагалі „зубожіння центру". Найважніша лінія розподілу Росії, лінія Саратов-Смолєнськ, проходить власне через південні окраїни цієї частини Московії. Сама природа якби вказала на потребу такого граничного пасма між Півднем і Північчу, вилюднюючи його заздалегідь.

Лишень по остаточнім устабілізованню лінії розподілу не тільки фізичного, але й духового, можлива й реальна природня політика Московії, а з нею і її тривалий розцвіт.

9. МОСКОВСЬКА ПОЛІТИКА.

Політика Московії, це її власна натуральна політика, що виростає з московських людей, природи і положення.

Московська політика, це не значить політика Росії, бо в тій останній політиці і Московія була знаряддям, так само нераз жорстоко експльоатованим, як і інші російскі країни.

В критичній хвилі для Московії, коли Москва була загрожена наступом із заходу, центр влади пересунувся на Схід, до Нижнього Новгороду і там утворився близький для нас визвольний центр. По трохсот роках можна наново вказати на Нижній Новгород, як на один із більш натуральних центрів Московії, природніший від сучасної столиці—Москви.

Москва не може зістатися столицею Московії, вже з самого стратегічного погляду: натуральна гряниця білоруського клину пробігає заледви 300 кільометрів від неї. Це місто зрештою зісталося позаду природнього руху московського населення, який скермований на схід, в бік Уральських гір.

Найголовнішеж, чому Москва мусить відступити своє першенство іншій столиці, це її історичні традиції.

Роки 1480—1552, це—роки натурального вивищення Москви. Знаходилась вона тоді на гряниці між басейнами рік Білого моря і Балтії та горішнєволзьких басейнів. Тут було тоді головне місце для торговельного посередництва. Вклинувавшися між дві галузі московського народу північну й східню, почала Москва підбивати північну торговельно-рибацьку з Новгородом і східню, хліборобсько-ловецьку з Тверю і Суздаллю. В 1552-му році одним ударом Москва здобуває Казанський ханат. Перед нею відкривається ціле дорічча Ками, шляхи на Урал і Сибір. Це закінчення будування чисто московської держави.

Гряниці року 1553-го то найнатуральніші гряниці Московії. Обіймають вони цілу північ з її рибацьким і звіроловним промислами, на заході вихід до моря варягів і значні торговельні звязки, на сході в новоздобутій Казанщині — землі придатні для хліборобства і торговельні звязки з Сибіром та цілою Середньою і Малою Азією. Як підступи до цієї держави на півдні вздовж верхівя Дону тягнулась оборонна лінія фортець.

Такі межі Московії найбільш відповідалиб і відповідають самій істоті московського народу і природі його експанзії. Колиб тоді енергія московської керми була звернена виключно в бік Півночі й Сходу,—вонаб не розплилась даремно. Булаб зорганізована Північ Східньої Европи. Московський нарід в своїй експанзії до морських берегів здобувби правдоподібно незамерзальні порти Скандинавії, де пропливає течія Ґольфштрому. Вплив на його культуру і психольоґію малаб шляхотна північна галузь, найстійніша расово, а не так, як досі галузь південна, найбільша мішанина метисів з сусідніх народів яка й досі не виробила свого типу.

Але не дармо зве історик місто Москву „бівуаком (місцем постою) для переселенців з південного заходу". Ціла історія Москви і її державної політики показує, що вона не звязана з Москвою органічно. Деформовання натуральної волі, а навіть інстинктів свойого народу було змістом провідництва Москви аж до того часу, коли вона передала це провідництво уже цілком чужій для Московії кермі, до Петербурґу.

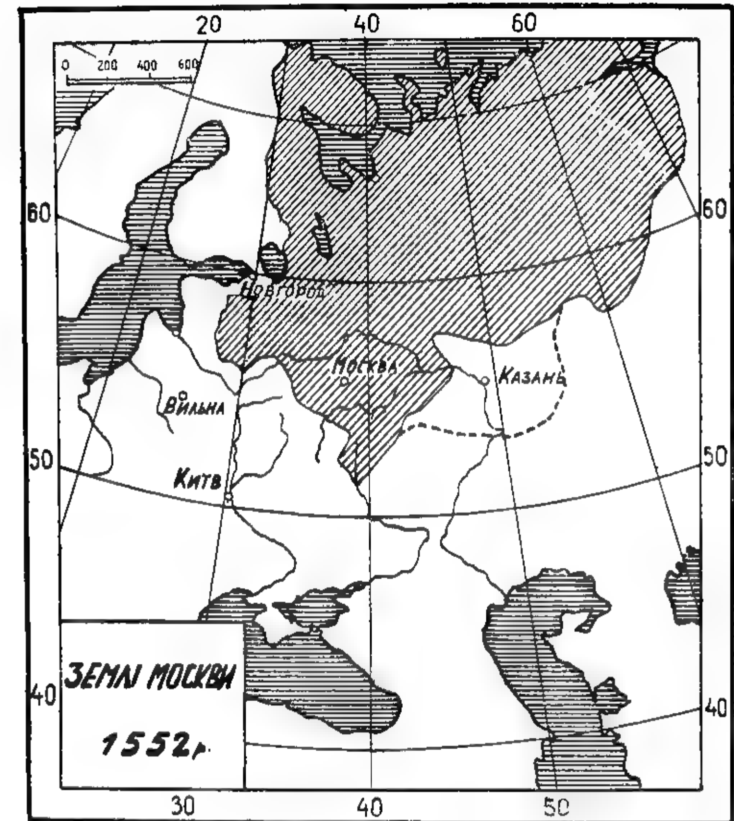

Рис 13.

Модерні історики Росії, як Платонов, цілком слушно вказують, що Петербурзькі часи (1682-1917) були безпосереднім продовженням західности, тобто антинародности самої Москви. Власне завдяки своїй західности довершила Москва свого найбільшого знищення духових цінностей. Річ йде про замінення „віри чудотворців і мучеників" Московії на нову віру, — офіціяльне „ніконіянство", що на завжди зісталась під контролею уряду й адміністрації.

Претекстом до замінення старої віри на нову стало поправляння богослужбових книг на зразок південно-західних книг України. Але даймо слово самому москвинові.

„Разкол виник в Московії лиш в кінці XVII-го століття. Його викликали специяльні умовини; сприяло тому те, що по перше поправляли книги головним чином українські справники, яких підозрівали в ухилах від дійсного православія, а по друге, жорстокі і насильницькі заходи застосовані урядом проти оборонців старих книг і обичаїв“.

„Заходи ці зробили з них в очах народу мучеників і страждениців за істину. Можливо, що щось подібне витворилосяб і в Україні, колиб там, розпочали напр. переміняння книжок і обрядів — московські справники“. (Анучін).

До останку існування царату пропаговане було твердження, що старовіри — це якась гірша частина московського народу. Хоч одночасно плиткодумна російська інтелігенція подивляла сильні характери поморян, кольоністів в тайзі і чудову артільну організацію уральського козацтва. Зрештою Мельників-Печерський дає більше цих прикладів в своїх повістях.

Тільки побажати, щоб москвини повернулися хоч в части до чеснот своїх разнольників. Семйонов подає такий тип життя разкольників: „головні побутові прикмети разкольничого населення, це — сильно розвинений дух солідарности і взаїмодопомоги, значне зацікавлення науками і потяг до освіти, більша суворість життя, повздержливість і любов до порядку, а в наслідок того й більша заможність та матеріяльне задоволення“.

Як бачимо, разкольники це тип передовсім осілий і тривалий. Цілком інший тип витворювала Москва, як столиця і місто. Ціла її історія це трактування московського народу, як матеріялу до її технічних цілей. Привязання до землі, навіть земельна власність, було чимось, що суперечило її духові. Так було в минулому. XIX і XX століття змінило тільки методи Москви, як міста, але наслідки — відривання від землі і творення кочовників зістались ті самі.

За часів царату, протягом останніх 30-ти літ XIX-го століття, населення міста Москви подвоїлось. Чи збільшилось тим самим на силі міщанство, тривало звязане з містом, що тільки одно може дати, — сильну розвоєву традицію і здоровий характер міста? Ні.

Статистика показує, що половина принаймні населення Москви — це селяне, що прийшли на заробітки. (Семйонов). Селяне ці теоретично приписані до місця осідку на селах. Для Москви це тільки напливова маса, що нею Москва „пучнявіє“. Для села це страчені люде. Страчені передовсім морально й фізично (найбільший в Европі процент люесу по селах). Правда, російський дослідник з задоволенням нотує: „маса простолюддя живе по містах, не покидаючи селянської верстви, а значить, не рвучи звязку з землею, хоч і займається фабричною працею“.

Однак ці люди, що наповнюють фабрики Москви й цілого московського промислового району, не були вже селянами і не стали осілим міським елементом. То були люди з психольогією кочовників, відірвані від грунту і всяких моральних основ.

Те саме діється з населенням теперішньої „Великої Москви“ (3¹,₂-4 міліонів осіб). Головне ядро її населення—це рідинна маса наймитів вищого і нищого типу і то найріжнороднішого походження. Погіршення виглядів на заробітки викликалоб у населення Москви розслоєння на найріжнородніші народи. Бувби це образ подібний до образу Іcтaнбулу по знесенню султанату і халіфату та перенесення столиці Туреччини до національного центру, Анкари.

Дійсно національна московська політика можлива тільки по усуненні політики міста Москви, повної фантомів і нереальности.

Передовсім ті забобони в суспільному життю, що можуть викликати нові експанзійні помилки, а з ними і нові нещастя московського народу, — мусять бути усунені. До таких належить певна ідеольогічна надбудівка, знана під назвою „Великая Россія“.

Назва ця створена духовенством Москви, увійшла в царський титул лишень в XVI-му столітті. Початково не мала вона жадного змісту поза реторичним і жадного географічного приміненння. Попросту старі назви „Русь“, „Русія“ були замінені більш пишним візантійським „Велика Росія“.

„Більш окреслене географічне значіння отримав термін „Вєлікая Росія“ тільки за царя Олексія Михайловича з підпорядкованням України в 1654 році“. (Анучін).

Як бачимо, термін цей цілком чужий національній істоті москвинів, „людей московських“, як вони себе самі називали. Є він пережитком доби гноблення не тільки білоруського і українського, але й самого московського народу. Уживання його затемнює пізнання самої істоти незалежного й вільного народу. Передовсім не дає цей термін докладного географічного окреслення Московії.

Тому московські дослідники самі пропонували (Надьождін) триматися в окресленню „стародавньої Московії“.

Анучін окреслює межі історичної Московії „межами великого князівства московського 1462-го року, за часів Василя Темного, коли воно сягало вже від Єльця до Устюга і від Калуги до Вятки“. Дослідник пропонує додати ще до цього землі Тверські, Новгородські й Псковські з цілою північчу. Межі ці покриваються приблизно з межами 1552-го року.

Лишень по цих увагах можемо підійти до реальних меж Московії і можливостей її сучасної політики.

Основна маса москвинів, ок. 50 міліонів, займає простори з містами: Твер, Ярославль, Владимір, Москва, Іваново-Вознєсенськ, Ніжний Новгород (Горкій), а також Симбірськ (Уляновськ), Казань, Вятка, Тула, Калуга і Псков, Лєнінград, Архангельськ.

Ця маса москвинів буде творити державне життя на підставах дійсної справедливости у відношенні до себе самих і узгіднюючи геополітичні умовини свойого краю. Населення Московії не може оглядатися на свої необачно розкидані групи переселенців, що вже скрізь і в Азії, і в Европі, або розплились, або служать тубильчим інтересам.

Московія, як державне тіло обіймалаб велитенський, як на европейські, а навіть азійські держави, терен 2.000.000 кв. клм. із значним, зглядно однородним населенням.

Однак помилкою булоб думати, що само відділення цієї території булоб якимсь досягненням для нового порядку світа. Занадто багато залишків паразитарної системи російської керми впливалоб на таке державне тіло. Найголовнішим завданням національної керми Московії булоб обернення її вздовж геополітичної оси. Течви рік Московії вказують на дві таких оси.

Розвій вздовж поземої оси, що відповідавби лінії розселення москвинів Твер-Ніжній Новгород, на загал не є занедбаний, зате розвій вздовж доземої оси, що приблизно відповідає течві північної Двини є дуже незначний. Московська кольонізація завдяки фатальній в своїх наслідках федерації Москви з Україною в другій половині XVII-го століття, від того часу цілком занепала.

В першій мірі потреба Московії відвернення на північ і західню північ її лучби. Тільки упадком московської творчої думки можна пояснити, що москвини занедбали і не виконали великих каналізаційних проєктів Петра І-го на півночі. Т. зв. Біломорський канал збудований енергією совітського ГПУ це лишень початок мережі каналів, що сполучувалиб басейни Балтійського і Білого морей та національної території москвинів горішнього Поволжа.

Не меньш важним є й відповідна мережа залізниць і промислових предприємств. В теперішньому стані служать вони не так економічному розвоєві Московії, як централістичному гнобленню російських країн. Там спостерігаємо з'явище, яке буває тільки в використуваних чужим капіталом країнах, напр. в Іраку, в Ірані, чи навіть в Румунії. Обіч ґіґантів техніки, цілий край дуже низько поставлений під оглядом інтенсифікації сільського господарства й доріг. Обіч текстильних фабрик-велитнів в Іваново-Вознесенську, бачимо нечувано нужденні села, мочарі й пустирі. Обіч машинобудівельних бльоків Ленінграду, таки зараз за містом впадають в очі безконечні, покинені селянами поля. Звідти може і повстає в опінії Московії уже від половини XIX століття, нехіть до промисловости („завод, що перепсував народ").

Конечним є оздоровлення промислу в Московії. Те що він тепер напр. витворює брутто два рази більше ніж промисловість України, не значить, що ця продукція служить до піднесення рівня життя продуцентів. Промисл цей має служити самим москвинам, а не визискові народів.

Промисел наставлений на добро краю зможе вчинити те, чого не втяли дооі, ані царат, ані Совіти,—піднести рівень хліборобства і сільсько-господарчої продуктивности. За часів царської Росії т. зв. північні промислові райони (Московський і Петербурзький) довозили хліб і сільсько-господарчі продукти не тому, що не могли витворювати їх у себе, лишень тому, що не хотіли цього зробити, марнуючи свій людський матеріял еміграцією в найріжніші боки і форсованням промислу в політичних цілях. Але навіть і тоді 9 губерній горішнього Поволжа були задовольнені на 90% витворами місцевого сільського господарства (Семйонов).

Це є твердження фальшивої пропаганди, яка розповсюджує що Московії бракує хліба і вона його мусить здобувати в Сибіру, на півдні, чи де інде. При певній інтенсифікації господарства, коли хоч половина земель, що надаються під управу збіжжа, буде зорана і відповідно загосподарована, то збіжжа вистарчить не тільки для горішнього Поволжа, але й для цілої півночі і заходу Московії.

Висловом цієї думки є й доповідь Сталіна на XVII-му з'їзді його партії. „Треба мати на увазі передовсім те, що старий поділ наших областей на промислові і хліборобські, уже не надається... Розвій іде до того, що всі области стають у нас більш, чи меньш промислові... А з цього — вислід, що кожна область повинна мати в себе свою сільсько-господарчу базу, коли вона не хоче зайти в сліпий кут".

Натурально наразі при такій сільській політиці, яка є в Совітах, неможливим є відродження села і взагалі охоти до праці на ріллі.

Лишень новий зміст, новий здоровий світогляд, зможе відродити Московію і побудити цей, уже нечувано знищений край, до фізичного і морального розвою.

10. ПІВНІЧНА МОРСЬКА ПУТЬ.

Колиб говорити про важніші експортові товари з російських територій, то вистарчить тільки два слова: ліс і нафта. Коли говориться „нафта", то це символізує Закавказя, коли „ліс", то Північ.

Північ російських земель, це терени, що лежать над 60-62 рівнолежниками. Це щось понад 10 міліонів кв. клм., властиво половина цілої поверхні земель під Росією. Живе там не більше 4-ох міліонів осіб, і з того більшість на теренах Північної Московії. Колиб брати під увагу активнішу частину Півночі, то на лежить до неї тільки забезпечена залізницями, західня частина московської півночі із Мурманом і Архангельськом.

Багацтва Півночі великі. Досить згадати про три чверти світової кількости оленів. Та на жаль немає людей до оленоводства. Можна булоб згадати про енергетичні ресурси, почавши від нафти й вугілля в басейні Печори аж до золота в Якутії

і на Далекому Сході. Та щож, коли немає до них доїзду. Навіть до близької Печори не вибудовано досі залізниці, хочби від Котласа. Ще найлекше йде використування лісів, хижацьке, але постійне.

Тимчасом одно є певне багацтво Півночі—багацтво природних водних шляхів. Всі ріки Сибіру і Московії течуть в одному напрямі, на північ, до Льодового Океану. Один із значних російських адміралів не дармо сказав: „коли Росію порівняємо з будівлею, то фасада будівлі виходить на Північний Льодовий Океан". Поза Петром І-им ніхто за часів царату не думав сполучувати гирел цих рік постійною комунікацією.

Велика війна змусила звернути увагу російської керми на вихід на вільні моря, не через Балтійське і Чорне море лишень через Архангельськ. Більше попрацювали в цьому напрямі скромні норвезькі пароплавні товариства, що підчас великої війни зуміли навязати лучбу не тільки з гирлами рік північної Московії, але сягнули до гирел Єнісея.

Керма в Совітах звернула увагу також на цю проблєму. Повоєнні осяги літунства і радіотехніки значно улекшують тепер це завдання. Отже десь по 1935-му році розпочинається навіть деяка пляномірність в розбудові мережі морської і повітряної лучби між містами, пристанями й гирлами великих рік від Мурманська до Владивостоку. Знаний дослідник арктики, Отто Шмідт, має в своєму розпорядженню досить велике число спеціялістів, щоб перевести полярний підбій. Совітська пропаганда роздмухує досліди Шмідта, як рівноважник якогось наймогутнішого завоювання, в роді завоювання Індії „Великобритійською компанією Східньої Індії".

Не оплатиться розглядати можливостей азійської частини Північної Морської Путі. Далеко важніша Північ Московії, а властиво її західня частина, як окреслюють совітські терміни „Північно-Західній Район" з Лєнінградом, Петрозаводськом і Мурманськом. Як показала остання війна з Фінляндією, Совіти мали там чотири випадові пункти: Мурманськ, Улєа, Петрозаводськ, Лєнінград.

Не диво, що оборона Совітів в цій країні була така завзята. Прорвавши оборонні лінії російських військ, здобулиб фіни одну з важніших артерій держави, сполучення Лєнінграду з Білим морем.

Це „вікно" Московії повстало вже за часів Совітів. Балтійсько-Біломорський канал дозволяє на прохід від Балтійського моря до Білого торговельним і воєнним кораблям великого тонажу. Мурманськ, воєнно-стратегічна база, має обіч себе недавно збудовану морську фортецю і воєнний порт, Полярноє. Крім водного шляху звязаний Мурманськ із своєю глибокою запільною базою, Лєнінградом, ще й Мурманською (Кіровською) залізницею, довгою майже на півтори тисячі кільометрів. В Іокангськім рейді створено ще й морську базу, що дозволяє тримати в цих водах фльоту міноносців і крейсерів.

В свойому ближчому запіллі має Мурманськ залізну руду і камінне вугілля. На початку 1941-го року мала бути в загальному закінчена будова семи електричних станцій, з них одна на 120 тисяч кільоват.

Мурманськ має не тільки добре вєнергетичні запаси запілля,— його людські резерви Кольського півострова і Архангельщини— найліпші, які посідає Московія. Поморяне—твердий нарід винахідливий і невибагливий. На їх землях кінчаються терени дозрівання жита, а розпочинається область споживання улюбленої північної риби, „трески". Тут найдовше хоронився від ока царської і совітської адміністрації працьовитий і тверезий разкол. Тут було найбільше самозпалення старовірів: оточені царськими військами на Климецькому острові, кинулося на розпалені вогнища 2.000 разкольників.

Остання війна з Фінляндією зміцнила позиції Мурманська на Північному Океані. Невідомо тільки, чи й тепер совітська преса так само, як у році 1935-му писатиме про потребу експанзії чечез лінію берегів Фінляндії і Норвегії аж до норвезького порту— Нарвік, що лежить уже не над Льодовим Океаном, як Мурманськ, але безпосередньо над Атлянтиком.

Таке змагання до більш відкритих портів на норвезькому узберіжжі не виключає і організування берегів Північної Московії разом з їх запіллям. Забуті системи каналів Північної Двини в останніх роках відновлені. Ця ріка є властиво найважнішим лучбовим чинником в Північній Московії. Печора є значно меньш вартісна, а Мезень не має ніякої вартости в комунікації.

До жадної ділянки не скермовано в останніх 10-ти роках великих поселеньчих груп в такій кількости, як до Північної Московії, а спеціяльно її західньої частини. Карелія, яка ще 15 літ тому нараховувала фінську більшість серед 200-тисячного населення, тепер має коло 400 тисяч з більшістю москвинів.

Одна справа з половини минулого століття повинна звернути нашу вагу. В 60-тих роках володіла царська Росія кількома незамерзливими в зимку пристанями на Мурмані. Тодіж царат відступив ці пристані Норвегії і тодіж закордонне міністерство Великої Британії заключило договір з Норвегією, в наслідок якого Норвегія ніколи не мала відступити цих пристаней Росії (Случевский). Тепер, коли на російському Мурмані ще крига не не дозволяє на плавбу з відступлених Норвегії пристаней, норвежці давно вже розпочинають сезон риболовства.

Що в минулому столітті не було ще ані мурманської залізниці, ані Біломорського каналу, то ясне. Адже навіть руху людности не було на цій закутині півночі. Тимчасом запобігливі британці вже тоді старались відсунути експанзію Росії від цих берегів. Уже тоді їм ходило про найголовніше: не допустити Росії до Гольфштрому.

Треба думати, що це й була найудатніша засада Англії в боротьбі за Росією. Росія могла пхатися на південь, але на Чорному морі перегороджував їй дорогу Балкансько-Турецький вал. Росія могла кидатися в виснажливі походи по пустелях Серед-

ньої Азії, аж доходила до потужного валу Гіндукушу. Так само великодистансова експанзія на Далекий Схід, до того ще й не підтримана відповідною розбудовою фльоти, не могла дати жадних значніших успіхів. Розвязання питання виходу російської Півночі у відкриті моря, це не є жадна путь берегами европейських і сибірських тундр. Що варта для великої держави морська путь, яка протягом $^{3}/_{4}$ року є не до вжитку?

Московія не має іншого вибору, як Мурманськ і прилежні місцевости, де слідний вплив Гольфштрому. Тільки там її будучність. Вихід куди інде, через Балтійське море є з політичного боку непевний, а з кліматичного — недобрий, бо замерзальний на довший час. Балтійське море з погляду геополітичного для Росії становитиме тепер майже повний рівноважник Чорному морю,—і там, і там нема безперепонного звязку із світовою торговлею. Так само в кожному з тих обох морів може бути стримана всяка воєнно-морська експанзія.

Колиж говорити про „північну фасаду" Росії, то її головні двері не в Балтії лишень ближче Гольфштрому, що єднає континенти.

Цеї правди не зрозуміла Росія царату і здається за пізно зрозуміла Росія совітів. Лишень національна Московія зрозуміє її як слід.

Артерія лучби Ленінград—Мурманськ, це найважніша артерія Московії. Ленінград в морському сполученню сягає через Гамбург до морських доріг цілого світа, Мурманськ без жадних посередників відкритий для доріг до всіх океанів. В цій хвилі і Мурманськ, і Ленінград мають подібний тонаж обороту. Прийде час, коли північ Московії так розівється, що Мурманськ буде перевищувати Ленінград і яко порт стане одним з найвизначніших портів світа.

Запілля Мурманська величезне. Входить в нього передовсім ціла Московія, а також краї, що їх геополітичним призначенням бути заплеччам Ленінграду.

Ленінград ще, яко Петербург, був символом адміністративного центра Росії. Пізніш вигублення кермівних верств позбавило його цього значіння. Большовики надали йому місце другого по Москві промислового міста Совітів. Ця друга роля є меньш штучна, як перша, але всеж штучна. Це друге по Москві промислове місто положене виняткова відосередньо у відношенні до промислових районів не тільки Росії, але навіть Московії. Управляє теперішній Ленінград найбільш люксусовий промисел — обрібку металів — машинобудівництво. Ленінградський промисел потребує кольосальної кількости енергії.

Перед великою війною машини Петербургу працювали на закордонному вугіллі. Теперішній Ленінград дістає своє паливо з не меньш далеких країн, як Південна Англія. Половину Ленінградського палива дає Донецький басейн України, а четвертину — нафта з Баку, отже $^{3}/_{4}$ палива дістає він з далекого Півдня. Перевіз цього палива з півдня на таку віддаль потягає

за собою великі кошти і знесилює транспорт. Третій Петербург, що гряде, буде найменьш штучним. Це буде місто, що єднатиме в собі шляхи вивозу з північної частини Прибалтії, в першу чергу Московії, з якою він звязаний водними системами Маріїнською и Тверецькою, в другу — з Білоруським клином і в третю чергу — правдоподібно з Прибалтикою: Естонією, Латвією і Литвою.

Естонія і Латвія — це хліборобські країни із спеціялізацією в молочному скотарстві. Масло це головний предмет їхнього вивозу. Литва вивозить головним чином свині, домашню птицю і товар битий та живий. Країни ці тісно звязані залізничою мережею і морськими шляхами з Ленінградом.

Розселення білорусів має своє ядро між Полоцьком на Західній Двині, Смоленськом на Дніпрі і Вильном у верхівлях Німану. Білоруським історичним центром був Полоцьк: свого часу Полоцька земля ішла від Припяті, припливу Дніпра, аж до Нарви на березі Фінської затоки. Теперішня залізниця Нарва—Псков—Полоцьк—Мінськ відповідає приблизно лінії розселення білорусинів. Важко сказати, чи це розселення осталося тепер у своїх історичних межах. Геополітичним нещастям білорусинів є те, що вони ніде не опанували ріки з виходом до моря,—лишень скрізь знаходяться тепер у верхівлях рік, які в свойому бігу належать до інших народів.

Коли білоруси не дістануть виходу до Балтії коло Нарви так, як прагнуть цього білоруські провідники, а зістануться приблизно в гряницях сучасної совітської білоруської республики, то геополітично найважнішим місцем для них буде місце впливу Припяті до Дніпра і місце переходу Західньої Двини на латвійський терен. Полоцьк, Вітебськ, це залізничі вузли, без котрих трудно уявити собі повновартісне державне життя білорусів.

І Білорусь, і Прибалтика, і Московія найприроднішу морську базу мають на берегах, що не замерзають і відкриті до безпосередньої торговлі з цілим світом.

Правда, боротьба за розбудову запілля Мурманська, це величезна боротьба з природними недогідностями, але іншого виходу немає. Боротьба за шляхи, це боротьба за великість.

11. УКРАЇНА.

Коли поземою геополітичною віссю Московії є горішнє Поволжа, то поземою віссю України є північно-східній беріг Чорного моря. Коли в Московії величезна більшість рік тече на Північ, то в Україні всі ріки пливуть на Південь, з винятком одної Кубані. Найприроднішою віссю експанзії України є південня вісь, так, як найприроднішою для Московії є вісь північна. Московія це — Північ, Україна це — Південь.

Обидві країни рівноважаться між собою що до населення геополітичного значіння.

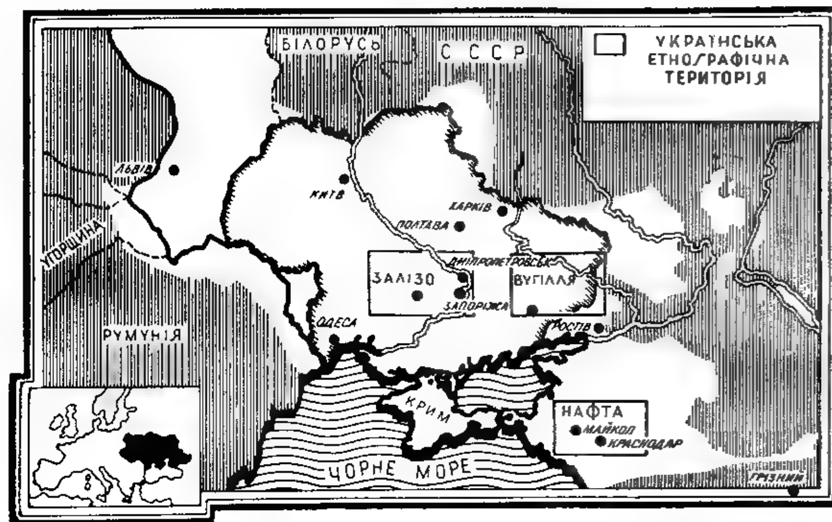

Рис. 14.

На загал прийнято окреслювати Україну, як шпихлір Европи, або принаймні Росії. Сам нарід окреслювано, як типових консервативних хліборобів. Тимчасом нема шпихліра Росії. Збіжжа ледви вистарчає самій Україні, і поза Галичиною і Західньою Волинню, населення її належить радше до спролетаризованих мас які покидають село для міста. Селяне втікають від прадідівських земель і збільшуть населення промислових центрів України. Сталінівська колективізація змогла привязати до землі тільки найбільш пасивних. Активніші заповнюють міста, і тим пояснюємо наглий зріст великих міст в Україні. Коли в 1926-му році було там не більше, як 10—12 міст понад 100 тисяч мешканців, то на початку 1939-го року збільшилось число таких міст в 2 і $^{1}/_{2}$ рази.

Зростає Харків, машинобудівельний центр, зростає Київ, опертий на дуже ріжнородному промислі; правобережні центри цукроварства, як Винниця, лівобережні центри Донбасу, як Луганськ і врешті порти над Чорним і Азовським морями, це все зростає з непомірною швидкістю.

Цей упертий і енергійний нарід зміняє свій характер. Він мав свої часи, коли повний сильних гелленських і норманських впливів (не виключаючи й тюркських) закладав свою Київську державу. Блиск тих часів зіставив такий слід в памяти сусідніх з Українцями народів, що російський царат, шукаючи якоїсь догідної традиції для своєї керми, вхопився за традицію Київського князівства і на початку XVIII-го століття офіціяльно наказав узнавати московських Романових за продовжатепів київських Рюриковичів.

В нечувано анархічних часах, звязаних з поширенням впливів польської шляхти на Східню Европу, витворили Українці традицію козацтва, піввоєнного, пів торговельного лицарства із своєрідним устроєм.

В розбудові наднаціонального імперського почуття, звязаного з Петербургом, брала українська аристократія не меньш живий уділ, як прибалтійська німецька шляхта, чи нащадки татарських мурзів. Участь українців в будові Росії значно зменьшилась від половини XIX-то століття. Зникли такі призвища, як Стефан Яворський, граф Розумовський, Потьомкін, граф Паскевич і т. п.

Романтичний сепаратизм українських інтелігентів XIX-го і XX-го століття не мав глибшої політичної програми. Було в ньому сильне змагання до культурної самостійности. В році 1917 проголошена незалежність України була не тільки наслідком формального зриву з Росією по упадку Романових, але й виплива з волі емансипованих селянських мас.

Впало вже багато свідомих і несвідомих жертв в боротьбі за окремішність України, але ще далеко до устійнення остаточних здобутків.

Напрямні експанзії України від тисячеліття, — це було здобування Чорноморських берегів. Від кінця XVIII-го століття українські селянські маси, скориставши із зглядного замирення в степовій половині України, посунули на Схід все більше опановуючи праве дорічча Дону і на Південь, розміщуючися на просторах від гирла Дунаю і Добруджі аж до гирла Дону. Третій струмінь кольонізації, із своєрідним військовим характером, почав заселювати терени Північного Кавказу.

Російський імперський уряд намагався заступити дорогу українським масам до моря і до Дону, форсуючи туди переселення московських селян. Та москвини меньше надавалися до кольонізації на Південь,—і при кінці XIX-го століття перший похід українського селянства на Південь закінчився виграшом.

В XX-му столітті кольонізаційний похід має меньш виразний характер, як у XIX-му. По програші 1905-го року центральна керма форсувала переселення Українців головним чином на Сибір і Далекий Схід та до Тургайської области. Утворені там Українцями „Зелені" і „Сірі" клини радше являються чужосторонніми тілами в населенні Амурщини, Казакстану, чи Сибіру. Оскільки москвини, розпочавши кольонізацію від кількасот століть, встигли витворити свій тривалий, звязаний з тубильчим, тип життя, остільки Українці зісталися чужими для оточення. Вони принесли з собою і свої звичаї і власну своєрідну фізіономію житла. Трудно уявити собі рух повороту сибіраків до Московії, тимчасом по утворенні української держави в 1917-му році, українські кольоністи в Сибіру і на Далекому Сході розпочали масовий поворотний рух додому.

Коли сибірська кольонізація не дає жадних важних осягів для України, то друга напрямна цієї кольонізації, північний схід іде цілковито на користь цілого народу. Розселення йде не з

наказу і пляну влади, лишень як повільне проникання з черену людности в сусідні слабіші черени. Так уже при кінці XIX-го століття скромні і працьовиті українські села все більше посуваютьсл на схід до Дону, витісняючи москвинів. Щоб не виявити

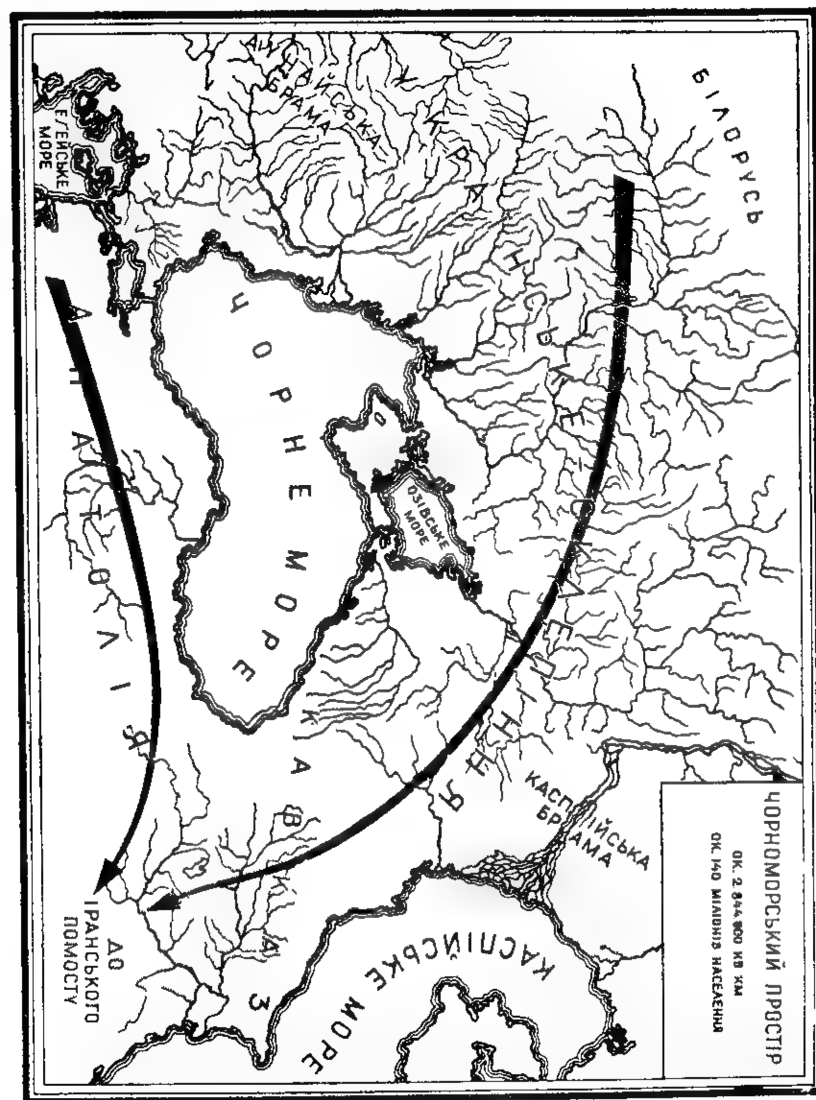

Рис. 15.

тут слабости московського народу, підчас перепису 1897-го року наказала влада без винятку всіх мешканців Донської области зарахувати до москвинів.

Щоб улекшити собі справу боротьби з українською стихією, керма Совітів, визначаючи межі автономної української республіки, обтяла доступ України до Криму і до Дону. Бажання відтяти також і Донецький басейн, зустріло серед українських комуністів такий опір, що Лєнін не посмів виділити Донбас з території України.

Тим однак не припинено спонтанного руху українського населення на південний схід. Ще за часів царату доходили окремі групи поселенців на Закавказя, до Туркменістану, а навіть до північного Ірану. Підчас уже большовицького штучного переселення мас не обійшлося без великих втрат в людях, але всеж за останнім вістками сорокові роки нашого століття принесли значне поширення українського елєменту на Закавказі і самому Кавказі.

То саме діється і в Тавриді, в т. зв. Кримській республиці. В боротьбі крови перемагають тут Українці. Татарське населення Криму не переважає четвертини всієї людности. Зрештою досліди крови і антропольоґічні виміри на кримських татарах доказали, що татари давно стратили в Криму своє антропольоґічне лице і стали по крові Українцями, залишивши тільки татарську мову. Спеціяльно важним є опанування Українцями Керчі, де металюрґічна база зростає з великою швидкістю.

Упромисловлення (приблизно половина Українців покинула хліборобство) визначає нові центри для української етнічної маси. Ці центри всупереч давнім, — лежать переважно по лівому боці Дніпра. Головним змістом цієї промисловости є сполучення заліза Кривого Рогу і Донецького вугілля. До цього можемо додати Керченське залізо і нафту в Кубанській области України.

Крим, Кубань, Донщина, Південна Україна,—це місця біля яких гуртується українська важка промисловість. Тудиж пливе хвиля українського активу. Найправдоподібніше, що й політичний центр нової України буде знаходитися в осередку цих теренів. Буде це нова Україна, не князівська, не гетьманська, навіть не дрібноміщанська Україна минулого століття, лишень край великих активних мас.

Зрештою кожний нарід складається із щоденних виявів активности і мовчазности. Коли одно є легковловиме, то мовчазні резерви сильного народу—це річ, що не підпадає докладному облікові.

Найбільшою болячкою України є зла мережа її доріг. Будова шос і утримування їх в порядку коштує дуже дорого, бо для їхньої будови доводиться знімати цілий чорнозем, насипати шосу і пізніш берігти її від замулювання тимже чорноземом. Залізниці були будовані Петербурзьким урядом з тим розмислом, щоб не посилювати натурального експорту України, через Чорноморські порти. Крім того мережа цих доріг дуже рідка.

На заході уперта боротьба Українців твердо визначила межі української людности. З цієї боротьби славні стали в Европі Галичина, Буковина, Карпатська Україна. Досить легко визначити межі з білорусинами. Лишень на півночі, у верхівлях Дону і

Десни лежить значна спірна територія, т. зв. Центральна чорноземна область. Кілька останніх століть була вона ареною боротьби найріжніших осілих і неосілих груп, але головним чином південних москвинів і сіверських (а пізніш слобідських) Українців. Ускладнює ще ту справу те, що племена осіли в деяких ча-

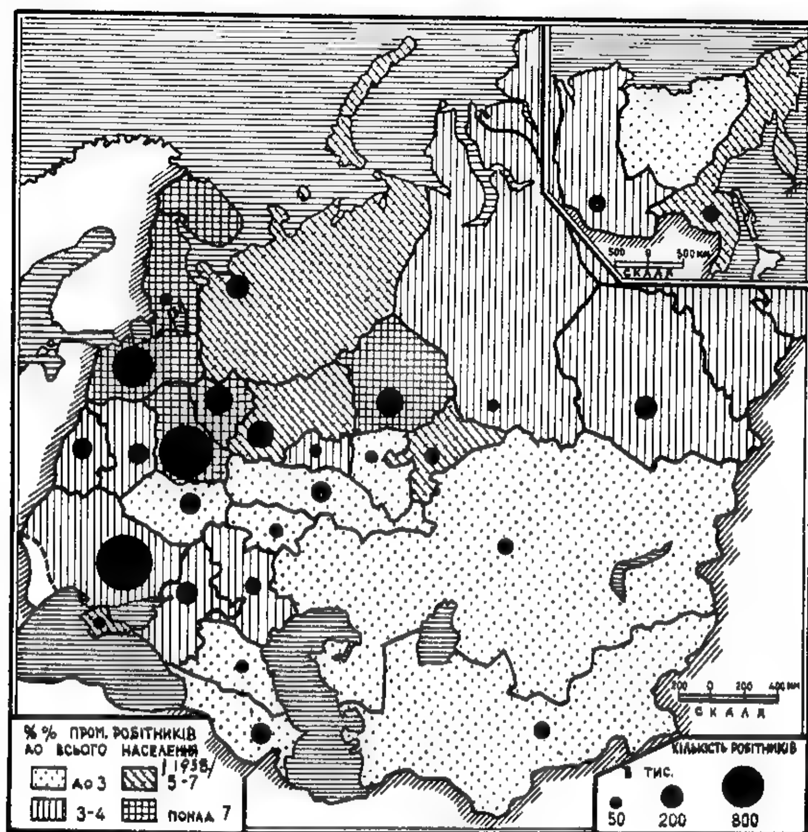

Рис. 16.

стинах цієї области більше споріднені з надвислянською расою, як з фінно-уральською, чи україно-динарською.

Географічно, як визначає дослідник, межі творять тут плоскогіря, що йдуть від Нижнього Новгорода до берегів Оки аж до її джерел, „а там звужуються і дають врешті ланцюг височин, що відділяють джерела Оки, Десни і Сойму і є причиною такої гострої ріжниці українського клімату від сумежних губерній внутрішньої Россії" (Мейен).

Стратеґічно беручи, не байдужим є для України те, в чиїх руках буде Смоленськ і Калуга, що лежать на мішаній московсько-білоруській території і є ключем до українських південних просторів. Про це м. и. переконався ще Наполеон в 1812-му році.

З завдань, які висуває Українцям сама природа, деякі, як запровадження суцільного судноплавства по Дніпрі, вже довершені. З інших, може на першому місці треба поставити відповідню іриґацію хліборобських ґрунтів. Специяльно це торкається Донських ґрунтів з їхньою щільною землею, залежною від сухого повітря і недавнього там хліборобства.

Кожна нація, як і окрема людина зможе висловити себе і своє лице лишень у безнастанній боротьбі з матеріяльним і духовим оточенням. Тільки у такій боротьбі виробиться природня сила України і її вартість для народів світа.

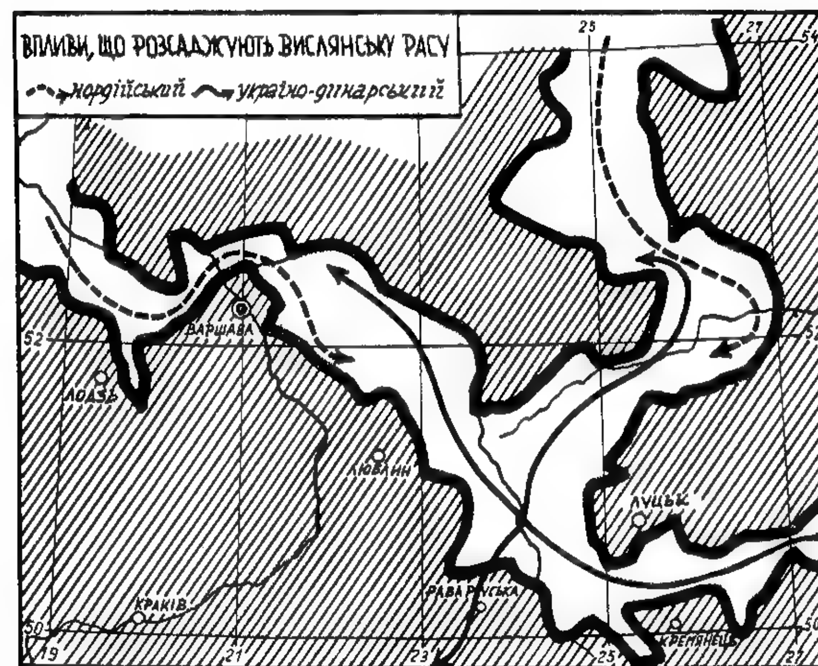

Рис. 17.

12. БАГАЦТВА ЗАКАВКАЗЯ.

Колиб ми шукали натурального виходу з Півдня Росії, тоб то Українських земель, то мусіли б піти за рухом українських переселенців. Так само, як від довшого часу рух московського населення посувався з Московії головним чином на сибірські землі, так само Українці від своїх історичних часів намагалися кольонізувати східні береги Чорного моря. В останні сотні літ їм це майже вдалося.

Вози переселенців ішли давніми торговельними (чумацькими) шляхами на Дін і на Крим. По відсуненню Кавказьких племен (головно черкесів-адигейців) розпочинається осадництво Ку-

кані і Ставропільщини. Козацьке населення Кубані створило основу для цього населення Північного Кавказу від Задонських степів аж по Владикавказ (Орджонікідзе) і Дагестан. Наслані туди кольнізаційні московські ґрупи („лінейці") улягли українському впливові, навіть у своїй мові.

Населення Кавказу так ріжнородне, що волимо брати в ньому під увагу дві групи: Північно-Кавказьку федерацію гірняків, об'єднану свого часу державними актами з кубанцями, і південну, закавказьку групу народів і племен, про котрих можна сказати словами Аристотеля, що „вони повні відваги, але за мало вироблені, і тому, хоч вільні, але не вміють собою і іншими кермувати".

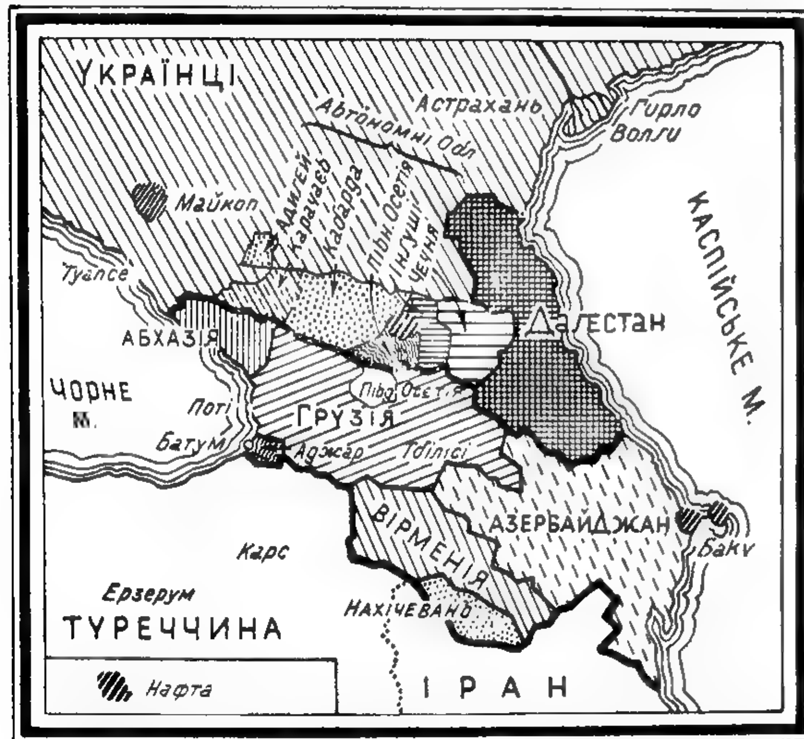

Рис. 18.

На Закавказя провадить Воєнно-Грузинська дорога. Ця дорога серед понурих проваль і гір, — найважніша стратеґічна брама із північного підгіря в райські сторони закавказьких долин. Минувши стацію Анаyр, ключ і ворота до Грузії, вступають маси з півночі до Грузії, Вірменії, Азербайджану.

Це є країни найбільших багацтв.

Там багацтво передовсім духове. Західне Закавказя звязане з середземноморською культурою, східне Закавказя із своїм Муганським степом єднається з неперемиримою і аскетичною культурою Середньої Азії. Однаково і Західне і Східне Закавказя було гарбане, нищене і здобуване потужностями Малої Азії, а передовсім Ірану. Може тому ця область така убога убожеством своїх народів.

За те сам край має великі багацтва в копалинах. Манган в Чіатурах знаний у цілому світі, не меньше, як український манган в Нікополі. Найважніший продукт сучасности, сталь не може бути вироблювана без мангану. Цілий світ потребує мангану. Тимчасом 3/5 світових резерв манганової руди лежать в Чіатурах і Нікополі. 3/5 нафти, видобувані в Росії постачає Баку. Це властиво єдине, що на продаж мають Совіти. Не говоримо вже про інші багацтва Закавказя, як мідь у Вірменії, або вугілля в Грузії.

Субтропічний клімат долин Закавказя дозволяє на культуру високо вартісних ростин, як напр. чай. Існують культури бавовняника і при цьому перші несміливі кроки текстильного промислу. Несміливі, бо головний розмах текстильних закладів дає московська промислова область. Це її один з промислових монополів, шкідливих для інших народів під Совітами.

Закавказя з погляду сусідів і великодержав, хиба найбільш спірна територія під берлом Москви.

Коли в 1919-му році британські війська під командою генерала Форестіє Уоккера обійняли панування над Кавказом, то перше, що вони зробили, це встановили свою опіку над Закавказям, відділивши його від решти Кавказу лінією: Кізил Бурун (на березі Каспію між Дербентом і Баку), потім Закатали, далі вздовж головного Кавказького хребта аж до Туапсе на Чорному морі.

Англійський генерал подав до відомости, що є три проєкти розвязання квестії Закавказя:

1) утворення незалежних, незвязаних з собою Закавказьких республик;

2) приєднання їх на федеративних правах до федерації гірняків Північного Кавказу;

3) евентуальне прилучення до будучої царської Росії на автономічних підставах.

Поза цими теоріями англійський експедиційний корпус обсадив нафтопровод Баку-Батум.

Місяць перед окупацією Закавказя промовляв Еллен на зборах ради нафтового тресту в Льондоні: „Британські військові сили з'явились на Кавказі. Ніколи ще історія Британських островів не давала нам такої сприятливої оказії для мирного поширення британського впливу і британської торговлі для створення другої Індії, або може й другого Єгипту"...

Вдержуючи для себе Баку і Закавказя, англійці одночасно посунули з Персії (Ірану), що була тоді цілком під британським впливом і зайняли Чарджуйську долину і Бухару. Однак їм не повелося. Разом з ними відступили енерґійніші елементи закавказьких народів: вірменські дашнаки, революціонери, можливо підтримувані трестом Детерднґа, азербайджанські мусавати, під-

тримувані Туреччиною, і грузинські есдеки, сильно звязані з ліберальними кругами Парижа і Варшави.

Закавказьке ГПУ швидко по устійненню границь Совітів взялося з запалом до ловлення і дескридитування цих революціонерів на терені Ірану і Туреччини. Чекісти з Баку обсервували не багато, лишень Надкаспійський Іран. Зате Чека в Тифлісі провадило майже автономічну від Москви роботу і мало своїх представників, цілком незалежних в Царгороді, в Іраку і в цілому Ірані поза його південною частиною.

Тифліс не тільки ліквідував закавказьких емігрантів, до нього належало багато важніших справ: передовсім боротьба з Англією, а також прокладання шляхів до експансії на південь.

Поза виклинуванням повстань серед найріжніших малоазійських племен може найцікавішим посувом Закавказької Чека було її піднесення справи курдів.

Курди, племена, як твердять німецькі дослідники, дуже подібні до нордійців, — роздерті тепер між чотирма державами: Туреччиною, Іраком, Іраном і Совітами.

Місця курдського поселення лежать якраз на шляхах експанзії з боку Закавказя до Іраку.

Праця закавказького ОГПУ полягала на тому, щоб приготувати курдів до виступу проти Англії. В 1927-му році совітський уряд мав навіть замір оголосити „самостійною республікою" малий кусень Курдистану, що є на совітському терені. Цим мали большовики прихилити раз на завжди симпатію курдів до Москви. Лишень страх перед ускладненням відносин з Іраном і Туреччиною змусив їх занехати цей проєкт.

В цій хвилі існує лишень нелегальний союз курдійських племен під совітським патронатом. Не перешкодило це англійцям просунутися з Іраку в бік Закавказя і закласти свою фльотилю на Урмійському озері.

Закавказя—це брама до дуже важних теренів. Не згадуємо вже про нафтодайний Ірак. Річ іде про Іран, цей найважніший поміст знад Каспію і Кавказу до вільних морських шляхів. Теперішній Іран без англійської опіки давно упавби. Його стара культура створює атмосферу спорохнявілости в кожній навіть наймодернішій реорганізації краю.

Для молодих енергійних народів Чорноморського басейну, а в першій мірі для України з кавказцями, дороги через Іран це єдині можливі дороги до великої будучини. Саме Чорне море це є внутрішнє озеро для Чорноморських народів. Саме лучбове удогіднення, що дає це море є дуже важним чинником для 130-140 міліонів людей, що мешкають в його басейні.

Однак Чорне море не дає безпосереднього виходу до відкритих морських доріг. Чорне море ще більш, як Балтійське є замкненим морем. Морські шляхи з нього можуть бути перервані в кількох місцях і під впливом стількох політичних чинників, що трудно уважати їх за догідні.

Дорога через Закавказя і Північний Іран аж до хвиль Перської затоки дуже важка. Зусиль на неї Південь витратить не

меньше, як Північ на організацію свойого шляху до північних відкритих вод. Певна історична традиція, така розповсюджена на Кавказі, в Середній Азії, а навіть в фолькльорі народів Чорноморського басейну, традиція походів Олександра Великого, може дати певну анальогію до посуву над Перську затоку. Головним же змістом цієї експанзії через Іранський поміст може бути тільки одно: шукання природних доріг виходу для продуктивних сил України, Кавказу і інших Чорноморських країв.

13. НАПРЯМНІ ЕВРОПЕЙСЬКОЇ РОСІЇ.

В попередніх розділах в першій частині дали ми нарис сил доосередніх, що об'єднували землі Росії. Пізніш, в другій частині на протязі кількох розділів дали ми опис хоч в загальних рисах сил відосередніх.

Для докладнішого уяскравлення справи поминули ми багато річей, що тільки ускладнювалиб зрозуміння істоти речі.

Так напр. не розглядали ми т. зв. жидівського питання з його пропагандовим Біробіджаном і цілком не пропагандовими Фрайдорфами, Ляරендорфами і Сталіндорфами. Так само не займалися ми, розглядаючи боротьбу ідей, ідеольогією російської еміграції, що своїм нехтуванням большовицької доби значно помогли самим большовикам.

При розгляді територій не займалися ми може в належний спосіб Уральським промисловим районом і еманситацією башкірів. Так само не піддали ми розглядові середнього Поволжа з його видними ще й досі контурами Казанського ханства (Ідель-Урал), з його історично-московським правобережжам аж до Саратова , з його лівобережним спазматичним хліборобством. Не згадуємо ми ще й про одну область нижнього Поволжа з гирлом Волги, що має всі дані, щоб бути одним з найважніших торговельних осередків між середньою Азією, південною Україною і Уралом. Так само побічним булоб тут обговорювання потужного завдання регуляції Волги.

Це все, лишень подробиці в одній найважнішій справі, — ослабленню доосередніх сил. Більше, в ослабленню моральности цих сил лежить корінь справи. Для того щоб порядкувати треба мати моральне оправдання.

Це моральне оправдання потрібне скрізь, і в доосередніх національних силах і в концентрації промислу та доріг, і в упрощенні селянської політики. Не говоримо вже тут про найсвятішу святих кожної людини, — її релігійнеісповідання.

Натура людини є така, що вона в своїй масі піде на жертви, оскільки ці жертви в її очах дадуть якусь поправу чи матеріяльного, чи духового життя її близьких і одноплеменників. Коли цього не має, — то даремні всі пишні і декоративні гасла якби їх не відсвіжувано і не відігрівано.

Стараючись відійти як найдалі від магії найріжніших закликів, спробуймо тверезо вхопити саму біольогічну істоту процесів на територіях, зайнятих царською, а тепер совітською Росією.

В справі національній найважнішим буде постава Півдня і Півночі.

На Півночі ще перед половиною XVII-го століття великі князі московські носили титул „самодержца всея Руси“ Однак, як слушно завважує дослідник А. Салтиков, „чи не носить італійський король титулу „короля Єрусалимського“? Але чи цеж значить, що він панує над Єрусалимом, а його підвладні належать до Єрусалимської нації? Так само і імя „Русь“ не доводить, що московські царі в XVI—XVII-тих віках царювали над Руссю... То, як сказалиб ми тепер,—був тактичний засіб. Слово „русскій“ не означало живої істоти краю і народу, не було живим іменем нації, що утворилася в Москві. Московські люди так і називали себе московськими людьми, а мешканців Надніпрянщини називали вони „черкасами“ і мало відріжняли їх від поляків і навіть татарви“. („Дві Росії“). Культурним змістом московських людей була Азія в її північних проявах.

Культурним змістом людей Полудня були середземні і західні впливи. Вперше вжиті Богданом Хмельницьким слова „нація українська“ означали нарід, який ще в 1611-му році плюндрував цілу Московію з Гетьманом Сайгадичним нищив найбільшу релігійну святиню москвинів, Троїцько-Сергієвську Лавру.

Росія це було певне примирення обох національних початків. Примирення це завдало важкий удар москвинам, знищивши їм національнеісповідання та важко відгукнулось і на Українцях скасувавши їх своєрідний устрій і торговлю. В половині XIX-го століття провід цього штучного примирення якби забув, що значило слово Росія за часів Петра І-го. Розпочався відворот.

В цьому відвороті бачимо, як поволі вигибають живі носителі Росії, як зникає толєранція і розпочинаються жорстокі війни між Півднем і Північчу. Московський націоналізм звертає все більше очі до Азії. Український Південь іде своїм шляхом, який провадить його над береги Чорного моря.

Нема великої ідеї, що знову привелаб до такого примирення. Нема на те обєктивних політичних обставин. України не шарпають від Півдня тюрки і татари, а від Заходу поляки. На Московію не натискають від Півночі шведи і їх союзники. Навпаки, найбільше знищило Україну новітнє примирення з Московією. З цього погляду можна трактувати романтичний сепаратизм Українців минулого століття, як передчуття страшних знищень. Не привело до добра це примирення і Московію, нечувано виснажену ролею гнобителя величезної території.

В сфері національній повстало якби завершення кол. Південь і Північ прийшли до того місця, від котрого починали, до взаїмного відштовхування.

До того відштовхування кличуть обидва народи свої власні економічні сили. Видно це вже в суперечности промислів Півдня і Півночі. Північні промислові осередки з Уралом і Москвою мали багато з Донбасом і Кривим Рогом від самого свого початку існування. В р. 1910-му „промисловці Півдня“ дуже часто не Українці, розпочали справжній хрестоносний похід проти гноблення їх спеціяльними тарифами і пільгами на користь північного промислу.

Так само і залізнична мережа, що всеж мусить мати звязок з природними умовинами своїх теренів, уложилася в дві системи. Останній офіціяльний совітський розподіл залізниць 1940 року розділив цілу мережу Европейських Совітів на дві засадничі половини: центральну дирекцію разом з північно-західною, що відповідає Півночі і південну, разом з західньою і Кавказькою, що відповідає Південеві. Три інші дирекції Азійських Совітів відповідають їх трьом кольоніям: Далекому Сходові, Сибірові і Центральній Азії.

Коли подивимось тепер на „фасади“ цих територій, тобто на головні порти вивозові, то побачимо теж дві протилежні брами: південну і північну. Головний контингент вивозу Совітів, більш ніж половина цілого обороту йде через чотири великі порти. Кожний з них має оборот понад 4 миліони тон. Два з них є на Півночі, це Лєнінград і Мурманськ. Два другі лежать на Півдні, це Одеса і Севастопіль.

Певну окремішність між Півднем і Північчу в їхніх кольонізаційних руках ми бачили. Наслідки цього виразні вже тепер. Проєкцією Московії стає Урал і Сибір, проєкцією України—Дон, долішне Поволжа і Північний Кавказ.

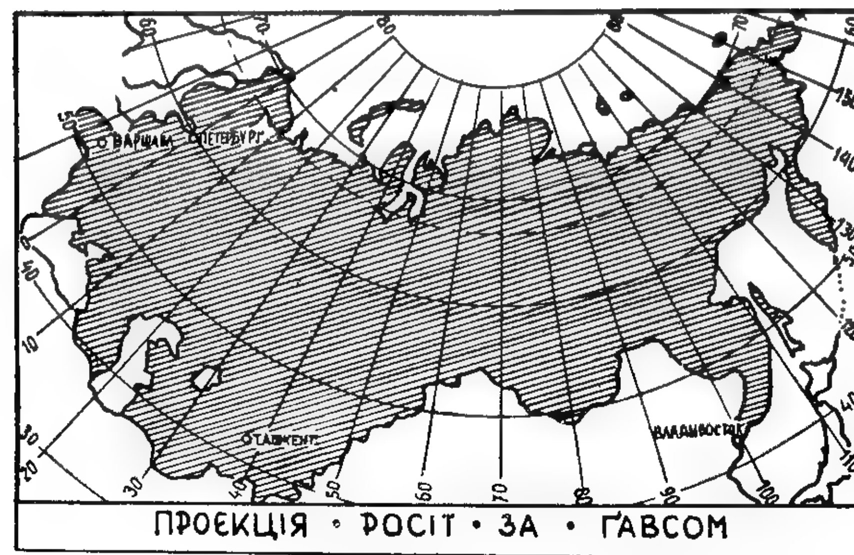

Рис. 19.

Дуже цікавими є також студії дослідників над т. зв. „відхожими промислами“ тобто сезоновими виїздами на роботи. Українці, поза власним промислом виїздили на роботи на Південь і на південний Схід. Москвини переважали на Заволжу.

Чим штучніше звучать гасла одности Росії (а Сталін покинув уже навіть до недавна такі добрі гасла комунізму), чим жорстокіше виконна влада перепроваджує на ділі ці гасла, — тим виразнішають природні сили земель між Білим і Чорним морями. Єсть закономірність потужня і величня, що змушує Північ і Південь піти власними дорогами.

Чим довше приглядаємося цьому історичному процесові, тим виразнішою стає нага правда.

Напрямною на теренах Европейської Росії може бути тільки одно, — цілковите відділення двох великих державних організмів, ворожих собі духово і економічно виключаючих себе. Один і другий організм розвинули свій промисел, один і другий мають вистачаюче число промислових робітників і запаси копалин. Селянство, як одного, так і другого мають свої цілком окремі культурні завдання. Терени їхньої експанзії є цілком інші і цілком ріжні виходи до моря. Для добра людства і для порядку світа мусять вони бути відділені.

Такими словами закінчуємо ми частину присвячену Европейській Росії. Сили, що змагались і змагаються на її терені довший час, створили вже почуття певної закономірности і тривалости. Призначення тих земель окреслити далеко лекше, як призначення і будучину земель т. зв. Азійської Росії.

Там в Азії діють ще сили які важко вловити і оцінити. Величезні терени дозрівають і розпадаються. Кольонізація і іміграційні рухи зміняють обличча народів, або стирають їх зовсім. Найлекше ще вхопити лінії наступу европейців і реакцію що викликає вона на протязі останніх 2—3 століть.

14. АЗІЙСЬКА ПОЛІТИКА РОСІЇ.

Булоб несправедливим твердити, що царська Росія не мала цілком своєї азійської політики, але треба признати, що дуже багато річей ділося в цій політиці непередбачених Росією.

Джерел напрямних азійської політики Росії треба шукати вже в завойованнях Московського царства XIV-XVI ст.

Коли московське Верхнєволзьке царство в XV столітті підбиває Великоновгородський центр, перебирає тим самим на себе Великоновгородську політику: ривалізацію з шведами над Балтією і (що для нас тут важніше), підбивання Біармії. Біармія — велика держава комів (вотяків, зирян) в басейні північної Двини, Печори й горішньої Ками, лежала на шляхах Сибіру. В 1597 р. закінчилось підбиття Біармії. Тоді посування на Сибір було вже одним із основних постулятів московської політики. Це були зародки північного напряму азійської політики царату.

Посування на південь прийшло пізніше. Коли в половині XVII століття гетьман України запропонував унійну сполуку, проти цього була в Москві сильна опозиція. На чолі тої опозиції стояв тодішній канцлер Московії, Ордін-Нащокін, родом із Пскова. Він не хотів посуватися далі на південь за Смоленськ і Казань, щоб не роздроблювати сил, потрібних до боротьби з Швецією.

Лишень з Петром І-им розпочинає Москва одночасно і боротьбу з шведами і боротьбу з оттоманською імперією за Чорне та Каспійське море.

Боротьба ця вдалася лишень частинно, особливо на півдні але Петро І зіставив певний заповіт. Не говоримо про легенду. Заповіт був в численних експедиціях дослідників, що їх посилав невтомимий цар. З одного боку досліджував він через висланників умовини плавби в Північному Льодовому Океані аж до Берингової протоки, з другого боку — посилав до узбеків, до хана Хіви, посольство з головною метою довідатись про найдогіднішу і найкоротшу путь з Каспійського моря до Індії.

Далеко виразнішим був плян Павла І-шого, що в 1800 р. укладав з Наполеоном проєкт походу Росії і Франції на Індію.

Армія союзників мала йти не через туркменські і киргізькі пустелі, а через Ашхабад, Герат і Кандагар, краї густо населені, що ними йшов колись ще Олександер Македонський.

Не договорившись з Наполеоном, цар в 1801 р. післав своїх донських козаків сам на Індію. По кількох тижнях нагла смерть царя завернула донське військо з дороги.

Однак похід Павла І-шого був винятком, а не правилом. З правила ціла політика Росії до половини XIX-того століття була звернена в бік Заходу. Микола І-ший думав радше про підбиття Західньої Европи і трактував свій край, як передовсім европейську державу.

Ще ціла друга половина XIX століття була під знаком західности, згл. полудневости (Балкани, Босфор), але завжди европейськости. Та одночасно стихійно пересувався центр ваги російської імперії на Схід. Рішав у цьому рух людности.

Власне тоді повстала думка про велику Сибірську Путь. В ідеї залізниці Москва-Владивосток заложені всі напрямні північно-азійської політики царату.

Назовні вихвалювано цю залізницю, як символ економічної догідности. Товари вислані морською дорогою через Суецький канал ішли 60-70 днів, а вислані Сибірською залізницею — ішли вони 20—40 днів. Пасажирський рух був також дуже догідний. Російські товари на Далекосхідних ринках мали далеко більші шанси. Говорено про культурне притягання до Росії завдяки цій залізниці і т. д., і т. д. Головним однак значінням Сибірської Путі було стратегічне приближення до Росії Сибіру, а особливо Далекосхіднього краю. Здавалося тепер, що Владивосток, база Росії над Японським морем, матиме прекрасне запілля і диктуватиме заляканим далекосхіднім державам: Японії і Китаю. Дивною була думка геніяльного бурята — Бадмаєва, який твердив, що Сибірська Путь дасть далеко більше користи Росії, коли поверне безпосередньо з Середнього Сибіру до густо населених провінцій Китаю. В китайських масах—твердив він—лежить будуча великість Росії, а не на хвилях Тихого Океану.

Російсько-японська війна 1904 р. показала, що хвилі океану не були сприятливі для Росії. Передовсім виявилося те, що могло бути виразним і перед війною, — перевозова здібність залізниці

не була велика. По друге стало ясним, що Росія не створила собі вигідного стратегічного положення на Далекім Сході, звязавшися з ним лиш тонкою ниткою залізничого шляху. Залізниця завдовжки в 10 тисяч верст не могла змінити того факту, що Заамурщина і взагалі Далекий Схід відділені від Росії велитенськими безлюдними просторами. Далекосхідній край був ані скільки не ближче від Росії, як від Англії—Індія, чи Австралія, теж відділені від свого центру тисячами кільометрів.

Далекосхідній край не міг спроваджувати помочі. Ця кольонія мусіла бути базою для фльоти. Тільки міцна фльота коло Владивостоку могла його боронити. Власне це відділення від метрополії замаскувала будова Великої Сибірської Путі. Це було до певної міри самоошуканство, що приспішило вибух війни з Японією, а не давало реальних стратегічних користей.

Програш Росії в війні з Японією коштував її половину Манджурії. В великій війні почала Росія тратити решту своїх впливів на Далекому Сході. Була вже в відступі.

Вмілі розмежовування з Японією не вистачали. У міністра Ізвольського знайшлась однак талановита людина, Українець, Коростовець, який постановив будовою барєри незалежної Монголії поставити шанець, забороло проти агресивности Японії. Шанець цей був поставлений в 1912-1915 рр. і він і тепер на протязі кількох тисяч кільометрів стоїть, як забороло Совітів проти японської експансії.

Велика Сибірська Путь, не маючи значної ваги в стратегії і торговлі, мала зате велике місцеве значіння. В Далекосхідньому Краї вона облекшила його кольонізацію з півдня, міцніше звязавши цей край Китаєм і Манджукуо. В Західньому Сибіру обєднала вона край міцніше в окрему геополітичну одиницю. Завдяки цій дорозі Сибір став більше сибірський, але цілком не стався більше російський.

Друга частина азійської політики царату, — експанзія в Середній Азії це — історія постійних конфліктів і розмежовувань британської Імперії.

Певної зухвалости в її політичних посувах Росії не бракувало. Вистарчить пригадати пробу Росії в 1900 р. прийняти Тібет, що безпосередньо межує з Індією під свою високу руку. Та однак завжди Англія потрапила відсунути Росіян від найбільшого клейноту своєї імперії, поставивши невтральні буферові державки, як своє передпілля.

В першім ряді належать до них Тібет, Афганістан, Іран.

В Тібеті, окрім англійського можна хиба шукати японських впливів. Через Афганістан пробувала Росія розпачливо перепровадити свої залізниці ще в кінці XIX-того століття, але без успіху. Найбільш повелося їй в Ірані. Протягом ста літ збройно відвойовувала вона частини Ірану. Від 1828 р. починається уже мирна пенетрація Росії, що зустрілася з подібним натиском Британії з півдня. Англьо-російський договір 1907 р. дозволив Росії утвердитися на півночі Ірану.

Політика царської Росії в Азії не мала виразної лінії. Виглядало так, якби Росія не відчувала глибоко своєї історичної місії. Такі люди, як Муравйов-Амурський, устроїтель Далекосхіднього краю, Коростовець, організатор монгольського буфера,— були винятками. В кожній хвилі европейські події могли змінити, або й цілком відсунути азійську політику царату на бік.

Цілком інакше виглядає азійська політика Совітів. Для Совітів радше їхня европейська політика є додатком до азійської. Вони швидко зліквідували одно з найважніших змагань царату, відмовившися від Босфору і словянофільства на Балканах. Їм ходило про далеко важніші речі.

Правда, вони зоставили давніх фахівців і не забули давніх посувів царату в Азії. Але підійшли тепер до Азії з новим світоглядом. Світогляд Лєніна, Павловича і інших, запанував в закордонній політиці Совітів. Підбурити Азію проти Европи, а в першій мірі проти Англії, прийти до народів Азії з визвольними гаслами, казати цим народам, що сила західньо-европейських держав в їхній слабости і незорганізованности, — це були гасла.

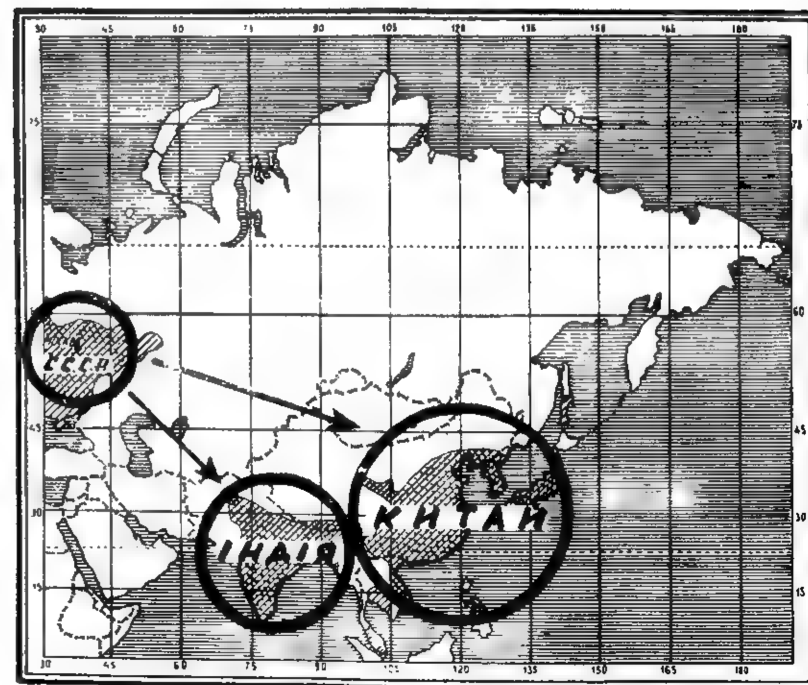

Рис. 20.

Але національне визволення азійських народів — то₰ мав бути тільки початок. Потім мало прийти винищення панівних і торговельних кляс тих народів під гаслом соціяльної революції.

В вогні цієї революції стужавів би звязок азійських народів з Москвою. Тодіб лишень настав час для блискучого зросту Совітів,—центра зоднороднених мас Азії.

Два центри цих мас, Індія і Китай, проваджені Москвою, булиб невичерпальними резервами для світової політики Москви. Тому так виразною є політика Совітів перших кільканадцять літ. Всі важніші дороги цеї політики в Азії провадили або до 500 міліонів китайців, або до 350 міліонів індусів.

Політика монгольська, афганістанська, іранська — то тільки етапи на тих шляхах.

Для Совітів є тільки дві напрямні політики в Азії: китайська і індійська.

Розгляньмо китайську політику Совітів в Азії.

Першим прагненням Совітів було скомунізовання цілого Китаю. Головне в середнім і південнім Китаю, в провінціях Хубей, Цзянсі і Фудзянь протягом кількох літ (1926-1932) існували безконечні чвари комунізуючих відділів, міст, генералів і рад. Кольосальні капітали вкладали Совіти в постачання фахівцями, зброєю і в вишкіл. Та однак ніколи комуністичні гасла не змогли об'єднати більше як 25-30% китайців. Та й об'єднання це ніколи не було тривале. Від 1932 р. комуністичні впливи малють в південному Китаї.

Від того часу обіймають вони інші терени, головно кілька західніх провінцій, а поміч Совітів приймає характер помочі антияпонським елементам.

Советизуюча офензива в Китаї закінчилась програшем.

На перше місце висовуються інші елементи китайської політики Совітів, більш споріднені з китайською політикою царату. Річ іде про розбір Китаю. Зацікавлення Совітів, звернене на Танну-Тува і Зовнішню Монголію, закінчилось втіленням тих країн. Цим завершено діло Коростовця.

І в Танну-Тува, і в Зовнішній Монголії, як в Сінь-Дзяні, Тибеті і інших західних провінціях Китаю, некитайські народи становлять більшість населення. Правдоподібно дбаючи про національну однородність Китаю, — пробують Совіти взяти ці провінції під свою опіку. Треба вважати, що Сінь-Дзян в рр. 1923-1940 є вже цілковито окупований. Сусідами Сінь-Дзяну є з півдня Тибет і Цінхай (Кукунор), давня Тибетська провінція зі сходу — Ганьсу, Нінься і Суйюан.

Теперішні Совіти розглядають вартість Західнього Китаю передовсім, як ринку. Колиб там був впроваджений совітський устрій, тодіб повстали дуже догідні умовини до господарчої експанзії Москви. Будова нових залізниць в глиб Азії сталаб на рівні з колєктивізацією одною з головних підстав наступу совітського промислу.

Індійська політика Совітів в Азії це наразі тільки політика в буфорових державах перед Індією. В самій Індії впливи Совітів незначні.

Інакше справа представляється в Ірані і в Афганістані.

Афганістан, від 1921 р. незалежна держава, ще не пережив европеїзаційного струсу. Сильний ісламський клєр мріє про всемусульманську державу. Праця совітських агентів полягає передовсім на здобуванні певних привілеїв для совітського летунства, на розогнюванню стремлінь місцевих патріотів, що прагнуть для своєї держави виходу до Індійського Океану і на боротьбі з англійськими впливами серед племен Афганістану. З боку військового Афганістан ставить непереможні труднощі для совітської армії.

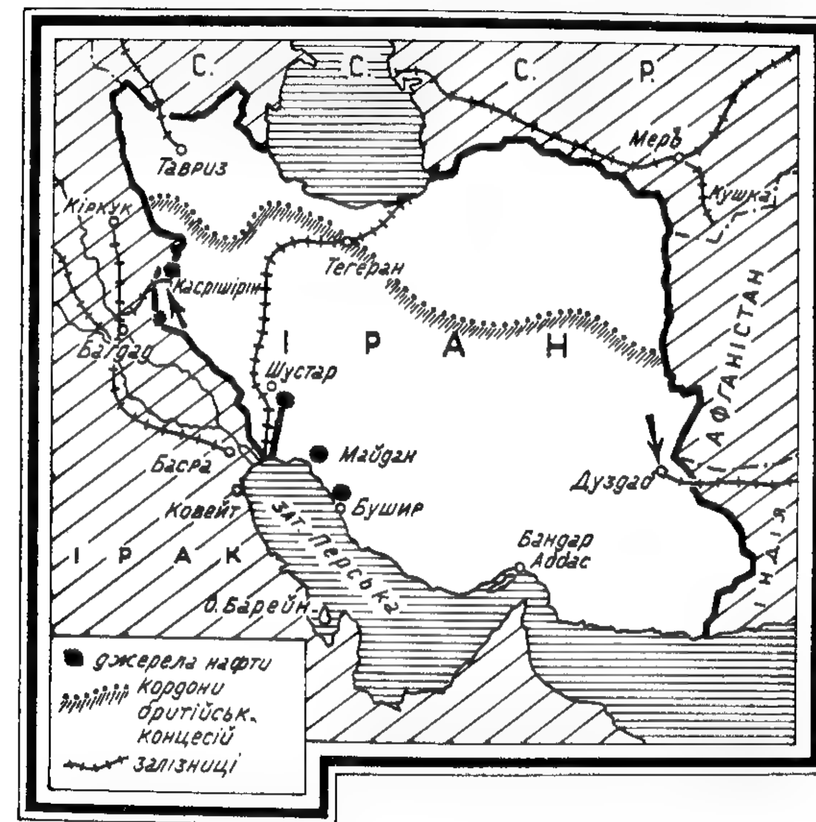

Рис. 21.

В Ірані совітська діяльність дуже оживлена. Централя акції Совітів на півдні — Ташкент, тримає в своїх руках багато з ділянок суспільного і економічного життя в Ірані. Ташкент, а обіч нього Баку і Тбілісі (Тифліс) це осередки інтриг, шпіонажі та пропаганди в Передній Азії.

Згадаймо тут також і про найбагатшу країну світа, землі між Тигром та Евфратом. Від совітсько-турецької границі до Мосулю є лишень 360 кільометрів пташиним летом.

У всіх цих країнах експанзія Совітів переважно вже не прикривається комуністичними гаслами, лишень використовує для свойого наступу пантуранські і паніслямські ідеї, вміло граючи на почуттях ненависти до західньоевропейських держав.

Ці почуття можуть звернутись і проти самих Совітів. Кожний, хто перебував тепер на Сході не може не зауважити зросту ненависти азіятів до всіх чужинців взагалі. Большовицька акція приспішила, як фермент, процес дозрівання азійських народів до гасла: „Азія для азіятів!“.

15. СИБІРСЬКА ПОЛІТИКА.

Єсть два роди можливостей політики: тимчасовий і тривалий. Тимчасові існують сьогодні, існують завтра, а позавтра провалятьcя. Тимчасові відповідають тимчасовим силам, що сьогодня є, а завтра нема. Тимчасовим є те, що приходить з боку. Тимчасовим є те, що Сибір хочуть зробити карним місцем.

Тільки деякий час мало значіння те, що Москва висилала на Сибір своїх злочинців. Перший раз це трапилось в 1592 р. Вислано тоді багатьох з міста Угліча, де забито царевича Дмитра. При царі Михаїлі трапили до Сибіру прихильники претендентів на московський престол і перші 180 осіб Українців, запорожців. При царі Олексії пішли незадоволені з приводу фальшування державою мідяної монети. Пішли прихильники Стеньки Разіна. В Сибіру опинилися в 60 тих рр. XVII століття тисячі українських козаків і селян незадоволених „прісоєдінєнієм України“.

Указом з 1653 р. замінено було кару на горло для злодіїв і розбійників засланням на Сибір. Від того часу починається ісход політичних злочинців, яких було не меньше, як кримінальних. Гнали туди: разкольників, запорожців, московських стрільців, шведських воєнно-полонених і польських конфедератів...

Найжорстокіші були сибірські тюрми. Звалися вони — „ями“. Це щось в роді деревяного колодязя, де в горі було одно віконце до кидання їжі. В такій ямі умер в 1608 р. Василій Никітич Романов, прадинаста Росії. В такій ямі в Якутську страждали гетьмани, як Многогрішний, сидів апостол разкольників, Авакум і без кінця інших. Ще в 60-тих рр. XIX століття приковували в Сибіру жінок і мущин на ланцюг на протяг пяти, чи десяти літ.

Чи дали ці 300 літ висилання в Сибір злочинців якісь тривалі наслідки? Ні. За обліком фахівців протягом цього часу заслано на Сибір міліон злочинців. Коштувало це державу коло міліярда рублів, отже на арештанта припадало дорожче, як утримування його в російській тюрмі. Однак це не побільшило не тільки добробуту, а навіть населення Сибіру. Три чверти з них ані не заклало свойого власного господарства, ані взагалі не осіло по відбуттю кари. В господарчім життю краю засланці губилися у велитенських хвилях вільної кольонізації.

Щож то є, як не тимчасові можливости політики? Ідуть вони від сил не сибірських і не рахуються з сибірськими силами. Тимчасом Сибір то не є дикуни згруповані в дивачних малих князівствах, — сибіраки це досить сильна порода людей, яка репрезентує характер і геополітичну відрубність Сибіру. На цій відрубности і на цім характері спочивають тривалі підстави сибірської політики.

Територія Сибіру має деяку схожість з європейською Росією, а спеціяльно її півднем, але всеж є окрема. Люди, що живуть в такім окремім фізичнім організмі повинні почувати солідарність між собою. Не потреба до того національних інтересів, вистачать спільні економічні і культурні прагнення.

Великим чинником є тут клімат, який формує людську спільноту. А клімат, як кажуть сибіраки, це самий завзятий, самий запеклий сепаратист і ніщо не перешкодить йому всупереч обрусительним замахам шовіністів творити расу, в нім самім є окремішности. Тимчасом контраст між кліматом Сибіру і европейської Росії є ще більший, ніж між кліматом европейської Росії і західньої Европи. Колиж ростини підлягають впливам сибірського клімату, коли підлягають їм звірята, то підлягає їм і людська натура.

Зміняється і характер тих людей, що приходять до Сибіру. Уже в підсвідомости сибірака існує переконання, що він живе не в батьківщині того народу, з якого вийшов. На тій батьківщині зісталась держава, література, політичне життя. Йомуж навіть нераз чистому москвинові, не вдається побороти в собі бажання продовжувати творчу працю свого племені, але не в старих формах, а в нових, що більш відповідають його новій обстанові.

Ствердження цього було виявом тільки нормальної громадянської мужности. Нема нічого дивного, що з розвитком суспільного життя і розповсюдженням освіти в Сибіру, зявилися в сибіраків сепаратистичні ідеї. Вони почали відокремлювати свої обовязки супроти сибірського населення від обовязків супроти російської держави.

Зродився сепаратизм культурний, економічний і врешті політичний.

В 1864 р. петербурзький уряд відкрив існування сепаратистів в Омську, Томську, Красноярську і Іркутську. Знайдено дві рукописні відозви, що говорили про відділення Сибіру від Росії і кінчалися закликом до збройного повстання. Одну відозву знайшли в Омську у козачого офіцера Федора Усова, другу відозву в Іркутську. Кільканадцять молодих людей заарештовано і перевезено до Омська. Слідча комісія розпочала досліджувати „справу про злочинців, які мали замір відділити Сибір від Росії і заснувати в нім республіку на зразок північноамериканських держав“.

Як вияснилося пізніше, відозву написав один іркутський купець, але головним вдохновителем був Микола Ядринцев. Це він ще в 60-тих рр. заклав в Петербурзі із молодих сибіраків, що

приїзжали туди вчитися, т. зв. „Сибірський Кружок". На його зборах обговорювали молоді, революційно настроєні студенти, невільниче становище Сибіру супроти Росії. Додаток про утворення незалежної сибірської держави, на їхню думку, мав тільки підкреслити категоричність економічних і суспільних домагань.

В справі сибірських сепаратистів присуд був лагідний. Микола Ядринцев дістав 5 літ каторги, рештуж погнали з Сибіру на заслання до Олонецької і Архангельської губерній.

Вернувшись із каторги, Ядринцев не заламався. Правда, він зоставив політичний сепаратизм на боці, а головну увагу звернув на дослідження питань в ділянці взаємовідносин метрополії і кольонії. Він змагав до того, щоб патріотизм кольонії став ліпше озброєним в боротьбі з егоїзмом російської метрополії. Як етнограф, Ядринцев пізнав сибірські краї і потреби його населення. Одночасно він був в звязку з сильними сибірськими землядтвами, що виникали серед студентів сибіраків европейської Росії. Свої погляди на потреби Сибіру і розвязання сибірських питань висловив Ядринцев в своїй книжці „Сибір як кольонія" (1882 р). Ця кількасотсторінкова книжка стала угрунтованням сибірського сепаратизму.

Минуло 25 літ. За той час повмирали Ядринцев й його шляхотні товариші: бурят Пірожков, письменник Федоров-Омулевский, і ін. За те ідеї сибірських кружків і самого Ядринцева дозріли. Передовсім сибірське суспільство відчуло потребу незалежности.

Сибір почув свою вартість. Світове життя осередкувалося на Заході, Росія була обернена до того Заходу. На Півночі оточував Сибір неприступний Північний Океан, на Півдні і Сході здавалося на віки замкнені держави японців і китайців. Ліниві російські політики по дворянськи з висока дивилися на селянський Сибір, на їх думку, місце тільки для заслання та видобування золота. Але японсько-російська війна змінила стан річей. Сибірські землі сталися буфером між двома експанзіями. Колиж той буфер має бути міцний — казали сибірські „обласники" (сепаратисти), то Сибір з найглухішого місця російської імперії має змінитися на активний організм.

Щоб покермувати сибірською консолідацією треба мати свою „обласну думу", свій сибірський парлямент. В Томську був зорганізований „Сибірський Обласний Союз", що мав приготовити матеряли і організаційні підстави до такого парляменту. В 1905—1906 рр. ціла сибірська преса, самоврядування і парляментарна репрезентація Сибіру в Петербурзі домагалися „Сибірської Обласної Думи", спільної для цілого Сибіру. Крім того в автономічних теренах Сибіру і для важніших племен Сибіру мали бути впроваджені окремі „думи", як алтайська дума, кіргізька, чи бурятська. Далекий Схід Сибіру, як аванпост проти Японії мав одержати ще свободолюбніші політичні інституції, як сам Сибір.

Головні домагання сибірського суспільства складалися з пяти-шости квестій.

Першим питанням, свого рода питанням чести, булоб трактування сибірського терену, як терену рівноправного з Росією, а не карної кольонії. Тим самим малиб бути скасовані всі засилання злочинців до Сибіру.

Друге питання таке важне для будучини Сибіру, це було питання керми. Сибір — то край дрібних селянських власників. Там нема ані дворянства, ані інтеліґенції Довший час петербурзький уряд був проти вищих шкіл в Сибірі. Тимчасом на вищих школах Росії вчилися сотки, а то й тисячі молодих сибіраків. Лишень частина з них була членами сибірських землятств і поверталася до дому. Рештаж зіставалася по укінченню шкіл в Росії і тим самим гинула для свого краю. Правда, російський уряд відкрив в Томську два факультети університету і неповну політехніку. Цього було за мало, щоб сконцентрувати духову творчість великого краю і витворити власну інтелігентну еліту.

Третім, чи найважнішим сибірським питанням було економічне підбиття Сибіру московським промислом і торговлею. Росія боронилася передовсім проти найбільш визначного продукта сибірського експорту — збіжжа. Якихсь триста кільометрів за межами Сибіру, в Челябінську, був влаштований т. зв. „Челябінський тарифовий перелім". Це значило, що в Челябінську сибірське збіжжа, надане нераз з дуже далеких місцевостей було трактоване, як надане наново. Сибірське збіжжа тратило в наслідок цього всі пільги, які припадали йому з приводу далекофрахтовости. Не оплачувалося продавати сибірське збіжжа, як за дороге, в европейській Росії. Дешевше було перепровадити збіжжа з Сибіру через північну Росію до Архангельська і продати, скажім, до Англії, чи взагалі до Західньої Европи. М. и. надавати сибірський хліб через Чорне море, що булоб речею натуральнішою, теж не дозволялала російська залізнича тарифа, скермована проти розвою торговлі в Україні. Скасовання Челябінського перелому допомоглоб натуральному експортові збіжжа, а тим самим і розвоєві хліборобства Сибіру.

Сибіраки протестували також проти пільг для російського промислу на території Сибіру. Ввожені до Сибіру продукти російського промислу були обложені високими залізничими фрахтами. Тим самим сибіраки мусіли дешево віддавати свій хліб, а дорого платити за вироби промислу. Тимчасом Сибір має дешеві шляхи до себе: це могутні водні системи рік Оби і Єнісея. З гирел тих рік у Льодоватім Океані стеляться водні дороги далеко дешевші від залізничих російських, — аж до Західньої Европи.

Ще підчас російсько-японської війни певні фірми з Гамбургу перевезли промислові товари в умовинах порто-франко. Лишень при цих умовинах могла розвинутися торговля Сибіру з Західньою Европою, взагалі з світом. Однак не дивлячись на часті делегації сибірського суспільства, російський уряд не дозволяв ані на скасовання Челябінського тарифного перелому, ані на впровадження порто-франко в гирлах Оби і Єнісея.

Четверте питання, — це справа переселення до Сибіру. Сибір має свої земельні запаси, свій поземельний фонд, що не є

такий дуже великий. Спочатку сибірські старожителі охоче вітали хліборобів, які прибували до них із Росії. Хліборобство могло розвиватися при осадчих, що заорювали досі ще нерозорані землі. Колиж ці землі були вже з'орані і поділені, коли встановився вже певний рівень наділів, тоді прибуття більшої кількости осадчих не було бажане. Тимчасом уряд по аграрних розрухах в Росії саме тоді почав підсичувати переселенчий рух до Сибіру. В тім, здавалося росіянам, знайдуть вони розвязку беззамелля і безземельних селян. Однак не в інтересах сибірського хліборобства було роздрібнення земельних наділок і брак всяких обмежень для потоку російських безземельників, що плив до Сибіру.

Пяте питання торкалося долі т. зв. „інородців" Сибіру, тобто несловянських прадавніх тубильців Сибіру. Ці тубильці, ріжні ойроти, чукчі, юкагіри, буряти, були нищені при підбиванню Сибіру. Пізніше осадчі Сибіру самі перемішалися з ними і дуже часто кровно споріднилися. Для сибіраків ці народи перестали бути чужими. Не страшні більше вже й з державного погляду були вони тільки певним мальовничим, натуральним доповненням до сибірського краєвиду. Однак уряд всіма правдами й неправдами нищив нещасливців, викликаючи в них часом відрухи розпачі. Сибіраки нераз виступали в обороні права на життя для сибірських „інородців".

Не маловажними є для сибіраків справи торговлі маслом, лісом, і вугіллям.

В 1881 р., трохсоліття походу Єрмака на Сибір, постановила єнісейська дума (магістрат) слідуюче:

„Наші перші і конечні потреби — це встановлення земства (самоврядування), прилюдних судів, свободи друку і слова, гарантії особистої і маєткової ненарушимости, вільної руки в переселенню і скасування висилки до Сибіру".

Це була мінімальна програма сибірського обласництва. Вона почала здійснюватися за 36 років, коли прийшла революція 1917 р.

16. СИБІРСЬКА САМОСТІЙНІСТЬ.

Першим відрухом сибірського суспільства по лютім 1917 р. було спонтанне закладання земств по цілім Сибірі. Земство, самоврядування села в ділянці економічній і культурній найбільше відповідало структурі Сибіру. Цей край не має багато міст, — все, що здорове в ньому було на селі. Міста були тільки бюрократичними осередками, де-не-де тільки повстали в містах інтелігентські і купецькі прошарки.

Земства протиставили сибіраки волею своїх партій большовицьким совітам, що накидали їм агітатори з Москви. Большовики не мали успіху. Як самі тепер признаються, перед 17-тим роком не було серед сибіраків большовицьких організацій. Одночасно з організацією земств по російських селах почали організовувати свої земства і тубильці. Алтайці зорганізували алтайську гірську думу, те саме зробили буряти, хакаси і інші.

Всі ці земські організації об'єднала вимріяна десятками тисяч сибірської інтелігенції „Сибірська Обласна Дума".

Сибірську обласну думу творила передовсім інтелігентська і селянська молодь, переважно есерівської течії, кооператори, вільні фахи і купецтво. З цих кол вийшло тимчасове правительство автономного Сибіру. Ці ідеалісти і народники не хотіли зривати відразу з Росією. Вони були передовсім суспільники і культурники.

Коріння їхнього сепаратизму треба шукати передовсім в романтичній і народницькій літературі XIX-того ст. Ще Пушкин подивляв сибірського повістяра І. Калашнікова. Початок свій сибірська література провадить від повісти Миколи Полєвого, котрого сучасники сибіраки вславили за те, що підніс „прапор літературного повстання Сибіру". Повісти Щукіна, Бобильова, Савінова і т. п. створили рід літератури, що був в такомуж відношенні до російської, як американська до британської. Призвища Кущевського, Омулєвського, Наумова виповнюють середину XIX-го століття літературного Сибіру. Вони глибше відмальовують соціяльне тло, ніж їхні попередники. Вже перед самою війною 14-того року викристалізувалася т. зв. молода сибірська література, — як Гребєнщиков, Новоселов, Шишков, Гольдберг і ин. Це вже були сибірські патріоти, що знали чого хочуть. Вся сибірська тодішня преса була в їхніх руках. Як один з них висловився, „завданням сибірської літератури — це шукання свойого власного колєктивного „Я", своїх власних не позичених від метрополії, а виношених у власній душі переживань і світогляду".

Не меньш важним первнем сибірської самостійницької думки було також сибірське культурознавство. Сибір побуджував до досліджування. Там були старі культури уйгурського, китайського і індотибетського походження. В Танно-Туві, Алтаю, в Прибайкалю — скрізь були потужні системи давних іригаційних каналів, руїни, нагробники і т. п. Шаманізм тубильців відогравав поважну ролю. З Сер. Азії аж до Алтая плила мусульманська культура. З китайськими купцями приходив лямаїзм. Обидві культури нераз опановували простори заселені осадчими з Росії. Врешті треба пригадати про старомосковську культуру разкольників, а також українські, а навіть польські впливи. Самі батьки сибірського сепаратизму були переважно етнографи-дослідники. Не диво, що один з перших кроків сибірського уряду було заложення „Інституту Досліджування Сибіру" в Томську.

Суспільний первень сепаратизму творили головне кооператори. Їхній світогляд найліпше висловлює один з розділів знаної „декляраціі з 29 червня 1918 р.", де сказано про потребу „сприяння розвоєві творчих промислових сил в формі кооперативної і приватної ініціятиви на те, щоб піднести продуктивність Сибіру".

Четвертим важним чинником в сибірській державности було купецтво. Сибір займає винятково сприятливе становище серед торговельно оживлених теренів. Через Киргізію Сибір звязаний торговельно з Сер. Азією, через Танну-Тува і Ойротів—з Монголією і Північним Китаєм; Манджурія і Японія, сусіди з великим

торговельним капіталом, були не меньш близькі сибірським купцям, як Росія. Морські дороги сполучували їх з Америкою і Західньою Европою. Англія ще перед великою війною більше купувала сибірського масла, як Росія.

Однак хоч сибірська державність була органічна, вона не мала старих традицій. Апаратура її йшла пиняво. Тимчасом сибірські Совіти, що об'єднали частину робітництва і розпропагованих жовнірів-фронтовиків в кінці 1917 р., все більше підпадали під вплив большовицької агітації. Врешті большовики, створивши своєрідний сибірський уряд, „Центросибір", по кривавих сутичках розігнали „Сибірську Обласну Думу" в Томську. Однак перед своїм розгоном виділила вона з себе в лютому 1918 р. „Раду міністрів тимчасового уряду Сибіру" на чолі з Дербером, що виїхав тодіж до Харбіну шукати помочі в аліянтів.

З діяльности тимчасового уряду цікава є декларація його з 29 червня 1918 р., де цей уряд оповіщає себе центральною владою Сибіру і звертається до держав світа з прозьбою признати незалежність Сибіру. Однак сибірським патріотам самим було не легко утримати цю незалежність.

Сибірські терени стали пляцдармом боротьби большовизму і царизму. І один, і другий ненавиділи сибірських сепаратистів. Ставленик антанти, Колчак, розстрілював так само патріотів Сибіру, як і червоні війська. Всеж сибірське селянство, основа життя в Сибіру була за своїми натуральними провідниками. Коли в січні 1921 р. селянство Захід. Сибіру рушило із стихійною силою проти большовиків і очистило від червоних гарнізонів величезну територію між Тобольском — Томськом і Акмолінськом, з його лона повстало власне правительство. Воно існувало кілька місяців, серед дуже тяжких умовин, як вияв найглибшого прагнення власної державности.

Понад чотири роки тривала боротьба за Сибір. І коли 22 жовтня 1923 р. остання горстка борців за незалежність Сибіру покидала Владивосток, то в останнє піднесла на всіх урядових будинках свій білозелений прапор, як знак, що їх не опускає надія на кращу будучину.

17. СИБІРСЬКА СОВІТСЬКА ПОЛІТИКА.

Основним завданням сибірської совітської політики, як твердять большовицькі теоретики, є розвій промислу Сибіру і інтенсифікація його сільського господарства.

Передовсім однак взялись Совіти до перебудови адміністративного розподілу цеї велитенської країни.

Вони мали завдання розвязати питання централізації Сибіру і одночасно роздріблення його. Річ була також і в чім іншім.

Річ була спочатку в тому, щоб усунути саме поняття односги Сибіру, під назвою „Сибір" виділено лишень його частину,—а власне Західний Сибір із Омськом, Іркутськом і Красноярськом. Це т. зв. „Сібревкомовський Сибір".

Столицею його від 1921 р. є Новосибірськ (Новомиколаєвськ). Мешканці цього краю (коло 9 міл.) — це майже половина цілого населення Сибіру.

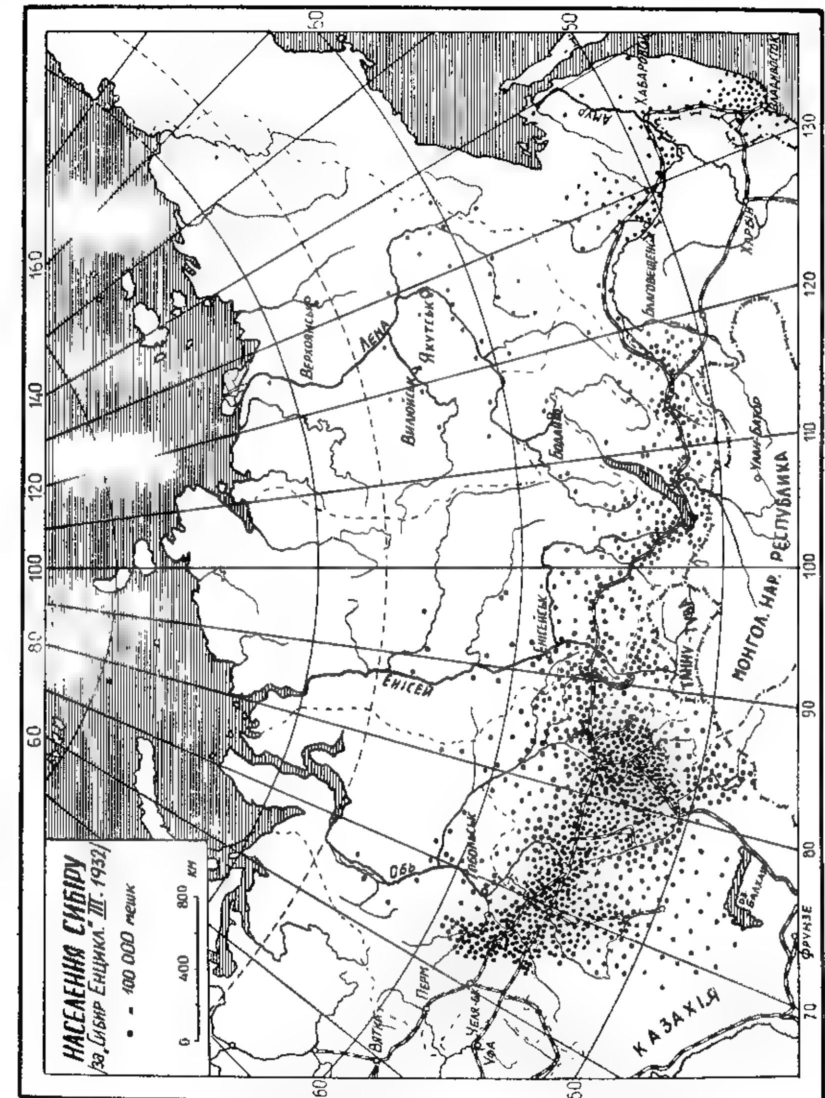

Рис. 22.

Край цей можна з більшим правом назвати Новоросією (Новою Росією), як колись українські терени Північного Кавказу. Він має свій цілком европейський характер аж до Красноярська, або, навіть до Іркутська коло Байкалу. То є властива російська

Америка, що лежить коло самої Росії і звязана залізницею з нею і Середньою Азією.

На південь від цього краю лежать землі киргізів (казахів) алтайців і монголів. На схід лежить т. зв. Далекосхідний край з Якутією і Бурято-Монгольською республікою. То вже не Сибір для большовиків. Так само не Сибіром для них Уральська область здовж Обі і верхівля Ками з Челябінськом і Тюменем та Ішімом.

Однак для людности Сибір починається в Челябінську Уральської области і кінчається у Владивостоку над Японським морем. Ці терени заселити було для совітів важним завданням. В плянах їхніх пятилєток є масове переселення в Сибір з так зв. „перенаселених районів Союза". На самий Західний Сибір малоб переселитися кілька міліонів осіб, не рахуючи Далекосхідного краю. Всіма правдами й неправдами кермують большовики на вузенькі путі сибірських залізниць примусових переселенців. Сподіваються вони що кількість населення коло 1939 р. буде кілька міліонів більше і виросте мінімально з 9 міл. на 17 міліонів. Тимчасом так не сталося, як стверджують самі большевики. Суперечить тому з'явище т. зв. декольонізації.

Ще за царату число поворотців осадчих, що верталися через Челябінськ до Росії, було 27% у відношенні до числа всіх осадників. Тепер, як твердять, „Сибірська Енцикльопедія", в Сибіру недавно-що скінчився кольосальний декольонізаційний процес і лишень за рік 1926/27 дав він 29% поворотців за офіціяльною статистикою. Це т. зв. „поворотнічество" не зменьшується, а збільшується, помимо загострених адміністративних метод совітського уряду. Переселенці до Сибіру — це тіж самі засланці. Тому деякі місця в Сибіру недавно заселені урядом дають тепер понад 50% втікачів.

Так представляється популяційна політика Совітів в Сибіру.

Тепер приходимо до засад найважнішої політики Совітів в Сибіру,—політики земельної і землекористування.

Форми і методи земельної політики в Сибіру ще за царських часів були інші, аніж в Росії. Схематично беручи, характеризувало цю політику відсутність в Сибіру земельного великовласництва. Крім того характеризувало сибірське землеволодіння т. зв. „кабінетське" (державне) землеволодіння. Важним було також і сполучення землеволодіння з питаннями переселення та національного існування окремих народів і племен.

Тим можна пояснити і характер сибірських землевласників. Коли в Росії сотні тисяч селян, як не міліони підтримували себе роботою в поміщицьких економіях,—в Сибіру, поза короткотривалим наймитством підчас жнив і обсівання, селянин не міг ніде найнятися. Не міг найнятися й в містах, бо сибірські міста і фабрики були дуже невеликі. Сибірське ловецтво і рибацтво вимагає достосовування від поколінь. Селянин мусів сам, не оглядаючись на нікого, будувати своє господарство в важкім кліматі серед частих епідемій товару і людей. Виробився твердий власницький характер.

Першою наукою большовикам було велитеьське селянське повстання в Сибіру, про котре ми згадували. Була це відповідь на проби зміни селянського устрою. Москва не любить повстань в Сибіру. „Волю згнобити кілька повстань на Україні" — заявив прилюдно один з комуністичних спеців від повстаннь, — „за це дістанеться і нагороду,—тай технічно це легко перевести—тоді, як опанувати повстання в Сибіру, річ не легка". Тому большовики звернули увагу передовсім на державні (кабінетські) землі.

В кабінетських землях почали вони закладати совхози. Спеціяльно звернули увагу на Західній Сибір. За даними Совітів обіймали вони 10-ту частину засівної площі тої країни по кільканадцяти роках совітської державности в Сибіру.

До сибіраків-землевласників підійшли московські теоретики з далеко обережнішими домаганнями, як у себе дома. Зрештою тут вони не могли опертися на бідацькому і наймитському елєменті. Так напр., щоб село перейшло на колективну господарку, мусіло випасти за тим принаймні $^1/_3$ при голосованню. В тих умовинах Сибір посувався дуже поволі до колєктивізації. Тому, коли в европейських Совітах скрізь уже були картки на хліб, в Сибіру можна було його легко дістати.

Рішучий зворот прийшов в 1929 р., коли наступила доба т. зв. суцільної колєктивізації. Це зійшлося з загальним зубоженням Сибіру. Однак безоглядні колєктивізатори з Росії зустріли опір серед комуністичної суспільности Сибіру. Не дармо там навіть марксисти завжди були обласниками. Більшість провідників сибірських Совітів заявила, що колгоспи і совгоспи не розвяжуть справи занепаду постачання збіжжа, що це „журавель в небі".

Опозиція ствердила, що треба дбати про розвій взагалі продуктивних сил, про виховання хлібороба із здоровою ініціятивою. Група т. зв. „Кондратєвців" (Кондратєв, Чаянов, Сілдаєв) створили наукову сибірську доктрину в земельній справі, що господарство Сибіру тоді розвинеться, коли шляхом кредиту стабілізації землеволодіння і відповідної культури (паротравопілля) перейдеться до високотоварового селянського господарства. Ніде, як в Сибіру, не повторювали так часто слів Троцького, що „з селянських плугів, з селянських коней, хочби й міцно об'єднаних не можна створити поважної сільської господарки, як із суми рибацьких човнів не можна створити пароплава". Повторювано і слова комуністичних знавців села, що „колгосп без трактора це такий самий ідіотизм, як селянське господарство без плуга і коня".

Однак рішаючими стали слова Сталіна: „звичайне зложення селянських знарядь в клунях колгоспів дає такий ефект, що про нього навіть не мріють наші практики. 1930 рік був роком насильної колєктивізації, знищилося хуторність сибірського землеволодіння. Повстала анархія і значний спадок продукції. Ця практика колгоспного будівництва вникликала опозиційний бльок Сирцова-Ломінадзе. Цей бльок пропонував стримати колєктивізацію на рік 1931, яко „контрольний рік", Сирцов домагався тво-

рення „стимулів (побудок) до того, щоб реальний, селянський людський матеріял ішов в колєктивізацію". „Нема побудок до праці у значної частини селян",—твердив він.

Хоч формально суцільна колєктивізація Сибіру провадиться далі, хоч опозиція була фізично знищена, відрубність населення в тій території зробила своє. Сибір ще досі не сколєктивізований і мабуть не буде сколєктивізований. Почавши від Красноярська, а особливо Іркутська, майже нема колгоспів, коли їдеться на схід від кордону Сибіру.

Для малих народів і племен Сибіру запроваджено більш артільний спосіб співпраці на землі з узглядненням їх національних прикмет. Для селян сибіраків постановлено форсувати перехід до системи травопілля, що вимагає провадження мішаного господарства із значним узглядненням скотарства.

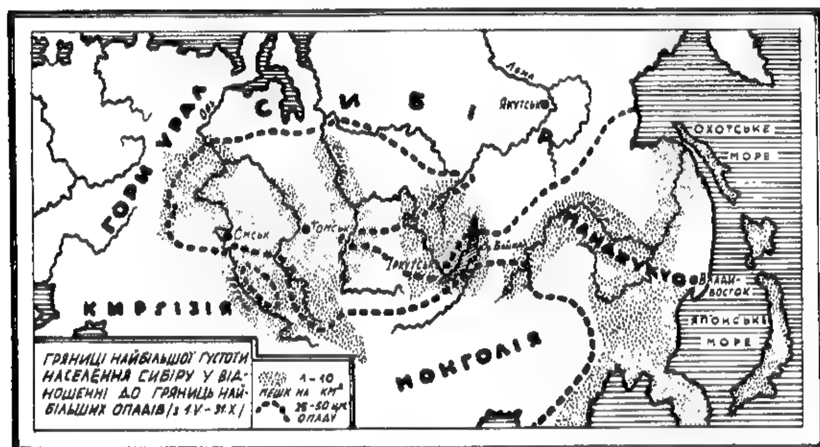

Рис. 23.

На такій земельні політиці заважило передовсім значіння Сибіру, як експортера в торговлі.

Перед війною 1914 р. Сибір експортував передовсім харчово-смакові товари та ліс, вугілля. На це припадало $^{3}/_{4}$ сибірського експорту. Коли в 1913 р. Росія таки скасувала під натиском сибіраків „Челябінську переломну тарифу", на перше місце експорту Сибіру висунулося збіжжа, на друге масло і мясо, згл. живий товар. З цього ішло до Західньої Европи, як продукт російської кольонії, передовсім масло. Росія споживала сибірського масла не більше 10%, а майже $^{9}/_{10}$—західні краї Европи.

Большовицька торговельна політика у відношенні до Сибіру на загал продовжує ту саму традицію, — використовування Сибіру, як кольоніяльного терену. З трох засадничих сибірських експортових вантажів (хліб, вугілля, ліс) продавали вони більшу частину за кордон,

На закиди в кольоніяльнім визиску Сибіру відповідає Москва проєктуванням одного з найдивніших промислових предприємств,— т. зв. „Кузбаса", для засадничої зміни економіки совітського Сибіру.

Спочатку цей проєкт виглядав дуже скромно, бо, як признавали самі большовицькі фахівці, капіталовложення в Західній Сибір дає мало; скажім, таке саме капіталовложення в Центральній Чорноземній Области трикратно рентовніше. Річ була в тому, щоб розбудову металюргії на Уралі, т. зв. „Великий Урал"— посилити потоком камяного вугілля з Кузнецького басейну. Цей басейн, що має кольосальні резерви вугілля, не був ще розбудований. Отже капітал мав бути вложений в розбудову „Кузбасу", Урал давби залізну руду і металюргічні фабрики, а Кузбас вугілля. Обоє разом створилиб „Урало-Кузнецький Комбінат".

Причину того дуже просто пояснював Сталін: „українська вугільно-металюргічна база вже нам не вистачає. Нове полягає на цьому, щоб розвиваючи ту базу надалі, негайно починати творити другу вугільно-металюргічну базу. Цією базою має бути „Урало-Кузнецький Комбінат".

Однак в тім усім була певна подробиця лучбового характеру. Коли в Україні віддаль між покладами вугілля і заліза є коло 400 кілометрів, то між уральською рудою і сибірським вугіллям віддаль є 2.000 кільометрів. При такій віддалі рентовність цілого комбінату є цілком неправдоподібна: стільки треба будувати доцільних комунікаційних сіток.

Оплатиться більше при Кузбасі заложити металюргічну базу і звязані з нею галузі машинобудівництва, хемії і т. ін. Практично справа Урало-Кузбасу досі не розвязана і до скількинебудь вартісного комбінату не дійшло. Збільшився тільки до деякої міри поток вугілля з Сибіру до Росії, ще раз тільки підкреслюючи кольоніяльну залежність Сибіру від Москви.

Взагалі найріжніші перспективні пляни, проєкти і передбачення совітських політико-економів в Сибіру все більше тратять оригінальність. В своїй економній політиці йдуть вони слідами чужинних капіталістів.

Особливо це видно в гірничім промислі. Там переняли вони методи англійських компаній в справі видобування золота і колірових металів. З другого боку норвезькі пароплавні товариства протягом 1916/17 рр., працюючи для сибірської торговлі, дали Совітам традицію Північної Морської Путі через Північно-Льодовитий Океан. Зрештою, і досі на території Сибіру під певною незначною контролею Совітів працює японський і деякий західно-европейський капітал.

Образ сибірської совітської політики не бувби повний, колиб не згадати національної політики на теренах Сибіру. Полягає вона передовсім на розбиттю самого поняття одности Сибіру і певного піклування окремими невеличкими народцями. Границі їхніх „республік" і автономних областей окреслені так, щоб не цілий народець знаходився в границях своєї офіціяльної батьківщини,

як це бачимо у бурятів, ойротів і т. п. Деякі з них служать трамполіною (відскочнею) для якоїсь галузи закордонної політики Совітів, як Танну-Тува—до Монголії, Біробіджан—до Манджукуо.

18. БУДУЧИНА СИБІРУ.

Сибір в устах європейця є синонімом натуральних багацтв. Ці багацтва назагал ще не поважно експльоатовані.

На 1.000.000 кв. км. золотоносного терену експльоатовано досі не більше як 5.000 кв. км. На запаси вугілля, які є більші чотирократно від запасів вугілля Німеччини і Франції разом, видобування вугілля в сучасности є мінімальне. Ліси сибірських теренів по своїй площі три рази більші від лісів С. Д. А. і майже три рази багатші від Канадських. Тимчасом навіть щорічне рабункове вирубування лісів не досягає 8% їхнього щорічного приросту. Найбільшеж багацтво сибірської енергетики—водна енергія, становить ¼ всіх світових запасів водної енергії, перевищуючи запаси Канади чотирократно і С. Д. А. майже двократно. З них не використано майже нічого.

Зрештою, як змобілізувати ці багацтва, що лежать облогом на безмежних теренах Сибіру? До того потреба людей, сіть лучби і капіталовложення.

Розселення людей випадає в Сибіру меньше, як дві людини на кв. км. Двадцять міліонів сибіраків губляться в просторах свого краю. Однак населення Сибіру в своїх 9/10 замешкує головно в західних центральних теренах, де густота населення (14) відповідає приблизно густоті осередка Туркестану, Узбецькій республиці (16), Тимсамим є певні підстави до створення власного державного тіла.

Не меньш важним і сам характер сибіраків, так добре схоплений дослідниками, почавши від Ядринцева. Сибіраки це мішанці (метиси). Мішанців створила боротьба февдальних держав старого Сибіру між собою, а пізніш натиск осадництва з Европи. Кольоністи приходили переважно без жінок і брали за себе жінки тубильців. Вкінці створився тип сибірака, „челдона“ Тип цей вузькоокий з темною церою і волоссям. Широкі вилиці його мають в собі багато спільного з тюрко-монгольським типом. Великий сибірак, Дмитро Менделеєв, що до 17 року життя не вмів говорити по російськи, як він сам признається, є власне таким ушляхотненим типом сибірака.

На загал метисація Сибіру досягла такого розвою, що й ті 10% населення, які становлять інородці, не є чисті. Дуже часто в наслідок розщеплення генів, серед бурятів, чукчів і т. п. родяться біляві північно-европейські типи.

Характер сибірака, як стверджують етнографи, значно ріжниться від характеру російського, чи українського і від характеру сибірських народців. В сибіраках переважає обрахунок над почуттям. Мають вони нахил до реалізму у всьому, що роблять. Міти, пісні, звичаї, принесені з над Волги, чи Мурмана, забуваються швидко. Російського патріотизму вони ніколи не мали. Не

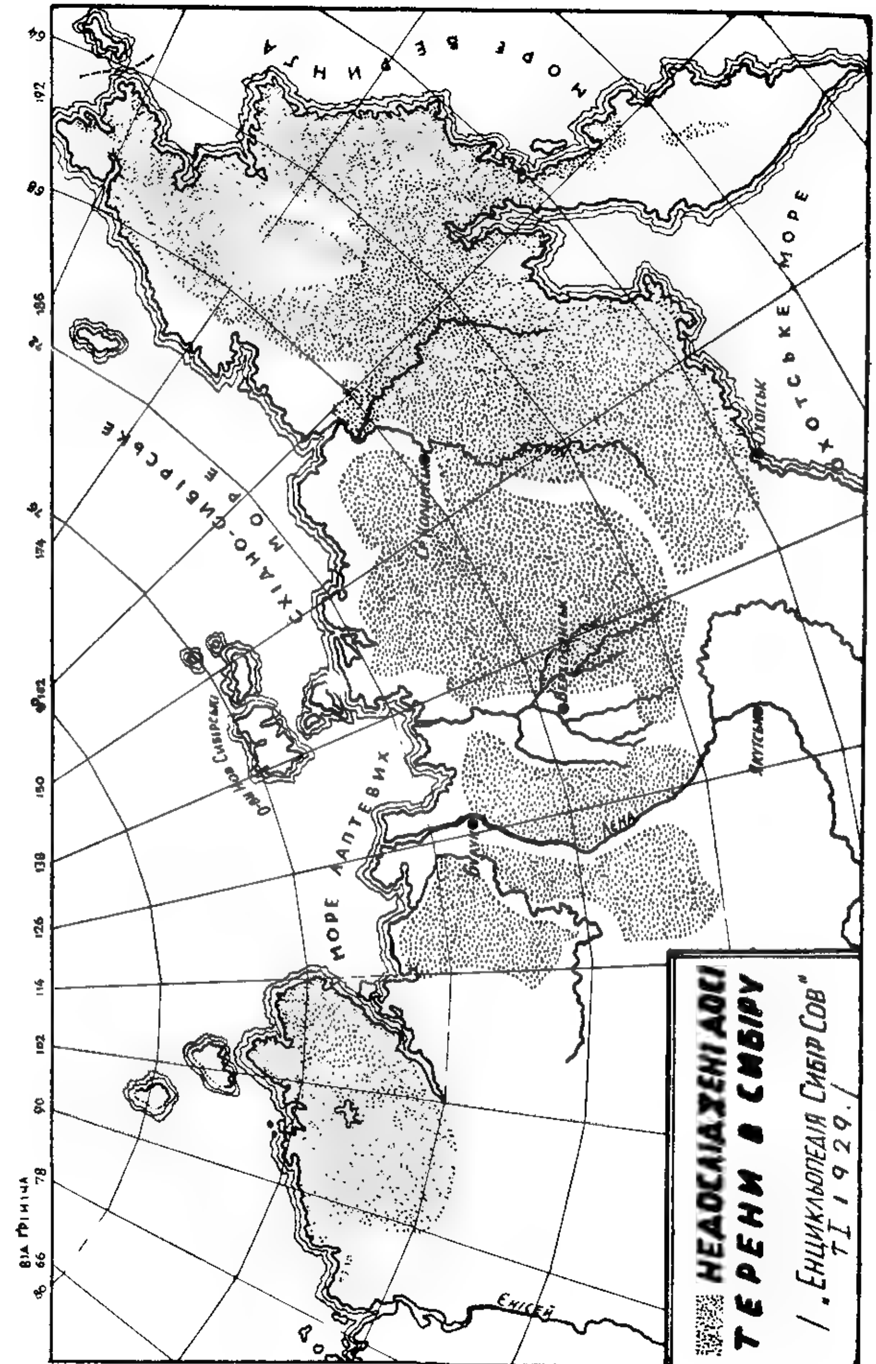

Рис. 24.

дарма в війні 1812 р. Іркутськ побудував тріюмфальну браму на приняття Наполєона. Не історичність приваблює сибірську еліту, лишень промисел і торговля, а останніми часами—техніка. Сибірське селянство завдяки сильно розвиненому волоцюжству засланців виробило багате звичаєве право, скермоване на присмирення бродяг і приблуд. Взагалі суворі умовини життя розвинули в цім селянстві енергію, практичність, швидку орієнтацію, здібність до самодіяльности.

Колиб цьому народові дати можливість творити в суспільнім життю, він би створив здоровий суспільний організм. Але не тільки політичний гніт спиняє розвій сибірського народу, спиняє його і слаба лучба.

Скількиб не будувано залізниць в Сибіру, завжди їх буде мало. Цілу сітку залізниць в Сибіру можна поділити на дві групи: внутрісибірські і шляхи для звязку Сибіру з сусідами. Головним хребтом внутрісибірських є залізнична лінія Челябінськ—Новосибірськ — Іркутськ. Північні галузки цієї оси мають переважно кольонізаційно-лісовозне значіння. Південні галузки головним чином сільсько-господарські. Деякі лінії мають значіння гірничо-промислове, як напр. другий тор лінії Челябінськ-Омськ, що помагає вивозові вугілля з Кузбасу.

З боку пропускальности ці залізниці — маловарті. Коли взимку 1919 р. з вини польських легіонів закоркувався Новосибірськ, ціла кількасоттисячна армія Колчака мусіла перейти на піший лад.

Фантазія большовиків малює ще одну внутрішню сибірську залізницю на півночі рівнобіжно до сучасної вже існуючої: Тобольськ-Єнісейськ-Якутськ-Охотськ. Але це справа дуже далекої будучини.

Далеко реальнішим пляном є т. зв. „Льодова Морська Путь". Річ іде пр. водні шляхи з Сибіру. Всі його потужні ріки впливають в Льодовий Океан. Колиб вдалося зорганізувати в гирлах цих рік відповідні порти із стаціями радієвими, полярними і т. п., — то повсталаб при цьому сітка морських і річних шляхів, що не тільки оживилаб цілий Сибір, але звязалаб його з морськими дорогами цілого світу.

Залізниці що звязують Сибір з сусідами ще не розбудовані як слід. Сибір мусить мати связок з Европою ще одною лінією крім Вел. Сиб. Путі, і то скермованою більш на Південь. На Сході Сибіру нема залізничого звязку з Танну-Тува і Китаєм. Найважнішим сполученням є. т. зв. „Турк-Сиб. (залізниця туркестансько-сибірська, Семипалатинськ—Луговая). Лінію укінчено будувати в 1930 р. Має вона зблизити сібірське збіжжа з туркестанським бавовняником.

„Турк Сиб" має не тільки економічне значіння. Совітські сибірські і середньоазійські залізниці висунені так далеко на південь до Індійського Океану, що вже небагато зістається до запровадження безперервної лучби між сибірською магістралею і портами цього океану. Так само Трансіранська залізниця зближує не тільки Середню Азію, але й Сибір до мусульманських середземноморських країв, що матиме велике значіння в будучині.

Обєднані характером, економічними умовинами і геополітичним положенням сибіраки становлять вартість в самих собі. Для загосподарення свойого краю не створили вони ще відповідного капіталу. Капіталовложення Росії в Сибіру є незначне в порівнанні з Уралом. Тільки певне сентиментальне повязання моглоб ще сполучувати Сибір з Росією. Але воно—незначне.

Сибірак уже з натури своєї і свого краю є інший. Рано, чи пізно Сибір матиме, коли не самостійність, то принаймні автономічний устрій типу домініону.

Претензії Українців до теренів, де замешкує їх більшість (Сірий, Зелений Клин) — не мають підстав. Сибіром кермують міста. Тимчасом там є не більше, як кілька процентів Українців. Найбільш українське місто в Сибіру, Славгород має тільки 23%. Можливости існування якоїсь держави Зеленого Клину — виключені. Найважнішим бувби поворот Українців на свої черенові землі при першій можливости. Їхня кольонізація до Сибіру ще дуже свіжа,—переселятись туди вони почали десь в 900-тих роках і не злилися безпоротно з місцевими сибіраками. Зрештою становлять вони не більш, як $^{1}/_{10}$ населення Сибіру.

Сибір для Сибіраків, — це гасло найреальніше, бо на довший протяг часу. Пригадаймо слова великого сибірака, Дмитра Менделєєва:

„Я сам сибірак з роду, — пише він,—і думаю навіть, що в будучині — Сибір буде відігравати не малу ролю в світі".

19. ДАЛЕКОСХІДНІЙ КРАЙ.

Практично беручи, Сибір, як спільнота, кінчається в Іркутську над Байкалом. Забайкалля, Бурято-монгольська республіка, Якутія, Приморя і Усурійський край, — це вже інші геополітичні одиниці із власним призначенням.

Країни ці чи не найбільш рухома частина давньої Росії. Назвати їх можна картярським столом, при якому сидять два грачі: Японія і Росія, а зближається третій грач, Держави Півн. Америки. Зрештою С.Д.А. вже брали участь в цій грі ва території, „купивши" натуральній поміст з далекосхідніх країн до американського континенту, Аляску. Тепер лишень річний експорт з Аляски трикратно перевищує в своїй вартости колись заплачену за неї ціну.

Зрештою російський уряд **мусів** продати Аляску. Натиск Америки був дуже великий: про це знають архіви Вашингтону й Петербургу.

Чого варта Аляска? Продаючи її в р. 1867 росіяне тверди ли, що ескімоси і індіяне не надаються на підданих російського царя. До останнього часу здавалося ніби то й американці є тоїж думки, що не населення, а мінеральні багацтва там найважніше. Брак уваги до Аляски пояснювали ще й тим, що між Аляскою

і Спол. Державами лежить Канадійська держава. Тимчасом морські дороги лучби важкі а взимку навіть небезпечні. Від 1941 р. тривають торги між Америкою і Канадою за перепровадження коритару з Америки через Канаду до Аляски. Одночасно виростає значіння Аляски, як військової бази.

Аляска має статися другою військовою базою Америки на Тихому Океані (першою по значінню є Гавайські острови).

Не забуваймо, що границі між Аляскою і Азійською частиною становить протока Беринга, не ширша як 75-90 км. Протока ця так неширока, що ще в р. 1900 американський залізничий магнат, Гарріман плянував збудувати міст через неї і тим самим створити безпосереднє залізниче сполучення Вашингтон — Сан-Франціско—Аляска—Сибір—Москва. Вже тоді таке взаїмне зближення дуже занепокоїло Петербург. Тепер почали Совіти в поспіху фортифікувати острів св. Демида в Протоці Берінга, а гармати їх скермовані в бік півострова князя Валії на Алясці.

Одночасно фортифінують і американці Алеутські острови, що є певною погрозою Японії. Америка в свій час уже вживала свого натиску на Японію. Це було тоді, коли японські передові частини сягали аж до Камчатки з одного боку і Байкальського озера з другого боку. Японці зявилися в Сибіру в 1918 р. під прапором допомоги білоросіянам. Дивним дивом білу Росію репрезентували тоді чехословаки, але в 1920 р. чехословаки виходять з Сибіру, а японці зістаються, і в 1920 р. окупують навіть Північний Сахалін, давнє японське володіння.

Викликає це спеціяльне незадоволення С. Д. А. На конференції в Вашингтоні 1921-22 р. Америка із суголосом Британії змушує японців вицофатися із Сх. Сибіру і Півн. Сахаліну. В жовтні 1922 р. покинув Владивосток останній японський жовнір. Америка не могла допустити, щоб у поєдинку Росії з Азією так несподівано швидко перемогла Азія. Зрештою мала в цьому й свої власні, може територіяльні цілі.

Поєдинок Росії з Азією на цих теренах почався вже давно. Спочатку репрезентувала Азію Китайська імперія. Ще за часів Катерини II китайський цісар пробував уважати Росію за свій васальний край, памятаючи про важкий для амбіції росіян мир у Нерчинську в 1689 р., який зупинив похід російських осадників на Далекий Схід. Лишень півтора століття пізніше з відкриттям гирла Амуру 1849 р. починається наново натиск на китайську державу, уже значно ослаблену. Китайські влади дозволяють на прокладення сибірської дороги через Манджурію. Російські впливи в Монголії і в Зах. Китаю зростають. Росіяне плянують навіть повне здобуття Кореї. Так триває аж до російсько-японської війни 1904 р.,—китайська держава є все в відступі.

Та не відступають китайські маси. Предивна животність китайців, здібність до розмножування, працьовитість понад европейську міру і надзвичайна терпеливість, ці прикмети роблять китайця першорядним матеріялом до осадництва. Китайське осадництво — це рух майже інстинктовний. „Китаєць“ — як пише знавець — „влазить мовчки, майже незавважений. З одною ватовою ковдрою і матрацом на спині та маленьким вузликом в руці, ідуть китайці безперервним ланцюгом через Манджурію і Монголію і обсідають Сибір, як сарана“.

Майже не звертаючи на себе уваги, зуміли китайці уже протягом двох перших років великої війни, взяти в свої руки ціле ремесло і торговлю в містах Сх. Сибіру від Іркутська до Тихого Океану. Коли прийшов момент совєтизації Сх. Сибіру—то Совіти знайшли і внутрішній і зовнішній товарооборот майже цілком скитайщений. Боротьба з цим була і для Совітів не під силу: досі навіть офіціяльна совітська статистика рахує, що половина приватного торговельного обороту є в руках китайських купців.

Китайці значно вплинули на розповсюдження лямаїзму і чистого буддизму в Сибіру. Як працівники й купці, прибувають китайці в Сибір без жінок і беруть жінки з місцевої людности. Цею дорогою творилися цілі племена китайських мішанців у Сх. Сибіру.

Коли китайці йдуть наперед, як живло, як стихія, то японці підбивають терени, стосуючи висококваліфіковані методи: то зручною дипльоматичною грою, то великим капіталом і промислом, то добре зорганізованою мілітарною силою.

Битва під Цусімою в 1905 р. відчинила Японії брами не тільки в Кореї, але й у Далекосхідній Край. В 1910 р. довершилась анексія Кореї. Японські капіталісти одночасно розпочали підбій Манджукуо. Підчас великої війни в 1916 р. російсько-японський договір дозволив японцям кольонізувати Монголію, а навіть Сибір на тих самих підставах, як і російські осадчі. Одночасно обсаджують японці Півд. Манджурію.

Але найважніші події для Далекосхідного краю прийшли в роках 1918-1923. В 1918 р. творить Японія в Харбіні уряд „Східньо-азійської Республіки“, підпирає білоросійський кабінет Колчака, панмонгольські уряди (Семйонова і інші), самостійницький сибірський уряд в Читі, навіть деякі есерівські уряди, як якутську обласну раду незалежної Якутії,—але найголовніше, не випускає із своїх рук окупованих територій Сх. Сибіру.

Правда, що японці мусіли хвилево відійти з цих теренів але роки 1918-1923 показали їхні наміри. Японці не хочуть мати Совітів на схід від Байкалу і взагалі не вірять у тривалість большовизму.

Найбільш відповідає інтересам Японії створення держави із територій на схід від Байкалу. Цю буферну державу творилиб: Забайкалля з половиною населення цеї держави і найбільш врожайними землями з цілого Сибіру, Якутія з найбільш золотоносними теренами Сибіру, Амурщина, багата в рибу й вугілля, Поморя з Камчаткою, де — пребагате риболовство, і нафтоносний Сахалін. На ці величезні території припалоб не більше, як 3-4 міліони населення з дуже повільним приростом.

Повільність зросту населення не відповідалаб потребам японської торговлі й промислу, це дає мало поємний ринок. Однак треба припускати, що Забайкальська держава дуже швидко заселиласяб.

Обіч є великий резервуар людських мас для поселення, — Манджукуо. На його території, 8 разів меншій від території Далекосхідн. краю, живе 27 міліонів людности. Зріст цієї людности є далеко швидший від зросту Сх. Сибіру. Коли там прибуло протягом 20-ти останніх літ не більше, як парасот тисяч, то в Манджукуо — 20 міліонів. Ці міліони людей постачає Китай. Як треба буде, — стихійна хвиля китайців заллє терени на схід від Байкалу.

Так виглядають можливости і заміри азійського партнера в грі за багацтва Далекосхідного Краю. Якіж шанси росіян в краю, що його вони здобули в найсприятливіших умовинах для себе в часах безсилля азійських потуг?

Перші ознаки якоїсь спеціальної політики у відношенні до Далекосхідного краю показалися в половині XIX ст. Микола I-й відносився негативно до закладання морських баз над Японським і Охотським морем. Був навіть проти пошукувань в цьому напрямі, і хоч змінив вкінці свою думку, але думка ця, як постулят політики поверталася в світогляді деяких російських дипльоматів. Думка ця проста: Росія повинна змагати до континентальної політики в Азії, морська кольоніяльна політика не для неї.

Ідучи до здобування берегів Тихого Океану, Росія тим самим ставала до конкуренційного змагання з панами цього океану, в першу чергу з Англьо-Америкою і Японією. Ціле існування Японії, ціла будучина її розвою полягала на тому, щоб зробити моря, що її оточують своїми внутрішніми морями: в першій мірі Японське море, а пізніш Китайське. Крім політичних конечностей має Японія і чисто фізичні конечности.

Японці, цей земноводний нарід, відживлюється майже виключно рибою. Від давен давна постачателем риби для Японії було Охотське море з його велитенськими рибними промислами. Посідання рибних промислів, — це безпосередньо поставлене питання життя чи смерти населення.

Тимчасом Росія, збудувавши Велику Сибірську Путь, з великим галасом ввійшла на шлях закріплювання за собою не тільки берегів Охотського, але й Японського моря. Закладення Владивостоку лишень тоді набрало реального значіння, загрозливого не тільки для Японії, але і взагалі цілого Далекоазійського світу. Влади-Восток не дарма так зветься, і спочатку не дарма видавався провістником натиску Росії. Саме положення його, — це набитий пістолет--в серце Японії. Певною ілюстрацією може бути назва протоки між Владивостоком і Руским островом — „Східній Босфор". Мала це бути такаж клямра Росії на Сході, як на Заході інша клямра — Босфор Царгородський, певне „Західній-Босфор".

Цісарську Росію пхала над ці береги не тільки пиха панування, але й бажання використати багацтва (в першій мірі золото) Далекосхідного краю. З одного боку були там, (зрештою зістаються й досі), сотні тисяч кв. км. цілком не досліджених теренів, з другого боку найгірша адміністрація, яку Росія колинебудь запроваджувала в кольоніях. Моральність адміністрації від

початку була найнижча. Уже найбільший знавець Азії, Українець Пржевальський, назвав „цілий край над Амуром і взагалі весь Сх. Сибір одною помийною ямою, куди виливається з цілої Росії все найогиднініше і найпідліше". Урядовці що кермували цим краєм, потрапили подавати свідомо неправдиві відомости про меншевартість азіятів і великі перспективи для Росії. Тим самим забезпечували собі свої становища.

Самовпевненість Росії, що приступила до війни з Японією в 1904 р., мала підстави в психіці і наставленні політичної думки росіян. Тимчасом розгром Росії в цій війні був повний. Лишень дипломатична зручність Вітте і натиск американської опінії підчас миру в Портсмуті дозволив росіянам назагал зберігти свій стан посідання в Далекосхідньому краю.

Однак стається найважніше. З захопленням Кореї і півд. частини Сахаліна, Японія робить великий крок вперед до того, щоб обернути Японське море у своє внутрішнє море.

Одночасно Японія скріплюється на континенті Азії. Вже мови немає про наступ Росії на Далекому Сході. Росія відступає. Уже в своїм договорі з липня 1916 р., Росія ділиться своїми впливами не тільки в Далекосхідньому Краю, але і в Монголії та в цілім Сибіру. Ходить тут наразі тільки про впливи капіталу та еміграційну політику. В кожнім разі, коли дипльомати обох країн обговорюють ці справи молодь російська виховується в дусі не-памяти про „політичну місію на Далекому Сході", а молодь японська — в дусі „натуральних границь Японії на Уралі".

Роки упадку царату (1918-21) використали японці на пробу відділення від Сибіру Далекосхідного краю. Тільки натиск Англії і Америки змусів їх опустити цей край, але стратегічно вони вже над ним панують.

Совіти безсилі на Далекому Сході Вони нічим не можуть противажити ваги Манджукуо і морських баз Японії. Правда — Владивосток ще не окупований, але стратегічно можна в кожній хвилі трактувати його, як окупований японцями. Так само й північний доступ до Японського моря — Татарська протока є цілий час під контролею японців; морська база Совітів, Ніколаєвськ на Амурі, може в кожній хвилі попасти в руки жовтих британців. Обговорюючи шляхи з Далекого Сходу через Монголію, знайдемо й там незавидне стратегічне становище росіян. В 1936 р. відбувається продаж т. зв. „Східньо-китайської Манджурської залізниці", яка більше виглядала на кпини, як на продаж. З днем продажі зник останній слід захватницької політики Росії на Далекому Сході. Японія шляхом інтенсивного залізничого будівництва, індустріялізації краю, підготовлює собі в Манджукуо пляцдарм для захоплення Приморя, Амурщини, Забайкаля, Монголії та деяких провінцій Китаю Мусить їх мати, щоб створити собі суцільне запілля на випадок війни із Спол. Держ. Америки, яка є неминучою.

Совіти перейняли тяжку спадщину від царського уряду: боронити Далекосхідного краю. Вони мають інші методи. Чейже будучина совітського устрою лежить в совєтизації Азії, як твер-

дить Ленін. Далекий Схід має стати базою совітської пропаганди. Створивши, для успокоєння краю, псевдодемократичну Далекосхідню Республіку, на два роки, („геніяльний стратегічний маневр Леніна") вони ділять край на кілька провінцій малозалежних від себе політично, як Якутська Республіка, Бурято-Монгольська Республіка, властивий Далекосхідній край з Приморям та Біробіджаном. В цей спосіб відкидають вони можливости повстання якогось далекосхіднього самостійництва. Далі пробують вони збільшити кількість населення. До 1937 р. мало прибути понад міліон „планових переселенців", засланців. Звязують край відгалуженням своїх загальносовітських летунських ліній, дещо роблять для розбудовання морських і летунських баз на північних східніх берегах цих просторів.

Але найголовнішою річчю для Совітів є пропаганда. А найголовнішим тереном пропаганди—Китай. Большевизування Китаю й скермовання його проти Японії—це було ціллю тої пропаганди. Делєгат китайської комуністичної партії на семім конгресі комінтерна, Ван Мін, висловив це твердження словами: „Боротьба китайського народу повинна бути цілком скермована проти смертельного ворога Китаю (в сучасній добі його розвою), проти японських завойовників".

1925 р. засновано в Москві Чуншанський університет. Університет підготовлює совітських агентів для Китая, там викладають загальнополітичні науки, підготовляють військово і революційно. Крім того є ще друга вища установа для вишколу підпільників-комуністів в Китаю і взагалі в азійських країнах,—Східній Інститут на чолі з Сталіном. Ці дві установи належать до більших, існують ще меньші, кілька інститутів для вишколу агентів комунізму.

Робота комінтерну і закордонного відділу ГПУ є тотожні на теренах Далекого Сходу. Так напр. Владивостоцьке ГПУ провадить ту саму роботу в районі Харбіна в Манджурії, що й Харбінський відділ комінтерну. Натурально співпрацюють з обома цими установами і військові органи далекосхідніх військ.

Розкладова праця Совітів в Манджурії була тільки частиною такоїж праці в Китаї. Основну роботу в Китаї провадив спочатку Бородін-Грузенберг, номінально головний дорадник Кантонського національного уряду на чолі з Сун-Ят-Сеном. В 1924 р. прибуває ще й Блюхер-Галін з трохстами совітськими генштабовцями, з запасом воєнного матеріялу, літаками, артилєрією і т. п. На острові Вампу організує Блюхер військову революційну школу для китайських революціонерів. Два роки праці академії підготували відповідні кадри на чолі з Чжан-Кай-Ші. Повстає совітська китайська армія. Успіх супроводить цій армії. Війська Блюхера і Чжан-Кай-Ші беруть фортецю Учан і девять багатих повінцій із 150-ти міліонами населення. Чжан-Кай-Ші посувається в бік Шанхаю. Здавалося—мрії Москви здійснюються. Тимчасом в останній хвилині Чжан-Кай-Ші оповістив себе націоналістом і наказав усунути з Китаю Блюхера і Бородіна разом з цілою групою росіян.

Уже в роках 1926-27 було ясно, що комінтерн і взагалі совітська політика в Китаї скрахувала. Коштувало це Совітів велитенські гроші і викликало великі ферменти в самій комуністичній партії.

Тоді головну свою увагу звернули Совіти на Манджукуо. Там була можливість законспіровувати політичну працю в персоналі Сх. Кит. залізниці, що формально ще належала до Совітів. Там і були завязані сіті торговельних дипльоматичних організацій, воєнних відділів, резидентур ГПУ, інформаторів, пропагандистів, терористів і т. п. В 1929 р. північно-манджурська компартія нараховувала 40-тисячне ядро з досвідчених комуністів, що обслуговувала міліони робітників Сх. Китаю. Для роботи партія ця річно доставала поважну квоту— 5.000.000 зол. рублів. Харбін був центром цієї партії, як і осередком т. зв. боєвих дружин з відділами: контрольним, оперативним і політичної розвідки. Японська розвідча служба уже в кінці 1929 р. розгромила ці організації, а в 1932 р. комуністична робота в Манджурії була остаточно зліквідована японцями.

Нераз дивлючись на ліквідацію совітських пляцівок, у Манджурії, військові частини ГПУ переходили манджурсько-совітську границю. Так в вересні 1929 р. кіннота ГПУ перейшла річку Аргунь і в районі трохріччя перерізала коло 150-ти осіб. Ці і подібні їм випадки не зміняють стану річей, що єдина зброя, якою розпоряджають Совіти в обороні далекосхідніх теренів,—пропаганда большовизму—завела.

20. ШЛЯХИ ЧЕРЕЗ МОНГОЛІЮ І СІНЬ-ЦЗЯН.

Покорення Сибіру на півночі ішло легко,—більше перешкаджали сили природи, як люди. Зате покорювання південного Сибіру було важче. Там сиділи войовничі племена. Спеціяльно монголи належали до тих твердих племен.

Батьківщиною монголів була Халха, тобто Півн. Монголія із столицею Улан-Батор (Урга). Власне звідти вирушив на білому коні Джінгізхан, провадючи свої орди на підбій світу.

Можна не сподіватися, що монголи знову вирушать на підбій Азії і Европи. В самій Монгольській Народній Республіці (Північна, або Зовнішна Монголія) зісталось їх не більше, як $^3/_4$ міліона, та й то міцно зїджених сифілісом і алькоголізмом. В спорідненій з монгольською, Бурят-монгольській республіці було ще коло 300 тисяч бурят-монголів, чи бурятів, та в історично звязаній з Монголією—Танну-Туві 60 тисяч алтайців. Крім того коло 50-ти тисяч монголів і бурятів живе в совітському Сибіру не втілені до своїх державок. Приблизно взявши — живе під совітською опікою коло півтора міліона монголів, а приблизно 2 і $^1/_2$ — 3 міліона перебуває у внутрішній Монголии, становлючи там третину населення.

Цим невеличким племенем віддавна вже цікавились китайці в Манджурії. Ціла політика їх протягом 300 літ була скермована на те, щоб роздроблювати монголів. З другого боку при-

близно в цім же часі, російська адміністрація Сибіру як звичайно з допомогою злочинних елементів, нищила їх фізичною силою, алькоголем і недугами. Однак монголи обіч ще двох народів (киргізи й якути) виявили велику життєвість в цьому поході.

Витворена в тій боротьбі монголо-бурятська інтелігенція, мала виразний сепаратистичний світогляд. Лямаїзм тільки помагав їй, успішно протиставляючись православію. Зрештою культ Джінгізхана мав свої політичні наслідки.

В 1907—1912 рр. на всіх територіях, де живуть монголи, від Півн. Манджурії аж до Сінь-Цзяна, почали вибухати повстання. Серед монголів виявилися спеціялісти військові, що не тільки давали раду військам Юаньшікая, але й мали спеціяльну здібність до вишукування й нищення японських землемірів і взагалі японців. Самостійницький рух монголів зліквідувалаж сама Росія, коли монголи опанували цілу свою етнографічну територію. Тоді Росія розтягнула свій протекторат над Зовнішною Монголією, китайці дістали більшість Внутрішньої Монголії, японці — півн. частину Внутр. Монголії. Фактичнож і в Зовнішній, і в Внутрішній Монголії, а навіть в Танну-Туві, були китайські резиденти і китайські залоги.

Винищила ці залоги і визволила основу Північну Монголію людина припадкова — барон Унгерн фон Штернберг. Потяг до азійської екзотики і містицизм мішався в нього з пристрастю до воєнного ремесла. Унгерн повірив, що дух Джінгізхана вселився в нього і пхав до боротьби з большовицькою революцією. Створивши з 400 росіян і 2 тисяч азійців азійську конну дивізію, він попровадив її на 15-ти тисячну залогу Улан-Батору, що складалася з китайців. І ця справа скінчилася успішно.

Проголошуючи одність монгольських племен в 1920 р.—„білий барон" очищував обі Монголії від китайських військ і підчас того очищувався згинув в 1921 р. Своєю діяльністю підготовив він установлення одности Монголії.

В березні 1921 р. в Кяхті з'їхались монгольські і бурятські націоналісти і по довших нарадах приняли орєнтацію на Червону Москву. Такий був початок Монгольської Народньої Республики.

Одночасно це був кінець всяких мрій про велику Монголію, що сягалаб від гір Тянь-Шань до Джунгарії і від гір Саяну до китайського муру та великого Хінгану. Ані барон Унгерн, ані бурят, отаман Семйонов, що заснував був в 1918 р. бурятську дивізію, не мають своїх наслідників.

Совіти заопікувавшися поквапно Монг. Нар. Республікою, і забувши про різанину, що робив росіянам і отаман Семйонов, і населення Танну-Туви в 1918 р., зайнялися приятельським народом. Совітське військо стаціонувало офіціяльно в Монгольській Народній Республиці до 1925 р„ зоставивши там тільки інструкторів. Одночасно Совіти дбають про Монголію і стараються, щоб монголи не були занадто сильні.

Монголія територіяльно не може збільшитися. Ще в 1912 р. домагались монголи прилучення Танну-Туви (Урянхайського краю). Однак тепер Танну-Тувинська Народня Республика взята під

спеціяльну опіку. Її „виграють" проти справжніх монголів ласкою, так, як на іншому місці „виграють" таджиків проти узбеків і т. п. За те в середині Монголії вони приготовлють край і нарід до активної будучини.

Під впливом большовизму зміняється характер монголів — ліниві й і апатичний, на який скаржився ще Пржевальський. Проповідцю безбожництва заламали лямаїзм, релігію, що криє в собі зародки безмежної пасивности. Число лямів зменшилося. В 1924 р. було їх 113 тисяч, а вісім літ пізніше тільки 82 тисячі. Зникли численні шляхотські монгольські роди. Ціла верхівка Монголії виемігрувала до місцевостей Внутрішньої Монголії, окупованих японцями, де можливо ще чекає на свій реванш. Добробут краю піднісся завдяки ріжним пільгам в торговлі й скотарстві. Сучасний монгольський чабан живе ліпше, як пересічний російський селянин.

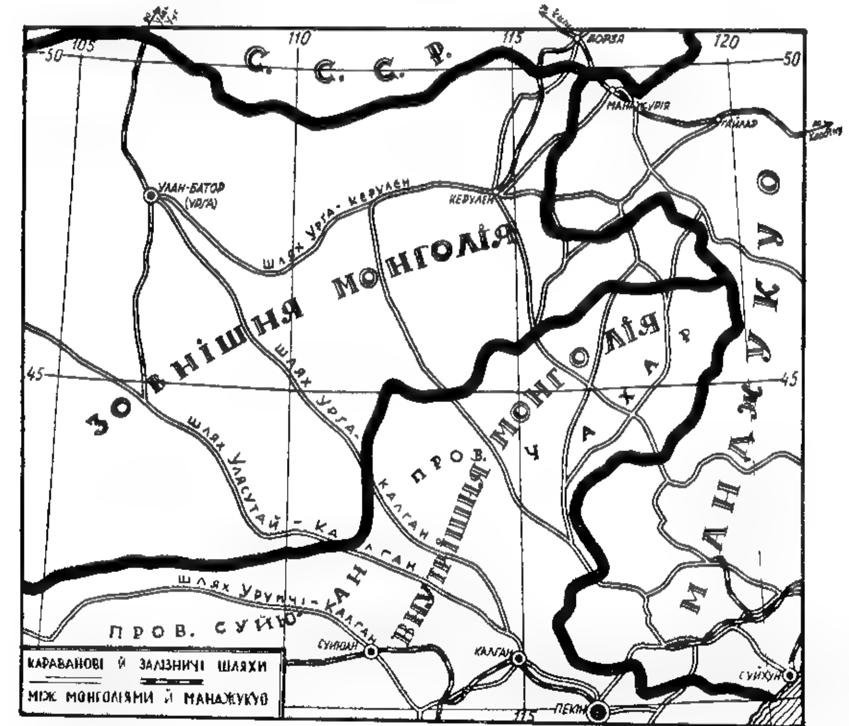

Рис. 25.

Особливу увагу звернули Совіти на розбудову монгольських доріг. Монгольська Народня Республіка не має залізниць. Можливо, що з Чити до Улан-Батору збудують залізницю, бо там є найбільший товарообмін. Однак найважніші дороги Монголії— це шоси побудовані совітськими спеціялістами. Самоходовий рух значно розвинувся: вже в 1931 р. четвертина товарів була пе-

ревожена автомобілями. Автомобілі сполучують головні осередки в Монголії і вониж сполучують Монголію з Калганом коло Пекіна.

Дорога Улан-Батор — Калган дає Совітам безпосередній доступ до Китаю з усіма його важнішими осередками. Тому власне в 30-тих роках прилучили японці провінцію Чахар, через яку проходять всі важніші каравановї дороги в напрямі на Калган і взагалі Китай, — Манджукуо. Тим самим перетяли вони найдогіднішу лучбу між Москвою і осередками Китаю. Цьому прилученню спробували Совіти протиставитися творенням місцевих китайських комуністичних республік, але ці проби завели.

В 1936 р. Японія спробувала посунутися здовж караванових доріг між Чахаром і Совітською Монголією в сторону М. Н. Р. Річ ішла про мілітарні можливости для Японії в цьому напрямі. Тоді лишень вияснилося властиве значіння совітської акції в Монг. Нар. Респ. Часті і досить поважні граничні битви при участи десятків літаків виявили високу вартість Совітської Монголії, як військової бази. Одночасно устами Сталіна Совіти оголосили, що будуть боронити своєї Монголії не відступаючи перед війною.

Японії зісталася тільки одна дорога до експанзії на Захід, через провінцію Суйюан, Нін-Ся аж до границь китайського Туркестану, або Сінь-Дзяну. Там, на тих границях коло оази Хамі проходить прадавня „Шовкова Путь", найбільш знане сполучення Китаю з західними країнами.

Розглядаючи опанування Совітами Сінь Дзяну і взагалі умовини політичного життя в околицях обох Монголій, і пустелі Гобі, що творить осередок обговорюваних тут країн, маймо на увазі характер населення цих країн. Це не характер сибірських сел, де нема ані швидкого сполучення, ані відчуття спільности терену, як це дуже часто траплялось. Отримавши цікаву новину, монгол, тохар, чи інший кочовник сідає на коня і мчить до сусідів, іноді за десятки км. щоб поділитися вісткою і порадитися з ними. Кочовник в дорозі завжди питається другого про новини і подає, що сам знає. Звичка ця виробилася у номадів Середньої Азії ще в прадавніх часах, коли безчислені племена і орди ворогували між собою без упину. Тоді своєчасне повідомлення про подію було одним із найголовніших засобів самооборони.

Історія Сінь-Дзяну від найдавніших часів дає образ швидких пересувань, нападів і воєн.

Край цей положений серед трох культурних вогнищ: Китаю, Ірану і Індії, прийняв у себе ріжнородні культурні течії, не виключаючи й геллєнізму (Турфан). Цілі народи змінялись в Туркестані, а не тільки влади. Були чисті арійці—тохари, зостались осілі уйгури, тюрки, кочують в степах киргізи і монголи, коло гірських джерел хліборобствують китайці. Основними групами теперішнього Сінь Дзяну є панівна верста китайців (не більш як 10 % на ціле 3-міліонове населення), неспокійна феодалістична група цунганів, джунгарських мусульман, і гноблена найбільша

ґрупа населення, тюрки, переважно оселені в південній частині краю. Боротьба між цими трома групами становить зміст історії останніх десятиліть у Сінь-Дзяні.

Геополітичне значіння цеї країни з двома пребагатими урожайними долинами зазначилося в 1914 р. Тоді Тибет, зістаючись формально під китайською владою, стався фактично передовим бастіоном британської середньоазійської політики. Так само Монголія, формально ще китайська, підпала під опіку російської імперії. Між цими двома базами англійської і російської політики опинився Сінь-Дзянь, як невтральний терен під владою Китаю.

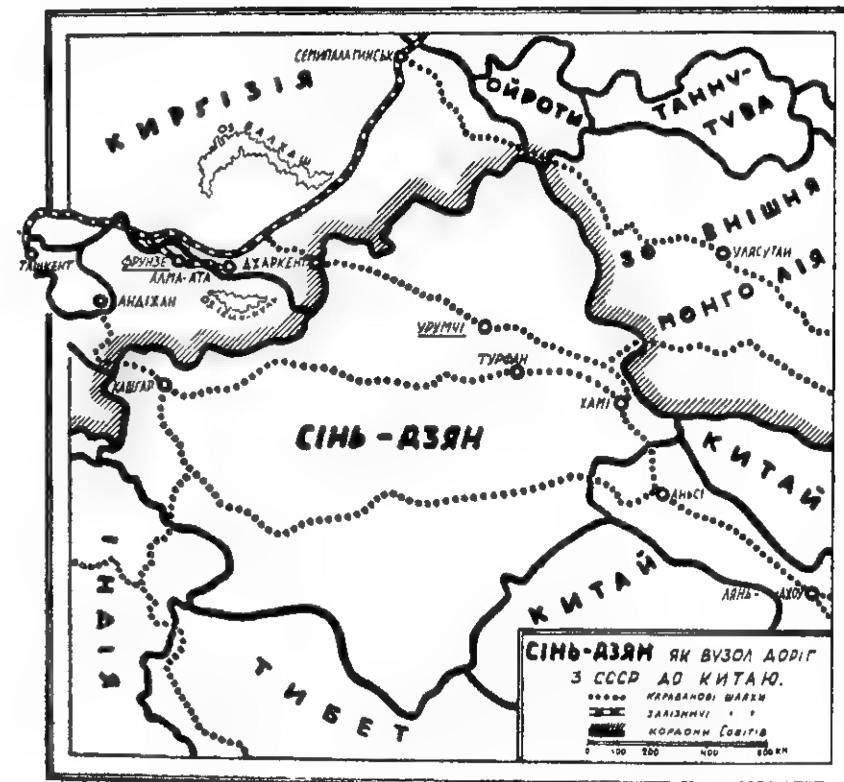

Рис. 26.

Однак ця багата земля, трикратно більша від Франції, могла тільки деякий час зіставатися невтральною. Через неї ідуть догідні путі до Зах. Китаю. Населення її є певним ринком і то досить поємним. Одночасно, на думку совітських фаховців, сіньдзянські терени цілком надаються на просторі культури бавовняника.

В р. 1931 повстанням в оазі Гамі розпочалися повні несподіваних перипетій воєнні події в Сінь-Дзяні, що тривали до року 1933 включно. Совіти зручно використали помилки китайського провінціонального уряду, соціяльну розслоєність тюрків і стре-

тегічну безвиглядність дунганського повстання. Вони виторгували спочатку багато привілеїв і пільг від китайців, а вкінці в грудні 1933 р., перебрані червоноармійці перейшли коло Чугучаку і Кульджі кордони Сінь-Дзяну.

Мусульмани повстанці, носителі англьофільських, зглядно ніппонофільських ідей, були остаточно розбиті. Брат провідника повстанців, з титулом падішаха, дістав під свою владу невеличке пасмо Південного Сінь-Дзяну з містом Яркендом. Це була решітка колись такої великої невтральної зони між двома сферами впливів: російською і бритійською. Решта Сінь-Дзяну підпала під совітський вплив.

Так, як і в Монголії, в Сінь-Дзяні нема совітської армії. Працюють там лишень „інструктори", „дорадники", „техніки" і т. п. Зате цілком завмерла торговля Сінь-Дзяну з Китаєм і все меньше англійсько-індійських товарів іде через Південний Сінь-Дзян. Все залили совітські товари. В 1932 р. — аж 2·8% цілого вивозу Совітів іде до Сінь-Дзяну.

В роках 1939—40 стратило своє значіння і останнє невтральне пасмо з Яркендом в Південному Сінь-Дзяні. Між індійсько-бритійською границею і совітськими межами в цьому місці не існує більше невтральних зон.

21. ОПАНОВУВАННЯ КИРГІЗІЇ.

Киргізи (киргіз-кайсаки, казаки) — це найтвердіші і найчисленніші інородці, що їх зустріла Росія в свойому поході до Азії. З 6-ти міліонів киргизів—$^{3}/_{8}$ їх перебуває в межах казакської совітської республики. Республика ця — це 3 тисячі км. кв. простору, який лежить між хліборобським Зах. Сибіром, рудами Уралу, бавовняником Туркестану і шляхами до Сінь-Дзяну та Зах. Китаю. Нечуваний розцвіт економічний повставби тоді, колиб між цими територіями були спільні межі, а не велитенський простір Киргізії.

Щоб зблизити сусідів Киргізії, щоб опанувати її територію, треба якось перетравити самих киргізів. На цьому полягала російська киргізька політика. Питання, що його собі ставила царська Росія, було: чи винищити киргізів, як кочовників, і заселити киргіські землі хліборобами, — чи оселити силоміць киргізів на ріллі. Росія вибрала перше: не рахуючися з киргізами, заселяти їхній край.

Покорення Киргізії тривало 60 літ, від смерти Катерини II в 1796 р. аж до кінця кримської війни. На відвічно вольних землях кочовників повставали російські фортеці, пішли наукові експедиції. В 1868 р. дослідник, Українець Федченко, перся навіть на Паміри, „дах світа". Ці Паміри, що по киргізьки значить полонини, узнавали киргізи завжди за найбільш таємне місце своїх кочувань.

Царський уряд вкоротці розпочинає будову „воєнних ліній", аванпостів воєнної кольонізації. Дослідники переселень на чолі із знаним українським соціольогом, Ф. Щербиною, з доручення

царського уряду в початку 900-тих років виробили вже плян цивільної кольонізації Киргізії. Як наслідок цих дослідних експедицій, киргізи на протязі 20-ти років аж до 1915 р. тратять 18 міліонів га землі. В цьому часі прийшло до Киргізії міліон сто тисяч переселенців. Одночасно йде засновування гірськопромислових підприємств в киргізьких степах. Там є вуголь і мідь. Англійський і російський капітал навипередки будують копальні, напливають робітники.

Але киргізи твердий нарід, хоч властиво навіть не нарід в значінню европейському. До XV віку ці киргіз-кайсаки разом з іншими тюрками і монголами входили до загально племенного союза „Джучі". Пізніш киргізи створили свій власний національний союз племен, родів і народів. Протягом 500 літ з'організовані були вони в три орди. Так само і з тимиж звичаями, з якими ходили вони в XIII віці з Джінгізханом, а в XIV віці з Тамерляном, чи з Тімуром, зустріли вони російську кольонізацію і адміністрацію. Перше велике повстання киргіз-кайсаків було в початках 70-тих років. Воно тривало три роки. Останнє повстання не меньш жорстоке і з'організоване вибухнуло в 1916 р. Російські карні дивізії поступали по думці Скобелєва: „Росплатимось з нащадками Джінгіза і Батия в самім гнізді їх кочової сили—за Калку, за Київ, за Москву!

Киргізька мораль до останньої хвилі існування царату не була заломлена. Родові звичаї і традиції зоставалися цілі, не бракувало й гордости. „Ліпше бути чабаном в свойому роді, як царем в чужому" (Кирг. прислівя).

В 1917—1919 рр. твориться націоналістичне правительство Киргізії „Алаш Орда", сформоване зусиллями киргізької аристократії, купецтва й інтелігенції. Цікаво, що не тільки киргізи підтримували його, росіяне поселені по воєнних лініях, так підлягли киргізькій степовій культурі, що виступали разом з киргізами збройно проти централістичного наступу Москви. Лишень свіжі поселенці, головно Українці т. зв. Сірого Клину, виступали проти самостійности киргізів.

Для утворення своєї власної держави киргізи були тепер за слабі. На 6 міліонів їхньої нації, тільки 3 і $^{1}/_{2}$ міліона живе в Киргізії, кількадесять тисяч їх живе розсіяно від Астрахані до Іркутська, рештаж в великому числі заселила простори Сінь-Дзяну, Китаю і Афганістану.

Совіти забралися інакше до опановування Киргізії. По деяких пробах вони відмовилися від політика винищування киргізів, в досить успішний спосіб пробують вони осаджувати киргіз-кайсаків (по совітській термінольогії казаків) на ріллі.

Киргізька совітська політика є далеко гнучкіша і досконаліша від царської політики в Киргізії. Москва, створивши республіку Казакстан (згл. Киркрай), на центр дала місто Оренбург, що лежить поза етнографічною територією Киргізії. По пяти роках столицю перенесено до етнографічного центру, до м. Кзил-Орди (Перовськ), врешті в 1929 р. на столицю визначено м. Алма-Ату („місто яблук"). Місто це лежить заледви кількадесять кільомет-

рів від границі Сінь-Дзяну. Цим вказано геополітичне призначення Киргізії.

Совітам залежить, щоб неспокійні елементи Казакстану ішли по лінії експанзії Москви до Сінь-Дзяну, так як і в анальогічному випадку експанзії Монголів до Зах. Китаю. Але не залежить їм на національному зміцненню киргізів. Історично беручи, володіли киргізи колись цілим Туркестаном аж до Ірану і Афганістану. Тепер навіть у самій Киргізії виділили Совіти Каракалпакію, а обіч Казакстану викроїли окремий Киргізстан, що всеж перед Богом і Джінгізханом є без сумніву заселені тою самою кров'ю.

Головнеж своє завдання, приземлення кочовників, Совіти виконують добре. Перше, про що їм ходить, — це зміна релігії киргізів. Мусульманство було швидко покорене, як твердить знавець, „киргізи були мусульманами тільки з імені". Друге — скасування родового устрою йде важче. Бож ще недавно киргіз уважався відступником, коли не знав імен сьоми своїх прадідів. Тут впливають Совіти, систематично нищучи численну шляхту (баїв) Киргізії. Це нищення ще не закінчено.

Далеко ширше провадиться справа обмеження кочовництва. Кочування киргізів було звязане завжди більше з традицією, як з дійсною потребою. До недавна навіть хліборобство не робило киргізів осілими: вони кочували коло своїх нив, ланів, аж поки збіжжа не достигло. По жнивах і обмолоті закопували частину зерна, а з рештою кочували далі. Шляхами обмежень встановили Совіти норму (30 км. в обидва боки) для кочовників, ставлючи правні перешкоди тим, які хотілиб кочувати поза цю норму. Треба рахувати, що на 490 тисяч кочовничих господарств Казакстану, не більш десятої частини переходить цю норму і то лишень в скотарських і пустельних районах. На загал, тепер тільки 5—6% киргізів провадить кочове життя протягом цілого року.

Одночасно посувається і кольонізація, якої Совіти не занехаяли. Понад 1/8 населення Киргізії становлять Українці і росіяне. Ця кольонізація насувається на Киргізію з двох боків: з Півночі від Петропавловська і Омська—натурального характеру, і з Півдня від Алма-Ати, виселенці з „перенаселених" районів Совітського Союзу. До тих районів належали і многострадальний Львів і національно настроєні українські терени Буковини та Волині.

На осібну увагу заслуговує виділений з Казакстану—півд. східній кусень її—Киргізстан. Кара-киргізи, що її замешкують, кочують по північних схилах Тянь-Шаня. Їх є не більше, як 10% цілої киргізької маси. Відріжняє їх те, що вони не мають розслоєння на верстви, не мають „білої і чорної кости". Вони більш підприємчиві і відважні. Це є прекрасний матеріял до роблення випадів на сусідів Совітського Союзу. В привітальній телеграмі новоствореному Киргізтану, писав Салін в 1925 р.: „Ваша країна, що одною частиною опирається на Китайському Туркестані, другою дивиться через Гіндукуш на великий Індостан, займає спеціяльно важне положення для справи розповсюдження совітських ідей на Сході".

З цього погляду беручи, гірський цей край мусить одержати як найліпшу лучбу. В грудні 1935 р.—в січні 1936 р. совітські пробоєвики випробували автомагістралю Ош-Хорог, що звязує Киргізію із Сх. Паміром. Жаден верблюд, жадна каравана не могла досі в зимі дістатися з долин до Паміру і його кордонів з Індією. Хоч і з певними труднощами,—совітські автокольони таки довершили цього, переїхавши через цілий т. зв. Гірський Бадахшан.

Алма-Ата, головне місто Киргізтану сталося славним в Совітах в 1929 р. тим, що туди був засланий хворий Троцький. Опозиційні настрої ліпших елементів большовизму виявилися в тому, що до Алма-Ати приїздили численні прощі большовиків, як до своєрідної Мекки. З огляду на те вислано Троцького далі до Царгороду.

Сама Киргізія, як хваляться большовики, має кольосальні запаси камінного вугіля, що, рахуючись з сучасним споживанням вугіля, вистачилоб цілій Сер. Азії на тисячу літ. Але є там і інші вартости, цікаві може для цілого цивілізованого світу.

В південносхідньому куті Казакстану знаходить озеро Іссик-Куль і вищиться гора Хан-Тенгрі. Висота гори понад 7 тисяч метрів, озеро Іссик-Куль, хоч в десятеро меньше вів Аральського моря, але по об'єму води воно більше від нього два рази. Коло цього озера і коло цієї гори, як твердять досліди англійських і російських знавців, сталася одна з найбільших трагедій людства,—загин країни Заратустри, Арії. Звідси, з під гори Хараїті, тепер Хан-Тенгрі, розсіялися арійці по Індіях, Півд. Сибіру, Ірані і Европі.

Тут повстав міт грізної бурі, що є панівним в Авесті і Ріг-Веді. Сталось це по геольогічнім, а потім і гідрографічнім струсі. За часів розцвіту Арії з Іссик-Кульської долини випливала потужна ріка Сарасваті. Теперішні ріки Туркестану: Сир і Аму-Дарія творили з нею єдиний семирічний басейн, що розбитий на тисячі каналів, орошував коло десяти міліонів га, м. и. і теперішній Голодний Степ Казахстану.

Висока долина Іссик-Кулю осіла, витворивши замкнене озеро, а ціла система рік розпалася. Існує ріка Чу, що не випливає безпосередньо з Іссик-Кулю і гине в пісках. Існує сухе ложе т. зв. Джан-Дарії, що вказує шлях Сарасваті до Каспія. Існують дві окремі великі ріки (Сир і Аму-Дарія), але без головної ріки.

Сучасне населення Казакстану і Туркестану старається вирвати з піску і вітрів шляхом зрошуючих каналів хоч трохи га. родючої землі. Одною з цікавіших будівель, недалеко від Іссик-Кулю є Чумижська гребля, закінчена в 1934 р. Завдяки їй зрошено 12 тисяч га. киргізьких совхозів.

Взагалі по простій лінії від Іссик-Кулю аж до лівого берегу Дону, справа зрошування — це найважніша справа. Коли закінчиться там доба кочовництва, повстане тільки одна культура, культура зрошуючих каналів. Культура ця може бути тільки при

рів від границі Сінь-Дзяну. Цим вказано геополітичне призначення Киргізії.

Совітам залежить, щоб неспокійні елементи Казакстану ішли по лінії експанзії Москви до Сінь-Дзяну, так як і в анальогічному випадку експанзії Монголів до Зах. Китаю. Але не залежить їм на національному зміцненню киргізів. Історично беручи, володіли киргізи колись цілим Туркестаном аж до Ірану і Афганістану. Тепер навіть у самій Киргізії виділили Совіти Каракалпакію, а обіч Казакстану викроїли окремий Киргізстан, що всеж перед Богом і Джінгізханом є без сумніву заселені тою самою кровю.

Головнеж своє завдання, приземлення кочовників, Совіти виконують добре. Перше, про що їм ходить, — це зміна релігії киргізів. Мусульманство було швидко покорене, як твердить знавець, „киргізи були мусульманами тільки з імені". Друге — скасування родового устрою йде важче. Бож ще недавно киргіз уважався відступником, коли не знав імен сьоми своїх прадідів. Тут впливають Совіти, систематично нищучи численну шляхту (баїв) Киргізії. Це нищення ще не закінчено.

Далеко ширше провадиться справа обмеження кочовництва. Кочування киргізів було звязане завжди більше з традицією, як з дійсною потребою. До недавна навіть хліборобство не робило киргізів осілими: вони кочували коло своїх нив, ланів, аж поки збіжжа не достигло. По жнивах і обмолоті закопували частину зерна, а з рештою кочували далі. Шляхами обмежень встановили Совіти норму (30 км. в обидва боки) для кочовників, ставлючи правні перешкоди тим, які хотілиб кочувати поза цю норму. Треба рахувати, що на 490 тисяч кочовничих господарств Казакстану, не більш десятої частини переходить цю норму і то лишень в скотарських і пустельних районах. На загал, тепер тільки 5—6% киргізів провадить кочове життя протягом цілого року.

Одночасно посувається і кольонізація, якої Совіти не занехаяли. Понад 1/3 населення Киргізії становлять Українці і росіяне. Ця кольонізація насувається на Киргізію з двох боків: з Півночі від Петропавловська і Омська—натурального характеру, і з Півдня від Алма-Ати, виселенці з „перенаселених" районів Совітського Союзу. До тих районів належали і многострадальний Львів і національно настроєні українські терени Буковини та Волині.

На осібну увагу заслуговує виділений з Казакстану—півд. східній кусень її—Киргізстан. Кара-киргізи, що її замешкують, кочують по північних схилах Тянь-Шаня. Їх є не більше, як 10% цілої киргізької маси. Відріжняє їх те, що вони не мають розслоєння на верстви, не мають „білої і чорної кости". Вони більш підприємчиві і відважні. Це є прекрасний матеріял до роблення випадів на сусідів Совітського Союзу. В привітальній телеграмі новоствореному Киргізстану, писав Салін в 1925 р.: „Ваша країна, що одною частиною опирається на Китайському Туркестані, другою дивиться через Гіндукуш на великий Індостан, займає спеціяльно важне положення для справи розповсюдження совітських ідей на Сході".

З цього погляду беручи, гірський цей край мусить одержати як найліпшу лучбу. В грудні 1935 р.—в січні 1936 р. совітські пробоєвики випробували автомагістралю Ош-Хорог, що звязує Киргізію із Сх. Паміром. Жаден верблюд, жадна каравана не могла досі в зимі дістатися з долин до Паміру і його кордонів з Індією. Хоч і з певними труднощами,—совітські автокольони таки довершили цього, переїхавши через цілий т. зв. Гірський Бадахшан.

Алма-Ата, головне місто Киргізтану сталося славним в Совітах в 1929 р. тим, що туди був засланий хворий Троцький. Опозиційні настрої ліпших елементів большовизму виявилися в тому, що до Алма-Ати приїздили численні прощі большовиків, як до своєрідної Мекки. З огляду на те вислано Троцького далі до Царгороду.

Сама Киргізія, як хваляться большовики, має кольосальні запаси камінного вугіля, що, рахуючись з сучасним споживанням вугіля, вистачилоб цілій Сер. Азії на тисячу літ. Але є там і інші вартости, цікаві може для цілого цивілізованого світу.

В південносхідньому куті Казакстану знаходить озеро Іссик-Куль і вищиться гора Хан-Тенгрі. Висота гори понад 7 тисяч метрів, озеро Іссик-Куль, хоч в десятеро меньше від Аральського моря, але по об'єму води воно більше від нього два рази. Коло цього озера і коло цієї гори, як твердять досліди англійських і російських знавців, сталася одна з найбільших трагедій людства,— загин країни Заратустри, Арії. Звідси, з під гори Хараїті, тепер Хан-Тенгрі, розсіялися арійці по Індіях, Півд. Сибіру, Ірані і Европі.

Тут повстав міт грізної бурі, що є панівним в Авесті і Ріг-Веді. Сталось це по геольогічнім, а потім і гідрографічнім струсі. За часів розцвіту Арії з Іссик-Кульської долини випливала потужна ріка Сарасваті. Теперішні ріки Туркестану: Сир і Аму-Дарія творили з нею єдиний семирічний басейн, що розбитий на тисячі каналів, орошував коло десяти міліонів га, м. и. і теперішній Голодний Степ Казахстану.

Висока долина Іссик-Кулю осіла, витворивши замкнене озеро, а ціла система рік розпалася. Існує ріка Чу, що не випливає безпосередньо з Іссик-Кулю і гине в пісках. Існує сухе ложе т. зв. Джан-Дарії, що вказує шлях Сарасваті до Каспія. Існують дві окремі великі ріки (Сир і Аму-Дарія), але без головної ріки.

Сучасне населення Казакстану і Туркестану старається вирвати з піску і вітрів шляхом зрошуючих каналів хоч трохи га. родючої землі. Одною з цікавіших будівель, недалеко від Іссик-Кулю є Чумижська гребля, закінчена в 1934 р. Завдяки їй зрошено 12 тисяч га. киргізьких совхозів.

Взагалі по простій лінії від Іссик-Кулю аж до лівого берегу Дону, справа зрошування — це найважніша справа. Коли закінчиться там доба кочовництва, повстане тільки одна культура, культура зрошуючих каналів. Культура ця може бути тільки при

великодержавній культурі. Колиб ми шукали прикладів в історії, то знайдемо їх у прадавніх культурах Месопотамії та в Єгипті фараонів.

22. РОЗШМАТОВАННЯ ТУРКЕСТАНУ.

В Европі нема так історично давньої місцевости, як Туркестан із Бухарою, Хівою і Самаркандом. Це винятково багатий в культуру край, що для нього Візантія і Кордоба, Дельгі і Пекін— були однаково близькі. Складність традицій, звичаїв і відносин була більша, ніж в котрому небудь з країв Европи, не виключаючи й Англії. Зрештою тут були й традиції панування над світом, спогади про світову державу Олександра Македонського, Тамерляна, пана цілої Азії. Трудно собі уявити більш органічно звязану людську спільноту, як Туркестан у 80-тих роках XIX-го століття.

Власне тоді російські армії опанували Туркестан. Коли російські війська увійшли до Бухари, цього Риму ісляму, то в очах азійського населення це був дійсно упадок Риму під ударами варварів. Були це варвари, — бо — християне, а Будда й Магомет давно прогнали християн-кафірів з цих теренів. Були це варвари, бо—колишні піддані. Цеж на окраїнах держави Середньої Азії десь були: Москва, Ростів, Київ, що платили їм данину. Були це варвари, бо — нижчої культури. Пересічний російський мужик і в свойому відживленню і в свойому побуті стояв далеко нижче, як пересічний узбек-бухарець.

Боротьба з окремими повстанськими ґрупами на терені теперішнього Узбекі,—Таджикі—і Туркменістану тривала властиво до 1898 р. Туркестан, це був край, що давав надвишку росходів в льокальному буджеті російської імперії. В рр. 1869 — 1902 дві третини з того буджету ішло на „воєнні цілі",—попросту в кожнім місточку росіяне тримали готове до бою військо. Туркестан був занадто органічний і занадто чужий, щоб його можна було інакше опановувати.

Тимчасом російському урядові імпонувала ця споєність Туркестану і взагалі Середньої Азії, того простору, мало що меньшого від Европи. Деспотизм, що традиційно панував в цій країні, полягав передовсім на економічних підставах. Цілий край був величезним, штучно наводнюваним господарством. Для підтримування цього господарства мусів бути централістичний провід із цілими штабами техніків водного будівництва. Тепер цілий край мав бути деспотично кермований одною економічною ідеєю. Висловив її Крівошеїн, права рука міністра-реформатора Столипіна. Третина цілої зрошеної землі Туркестану, має піти під культуру бавовняника. Іригація мусить бути збільшена. Адже водне багацтво самої Аму-Дарії є рівне багацтву Нілю.

Доповідь Крівошеїна твердила, що „кождий пуд туркестанської пшениці — це конкуренція для сибірської пшениці. Зате кожний пуд туркестанського бавовняника — це конкуренція для американської бавовни". А тому, що кожна тонна туркестанської

бавовни це—удар по Америці, має цілий економічний устрій Туркестану наставитися на управу бавовняника. Замість складного, дуже розгалуженого економічного життя (згадати хочби про садові і городинні культури!), має бути монокультура.

Ця одноманітність продукції краю малаб зоднороднити і цілий його соціяльний устрій. Ніде так не лютувала російська адміністрація і податковий поборець, як в Туркестані. Напр. з самого тільки урожаю платив туркестанець одну третину, як поземельний податок. До цього долучувалось: систематичний грабіж земель, визиск робітників на чищарнях бавовняника, і гноблення всякої промислової ініціятиви з боку місцевого населення.

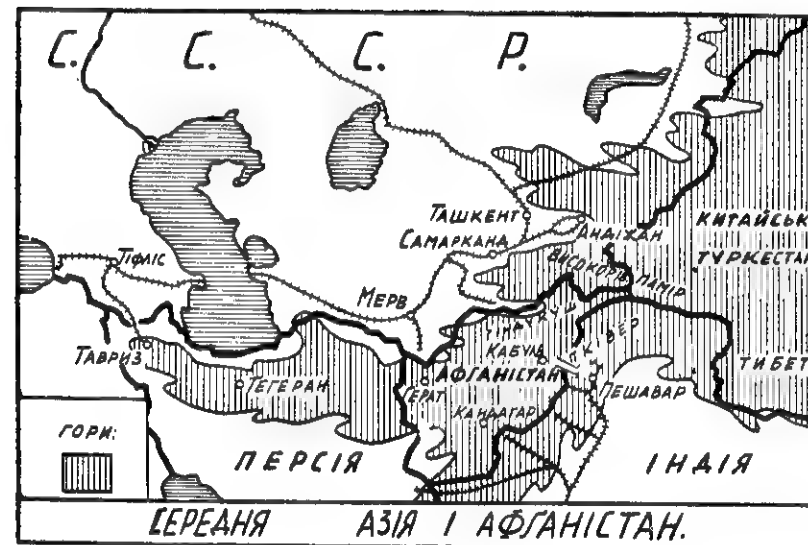

Рис. 27.

Сама будова залізниць була наставлена на знищення і кольоніяльний визиск. Середнєазійською залізницею (Красноводськ-Самарканд) знищили росіяне торговлю й промисел Хіви, що зосталась на узбочі. Зате перепровадження Ташкентської залізниці висунуло на перше місце постачання бавовни. Пролєтаризація краю ішла швидкими кроками.

Аж вибухнула війна 1914 року. Це було промінем надії для туркестанців. В 1916 р. розпочали вони велике повстання. В серпні 1916 р. генерал-губернатор Куропаткін здушив це повстання. Але при цьому здушенню мали росіяне стільки жертв, скільки їх впало за часів покорення цілого Туркестану.

В грудні 1917 р. в Коканді зібрався мусульманський конгрес, що виділив з себе уряд для Коканду і цілого Туркестану. Край цей мусів стати знов самим собою, адже не було в ньому і 4% росіян. Край цей звано ще Тураном, отже батьківщиною всіх народів тюркського коріння від Байкалу до Адрії.

Власне прийшов хтось, хто хотів втілити пантуранську ідею в життя. Це був Енвер-Паша, найславніший молодотурок обіч Кемаля.

Енвер-Паша, по особистій розмові з Лєніном і на його власну прозьбу, мав підбурити споріднені до турків народи Туркестану і повести їх через Афганістан на Індію під гаслом визволення народів Сходу. Кожний з обох мав свою мету; Енвер сподівався своїм рухом принаймні запобігти розподілові Туреччини, що їй тоді грозив. Лєнін міркував, що енверівським повстанням підірве могутність Англії і тим приспішить світову революцію. Енвер-паша не був жадним прихильником большовизму: перед Лєніном пробував він втягнути в свою гру тупого Денікіна.

В той час слабе націоналістичне бухарське правительство було офіціяльно в дружніх відносинах з Москвою.

В Бухарі приняли Енвера в захваті. Там він, давніший воєнний міністр Туреччини, знайшов багато старих знайомих старшин. По двох тижнях Енвер зламав умову. Він бачив безсилість совітського уряду в Туркестані, — чому не мав використати ситуацію? Чому не мавби він, перед походом на Індію стати володарем Туркестану? Врешті, як наступник Тамерляна і Джінгізхана, завоювавши Середню Азію, мігби він посунути і на Захід.

На жаль пантурецький ідеалізм ошукав його. Дійсність виглядала інакше. Узбецько-тюркська кермівна верства звироднілa. Останню свою енергію винищила вона в повстаннях проти царської Росії. Заклику до відновлення туранськости не почуло трусливе духовенство мусульман. На таджиків покладатися не можна було, мішанці сарти не мали бойових прикмет.

Піднявши повстання на провінції, пішов Енвер на Бухару але не взяв її. До Туркестану вступили більші відділи червоної армії. В Бухарі Всеузбекський Курултай (сойм), під проводом чекістів осудив національний уряд і встановив совітський устрій. Енвер схоронився в горах Таджікістану, разом із своїм відділом, міняючи часто місце постою. 4 серпня 1922 р. висічено кулеметами цілий відділ Енвера разом з ним, що боронився до останньої хвилі. Так скінчив основник новітньої тюркської держави.

З рештою руху большовики розправилися по свойому. Нищили інтелігенцію з туранськими свободолюбними тенденціями, „джедідів". У повстанців „басмачів", нищили передовсім вождів підкидаючи ціянкалі до їжі, вбиваючи затроєні гвіздки в сідла, підсуваючи самозапальні гранати. Багато з патріотів узбеків втікло до Афганістану.

Тепер Совіти могли вже розпочати свою туркестанську совітську політику. Ця політика спритніша від царської. Вони не старалися іти муром на чуже органічне життя. Підставою їхньої політики було розшматовування.

Кілька літ, аж до 1929-1932 рр. тривала парцеляція ядра імперії Тамерляна. Совіти за підставу взяли тут національний принціп, — протиставивши його расовому (тюркізму). Повстали з давнішої російської Сер. Азії, опріч згаданих Казакстану, Киргізстану і Каракалпакії — ще Туркменістан, Узбекістан, і Таджикістан із Гірським Бадахшаном.

З них найважніша республіка — Узбекістан, де з'осередковані три пяті населення, дві третини залізниць, всі великі міста, чотирі пятих бавовняника і чотирі пятих промисловости Сер. Азії. Межі Узбекістану так окреслені, щоб як найменьше було

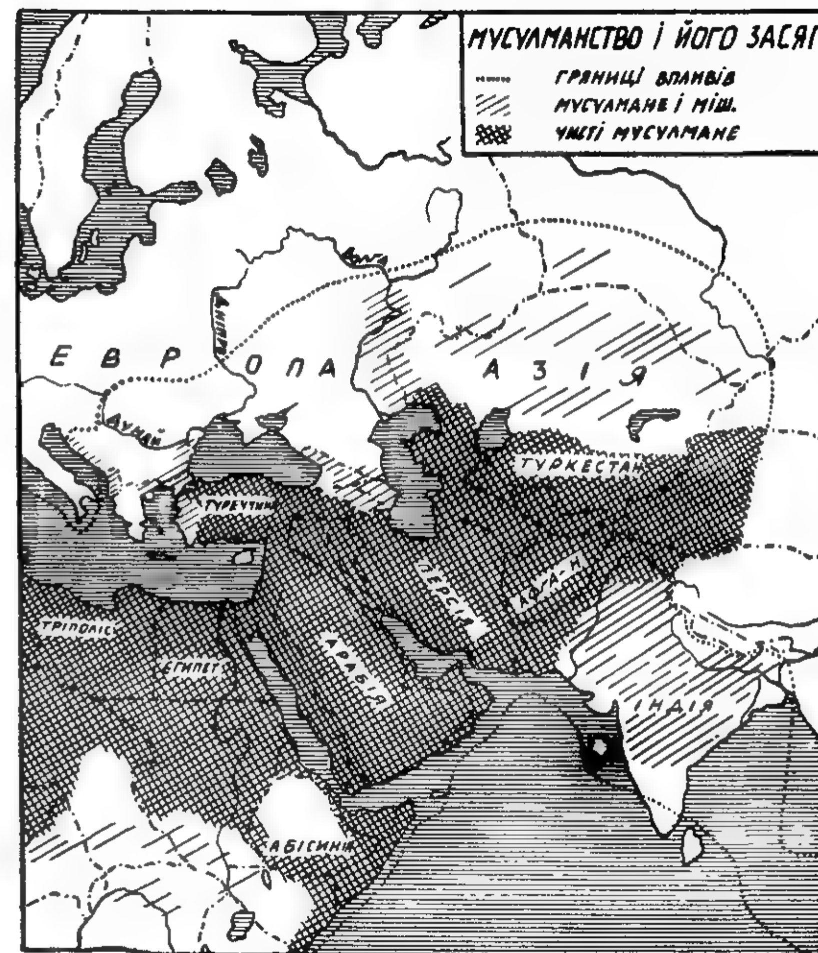

Рис. 28.

стику з межами Совітів. Узбеки („нарід панів" в перекладі)—оточені з усіх боків.

Змістом цілого життя тюрків-узбеків — був досі іслям. Коли Мекку звуть „серцем ісляму", то Самарканд був „головою ісляму". Бухара ж, вишкіл мусульманського духовенства, мала також значіння для світу тюрків, як Каїр для арабського світу. Цар-

ський уряд відібрав духовенству його дотеперішні судові й адміністративні права: совітський уряд був гнучкійший. Спробував він навіть використати ідею ісляму, скликаючи напр. зїзд представників мусульманського світу. Справа йшла про підготовлення світової революції на мусульманських землях. Але і зїзд в Баку 1920 р., і справа Енвера, і невдачі комінтерну в Єгипті, Індії, Афганістані — змусили большовиків покинути всяку надію на мусульманство. Проповідуючи безбожництво ,знищили вони середнєазітський іслям. Уже в 1933 р. — зіставалась в Бухарі не більше, як $^1/_5$ з давнього числа мусульманських конфесійних шкіл.

Головну свою увагу звернули Совіти на викорінювання самого поняття односги Туркестану. „Великий Туран", як ідея обєднує землі від Ойротії (Зах. Сибір), через Киргізію, Узбекістан аж до Закавказького Азербайджану, згл. аж до Царгороду. Носіями тюркської односги є узбеки. Довший час співжили з ними таджики, що є однак арійського походження. Перше, що зробили Совіти — це відклинували в 1929 р. Таджикістан від Узбекістану.

Таджики живуть розсіяно і по містах. Давніше це була верства купців. Узбеки живуть масами. Не легко було Совітам викроювати Таджикістан, гірську місцевість на границі з Індією і Афганістаном. Всеж і в Таджикістані третину населення творять Узбеки, а Таджики — десяту частину населення Узбекістану.

Зрештою Таджики розсіяні і в Ірані і в Афганістані. Це спритні гнучкі і малорелігійні люди. Совітська Москва легко серед них знаходить послух і поміч. Спираючися на них в сфері поліційно-адміністраційній, вживають їх тепер Совіти і в культурній політиці. Висувають вони твердження, що прадавня культура Туркестану—арійська, а не тюркська і тому перше місце належиться навіть в Узбекістані Таджикам, народові арійського походження.

Таджики Гірського Бадахшану користають із спеціяльних совітських пільг. Вони не тільки звільнені від податків, але рікрічно совітські каравани постачають їм харч і все потрібне до господарчого життя. Про таке відношення тільки можуть мріяти обідрані Совітами киргізи і узбеки. Таджики Бадахшану мають також прекрасні школи, шпиталі і народні доми. Дороги до Хорогу і Памірського посту щораз ліпші під оглядом комунікаційним. Таємниця цього райського краю є проста.

Гірський Бадахшан Таджикії є вклинований поміж Афганістан, Індію і Сінь-Дзян. Населення там — то аванпост у системі совітської пропаганди. В школах тих учаться не тільки таджики, але й афгане, ґіндуси і китайці.

Зрештою цілі південні межі Туркестану, що є одночасно і південними межами Совітів, це шляхи експанзії на південь, — на Афганістан та Іран.

Осередком підготовчої акції є ГПУ в Ташкенті. Завданням ГПУ є цілий час утверджуватися серед племен Півд. Афганістану здобувати прихильність населення Півд. Ірану.

Це має пояснення наріжніших пограничних інцидентів, звязаних нераз з великим розмахом (взяття Мазар— і —Шеріфе 1929).

Третя республіка, Туркменістан, з історичним містом Мервом „владикою світа", теж має велике значіння в прониканю Совітів на південь. Шоста частина туркменів живе в Ірані і Афганістані.

Розшматувавши ядро Туркестану зручним використуванням національних і культурних суперечностей, Совіти поставили під знаком запитання саму будучність тюркських народів. По 20-ти роках совітського панування стоять вони перед обличчам історії більш знищені, як по 100 роках боротьби з царською Росією. Тут пригадаймо смутне передбачування Кемаля Ататюрка, що є можливість упадку туркестанських народів. Одні з них, твердив він, зрусифікуються, другі — стануть персами, треті — китайцями і згубляться національно.

Поминувши культурне і ідеольоґічне нищення, грозить туркестанським народам і фізичне знищення, бо Совіти продовжують з великим розмахом заповіт Кривошеїна, впроваджуючи монокультуру бавовняника.

Здавалосяб, що успіхи в цій ділянці не повинні нищити краю. Середня Азія зробила величезний скок в індустріялізації від ручної праці в збиранню бавовни до тракторів, іригаційних машин і машин до збору бавовни. В Ташкенті створено централю найріжнородніших досвідних і водомірних стацій. В 1931 р. збори бавовняка виносили навіть $^1/_8$ частину всіх зборів С. Д. А.

Тимчасом в тому самому році виявилося, що збори в Туркестані були менші на половину від передбачених. Не дописали власне державні колєктиви. Пізніш виявилося, що легкодушно пляноване наводнення було ризиковним в практиці і частіше давало замість добрих жнив цілковите знищення культури. Найгіршеж вийшли на тому самі туркестанці, невільники монокультури.

Уже в першій пятилєтці витіснили плянтації бавовняника з іригаційних просторів всі інші культури, що мали важне харчове значіння. Збіжжа з Сибіру, що мало плинути безперервним потоком спеціяльно збудованим „Турксібом" (залізниця на півтори тисячі км., що звязує Туркестан з Зах. Сибіром),—не надійшло так, як було пляноване. Не надходило збіжжа в тій кількости, як було потреба, і шляхом Аральського моря. Там колись традиційно відбувався переладунок волзького збіжжа на Сир-Дарїінські пароплави. Від 1932 р. російський вираз „хлеба не хватает"—стався найбільш розповсюдженим виразом у Туркестані.

В державі Совітів в останніх роках не забракло великих плянів що до Туркестану: згадаймо хочби про пляновані 2 тисячі кільометрів нових залізниць, як Чарджуй-Емба-Астрахань. Однак видно з усього, що до плянів цих не має капіталовложення.

Знищений і найважніший капітал, який мала тотальна держава Совітів, — охота до праці. Оскільки в Сибіру, сусідньому кольоніяльному просторі, забракло розгону до розбудови комбі-

нату Урал-Кузбас, остільки зле стоїть справа із розбудовою монокультури бавовни в Туркестані. Населення не має стимулу до енергії, до ініціятиви і зусиль у праці. Населення винищене морально і фізично. Не помагає і відкликування з адміністраційних місць Туркестану таких провідників, як Голощокін, за свою жорстокість і деспотизм прозваний „фараоном степів". Уже в 1932 р справляли киргізи і узбеки враження на безстороннього мандрівця „народів колись ще кремезних і самовпевнених, а тепер заламаних в своїй силі".

Народи Туркестану, а особливо узбеки, устами своїх письменників інтелектуалістів висловили найбільш трагічний і людський протест проти нищення їх Совітами.

В самім краю не переводяться ремінісценції пантюркізму. З цього боку Туркестан має багато схожости з Україною. Та само, як і там, повстають тут найріжнородніші „національні ухили", вияви „безсоромного шовінізму" і т. п. Подібно, як Скрипник у Харкові, кінчає самогубством у Ташкенті теж визначний комісар Гідір Алієв, на знак протесту проти нищення власного народу. Кінчають розстрілами поети „Червоного Пера" Узбекістану, як і українські поети Харківської „ВАПЛІТЕ". Однаково, як і українські патріоти, проклинають туркестанці льодове пекло Північної Росії і Сибіру, куди їх жене на заслання совітська Москва.

Від часу до часу преса Москви осуджує прихильників пантуранської ідеї в Туркестані. Без сумніву ідея ця має там своїх прихильників, але ще довгий-довгий час тюркські народи Туркестану не будуть могти впровадити цю ідею в життя, — стати осередком пантуранського руху. Туркестан є занадто розшматований.

ЛІТЕРАТУРА

І

Анучинъ Д. Н.—Великорусы. „Энциклоп. Словарь Брокгауза и Эфрона", Т. V, СПБ 1892, ст. 828-843.
Анучинъ Д. Н. — О географическомъ распредѣленіи роста мужеского населенія Россіи. Петербургъ 1889, 100 ст.
Арсеньев А. — Центрально-черноземный район. Москва 1927, 124 ст.
Атнагулов С. — Башкирия. Москва 1925, 124 ст.
Баранский Н. Н. — Экономическая география СССР. Москва 1936, 408 ст.
Барсов Н. П. — Очерки русской исторической географіи начальной (Несторовой) лѣтописи. Варшава 1885, 371 ст.
Белавин А. Р. — Атлас СССР. Москва-Ленинград 1928, 80 ст. мап.
Бялецкий К. А. (та інші). — Ленинградская область и Карельская АССР. Москва 1928, 132 ст.
Васюковъ С. — Крымъ и горные татары. СПБ 1904, 123 ст.
Вернадский Г. — Опыт истории Евразии. Берлин 1934, 260 ст.
Витвер И. А. — Экономическая география капиталистических стран. Москва 1937, 448 ст.
Виткович В. — Киргизия. Москва 1938, 100 ст.
Дьяконов П. — Центрально-черноземная область. Ее организация, територия и окружное деление. Воронеж 1928, 38 ст.
Головин Н. — Бубнов А. — Тихоокеанская проблема в XX столетии. Прага 1924, 292 ст.
Головин Н. Н. — Мысли об устройстве будущей российской вооруженной силы. Белград 1925, 404 ст.
Европеусъ Д. — Къ вопросу о народахъ обитавшихъ въ средней и сѣв. Россіи до прибытія славянъ. „Журналъ Мин. Нар. Просв." СПБ 1868 (CXXXIX).
Енгельгардтъ М. А. — Вредныя и благородныя расы. СПБ 1908, 40 ст.
Живописная Россія. Подъ ред. П. П. Семенова:
Т. І. Часть 1. Сѣверная Россія. СПБ, Москва 1881, 492 ст.
Т. І. Часть 2. Сѣверная Россія. СПБ, Москва 1881, 493—834 ст
Т. V. Часть 1. Малороссія, Подолія, Волынь. СПБ, Москва 1897, 332 ст.
Т. IX. Кавказъ. СПБ, Москва 1883, 232 ст.
Т. XI. Западная Сибирь. СПБ, Москва 1884, 370 ст.
Т. XII. Часть 1. Восточныя окраины Россіи. Восточная Сибирь. СПБ, Москва 1895, 364 ст.
Т. XII. Восточныя окраины Россіи. Приморская и Амурская области. СПБ, Москва 1895, 470 ст.
Заветы Д. И. Менделеева. — Россия и что ей надо. Берлин 1922, 47 ст.
Историческая карта советских районов Китая (в начале 1933 г.).
История Татарии в документах и материалах. Москва 1937, 504 ст.
Кавтарадзе В. — На путях конфедерации Кавказа. Варшава 1937, 133 ст.
Константинов О. А. — Северный Кавказ (Сев.-Кавк. Край и Дагестан). Москва-Ленинград 1928, 148 ст.
Костенко Л. — Средняя Азія и водвореніе въ ней русской гражданственности. Петербургъ 1871, 358 ст.
Красновъ Н. — Земля войска Донского. С.-Петербургъ 1863, 553 ст.
Красновъ П. Н. — Сибирь подъ вліяніемъ рельсового пути. Петербургъ 1902, 221 ст.
Кулаковскій Ю. — Прошлое Тавриды. 2-ое изд. Пересмотренное. Кіевъ 1914. Стор. 154 + IV + 3 мапи, 7 рис. и 10 рис. в текст. Императорская Археологическая Коммиссия.
Лебедев И. — Средне-Волжский район. Москва 1927, 88 ст.

Лебединский А. — К вопросу о вымирании калмыков. Астрахань 1927, 45 ст.
Левин Йос. Д. — Ирак (Современная Месопотамия). Москва 1937, 130 ст.
Леонтьевъ К. — Національная политика какъ орудіе всемірной революціи. Москва 1889, 48 ст.
Макаров И. Ф. — Карта земледелия СССР. Под ред. проф. Н. Н. Вавилова. Ленинград 1926, 90 ст. и мапа.
Максимовъ С. — Годъ на Сѣверѣ. Т. I. СПБ 1859, 638 ст.
Марковъ Евг. — Россія въ Средней Азіи. Т. I. СПБ 1901, 541 ст.
Марръ Н. Я. — Племенной составъ населенія Кавказа. Петроградъ 1920, 64 ст.
Мейенъ В. Ф. — Россія въ дорожномъ отношеніи. Т. I-III. Петербургъ 1902, 467, 928 і 583 ст.
Менделѣевъ Д. — Къ познанію Россіи. Мюнхенъ 1924, CV+159 ст.
Никонов - Смородин М. — Поземельно - хозяйственное устройство крестьянской России. София 1939, 172 ст.
Новый Восток. Кн. 1—18. Москва. Всероссийская Научная Ассоциация Востоковедения.
Нольде Б. Э. — Внѣшняя политика. Историческіе очерки. Петроградъ 1915, 264 ст.
Норовъ Н. — Путешествіе по Святымъ мѣстамъ русскимъ. Часть II-ая. СПБ 1846, 384 ст.
Орчард Дж. — Экономическое развитие Японии. Москва 1933, 373 ст.
Пальмов Н. — Очерк истории Калмыцкого народа за время его пребывания в пределах России. Астрахань 1922, 137 ст.
Памятная книжка Якутской области на 1896 г. Якутскъ 1895. 151, 167, 117 и 101 ст.
Пиотровский В. — Северо-западный район. Москва 1927, 138 ст.
Полеус М. И. — Бурят—монгольская АССР. Москва 1937, 396 ст.
Попов К. — Техно-экономическая база Японии. Москва 1934, Ч. I. 230 ст.
Попов К. — Япония. Очерки географии и экономики. Москва 1931, 447 ст.
Пржевальскій Н. М. — Изъ Зайсана черезъ Хами въ Тибетъ и на верховья Желтой Рѣки. СПБ 1883, 474 ст.
Проблемы Волго-Каспия. Т. I-II. Ленинград 1934.
Салтыковъ А. — Двѣ Россіи. Мюнхенъ 1923, 123 ст.
Союз С.С.Р. — (Политико-администрат. карта), Н.К.В.Д. Москва 1938.
С.С.С.Р. в цифрах. Москва 1934, 224 ст.
Саханскій В. А. — Очеркъ Амурской области. Петербургъ 1909, 272 ст.
Свѣдѣнія о земледѣльческой полосѣ въ Сибири. СПБ 1901, 90 ст.
Семеновъ В. П. — Россія:
  Т. I. Московская промышленная область. СПБ 1899, 484 ст.
  Т. II. Среднерусская черноземная область. СПБ 1902, 717 ст.
  Т. III. Озерная область. Петербургъ 1900, 456 ст.
  Т. V. Урал и Приуралье. Петербургъ 1914, 669 ст.
  Т. VI. Ср. і Ніжн. Поволжье і Заволжье. Петербургъ 1901, 599 ст.
  Т. VII. Малороссія. Петербургъ 1903, 517 ст.
  Т. IX. Верхнее Поднѣпровье и Бѣлоруссія. Петербургъ 1905, 619 ст.
  Т. XIV. Новороссія и Крымъ. 1910. 983 ст.
  Т. XVIII. Киргизскій край. Петербургъ 1903, 478 ст.
Серебрянниковъ Н. Н. — Великій отходъ. (Разсѣяніе по Азіи бѣлыхъ русскихъ армій). Харбинъ 1936, 268 ст.
Середонинъ С. М. — Историческая географія. Петроградъ 1916, 244 ст.
Сибирь. Ея современное состояние и ея нужды. Сборникъ статей подъ ред. I. С. Мельника. СПБ 1908, 294 ст.
Сибирская Советская Энциклопедия. Ленинград. Т. I. А-Ж. 1929, 987 ст.; Т. II З-К. 1931, 1151 ст.; Т. III. Л-Н. 1932, 803 ст.
Скальковскій К. — Маленькая Хрестоматія. Мнѣнія русскихъ о самихъ себѣ. СПБ 1904, 214 ст.
Скопинъ В. Н. — Средняя Азія и Индія. Москва 1904, 248 ст.
Случевскій К. К. — По Сѣверо-Западу Россіи. Т. I. По Сѣверу Россіи. СПБ 1897. 456+XX ст. Т. II. По Западу Россіи. СПБ 1897, 610+XII ст.
Соболевъ М. Н. — Экономическое значеніе сибирской железной дороги. Томскъ 1900, 34 ст.
Средняя Азія. Сборникъ подъ ред. Е. Смирнова. Ташкентъ 1896, 212 ст.
Станкевич В. — Менделеевъ, великий русский химик. Прага 1923, 201 ст.
Урсинъ М. — Очерки изъ психологіи славянского племени. Славянофилы. СПБ 1887, 224 ст.
Халдеев В. — Якутская АССР. Москва 1927, 98 ст.
Чайковскій А. П. — Родина народовъ арійской расы — гдѣ она была и отчего покинута. Часть I. Москва 1910, 164 ст.
Челинцев А. Н. — Сельско-хозяйственная география России. Берлин 1923, 132 ст.
Шаховской Н. — Сельско-хозяйственныя отхожія промыслы. Москва 1896, 256 ст.
Шестаков А. — Краткий курс истории СССР. Москва 1937, 222 ст.
Шустов Б. — Крымская АССР. Москва 1927, 63 ст.
Энциклопедическій Словарь Брокгауза и Ефрона. С.-Петербургъ.
Энциклопедическій Словарь Новый. Брокгауза и Ефрона. С.-Петербургъ.
Энциклопедия Большая Советская. Москва-Ленинград.
Филиппсонъ А. — Средиземье. (Область Средиземного моря). Его географическая и культурная характеристика. Москва 1911, 270 ст.
Югов А. — Народное хозяйство Сов. России и его проблемы. Берлин 1929, 270 ст.
Центрографическая лаборатория им. Д. И. Менделеева. К пятнадцатилетию октября (1917-1932). Центрография I. Ленинград 1933, 44 ст.
Ядринцевъ Н. М. — Сибирь какъ колонія. СПБ 1882, 472 ст.

II

Barner E. — Charakter narodowy i kształtujące go czynniki. Warszawa 1933, 464 st.
Dzwonkowski Wł. — Rosja—Chiny—Mongolja w stosunkach dziejowych. Warszawa 1937. 111 st.
Fouillée A. — Szkic psychologiczny narodów europejskich. Warszawa (b. r.) 566 st.
Jeliński Czesł. — Irak. Warszawa 1938, 100 st.
Kawtaradze J. — Gruzja w zarysie historycznym. Warszawa 1929. 191, 23, 6, 7 st.
Komorowski Wład. — Syberja jako czynnik gospodarstwa światowego. Warszawa 1936. 492 st.
Komorowski Wład. — Daleki Wschód w międzynarodowej polityce gospodarczej. Warszawa 1931. 681 st.
Koneczny F. — Dzieje Rosji. Warszawa 1921. 296 st.
Kułakowski S. — Pięćdziesiąt lat literatury rosyjskiej. 1884—1934. Warszawa 1939. 426 st.
Nowakowski — Europa Wschodnia i Azja Północna. (Wielka Geografja Powszechna T. E. i M.). Warszawa 1936. 595 st..
Pol W. — Persja. Warszawa 1928. 250 st.
Przeworski S. — Azja Zachodnia (Wielka Geografja Powszechna T. E. i M.). Warszawa 1934. 285 st.
Reisner L. — Afganistan. Przekład z niem. Z. Otm. Warszawa 1929, st. 141.
Rezul—Zade—Azerbajdżan w walce o niepodległość. Warszawa 1938. 182 st.
Smolik P. — Przez lądy i oceany. Warszawa 1922. 161 st.
Smolik P. — Gandara i Turfan. „Arkady", Warszawa, 1936, st. 504—517.
Smolik P. — Pod Ałtajem (szkice z Azji) Kraków 1923. 42 st.
Smolik P. — Wśród wyznawców Burchan-Buddhy. Szkice z życia, opowieści i legendy mongoło-burjatów. Kraków 1925, 236 st.
Srokowski Stan. — O rozpowszechnieniu się antropologicznego typu ukraińskiego między Wisłą, Dniestrem i Horyniem. Warszawa 1914. 16 st.
Sulatycki P. — Kubań. Warszawa 1930. 64 st.
Teslar T. (i inni) — Mapa administracyjna Rosji Europejskiej (Z S.R.R.), w skali 1:4.000.000. Warszawa 1928.

Tewzadze W. — Kaukaz. Warszawa. 1933. 106 ст.
Toeplitz-Mrozowska J. — Moja wyprawa na Pamiry. Lwów 1935. 93 ст.

III

Ahmad H. M. — Kampf um leere Räume. Leipzig 1940. 154 ст.
Antonowytsch M. — Kultur der Ostslawen (Ukrainer, Weissruthenen, Russen). (Handbuch d. Kulturgeschichte. Lfg. 72—73). Potsdam 1940. ст. 55—125.
Banniza v. Bazan H. — Familie, Rasse, Volk. Leipzig 1934. 74 ст.
Boveri M. — Das Weltgeschehen am Mittelmeer. Leipzig 1936. 544 ст.
Büdel A.—Transkaukasien. Eine technische Geographie. Gotha 1926. VIII, 152 ст.
Cehelskyj L. — Die grossen politischen Aufgaben des Krieges im Osten und die ukrainische Frage. Berlin 1915. 44 ст.
Danckwortt P. — Sibirien und seine wirtschaftliche Zukunft. Leipzig u. Berlin. 1921. 271 ст.
Haushofer K. — Weltpolitik von heute. Berlin 1934. 308 ст.
Haushofer H.—Das agrarpolitische Weltbild. Leipzig 1939. 88 ст.
Hinz W. — Iran. Politik und Kultur von Kyros bis Rezâ Schah. Leipzig 1938. 138 ст.
Junge R. — Das Problem der Europäisierung Orientalischer Wirtschaft dargestellt an der Verhältnissen der Sozialwirtschaft von Russisch—Türkestan. Weimar 1915. Bd. I. 516 ст.
Kremling E. — Russland. U. d. S.S.R. „Iro". 1939. 55 ст.
Litten W.—Persien. Berlin u. Leipzig 1920. 396 ст.
Mitteleuropa. Osteuropa. (Handbuch der geographischen Wissenschaft). Potsdam. 1933. 498 ст.
Niedermayer O. — II. Persien u. Afganistan „Handbuch d. Geographischen Wissenschaft. Vorder und Südasien...". Wilpark—Potsdam 1937. 63-125 ст.
Oehlrich C.—Das politische System der Orientalischen Staaten. Leipzig — Berlin 1940. 88 ст.
Pahl W. — Politische Antlitz d. Erde. Leipzig 1940. 234 ст.
Polschtschak — Polen von der Ostsee bis zum Schmarzen Meer. Berlin—Wien 1916. 36 ст. „Verlag des Bundes zur Befreiung der Ukraine".
Rudnyćkyj St. — Ukraina (Land und Volk). Wien 1916. 416+XL ст.
Sanders A. — Um die Gestaltung Europas. München 1938. 383 ст.
Schmitz P. — All-Islam! Weltmacht von Morgen? Leipzig 1937. 260 ст.
Stöhlin K.—Russisch—Turkestan gestern und Heute. Königsberg 1935. 56 ст.
Walter R.—Innerasien im Ringen der Mächte. Berlin 1914. 120 ст.

IV

Goode J. Paul. — Goode's School Atlas... New York, Chicago, San Francisco 1937. 287 ст.
Haldane J. B. S. — The Inequality of Man. London 1937. 276 ст.
Hornbeck Stanley K.—Contemporary Politics in the Far East. New York 1926. 466 ст.
Horrabin J. F. — An Atlas of Current Affairs. London 1936. 168 ст.
Murray Edw. — With the Nomads of Central Asia. „The National Geographic Magazine", Washington 1936. I. 57 ст.
The Statesmans Yearbook. 1939. London 1939.
Sun Yat-Sen. — The International Development of China. New York, London 1929. 265 ст.

V

Balet I. C. — La Mandchourie. Paris. 1932. 222 ст.
La Mandchourie et le Japon Paris. 1922. 196 ст.
Pahl W. — Les routes aériennes du globe. Paris 1937. 238 ст.
Short E. H. — Esquisse de Geopolitique. Paris 1936. 222 ст.
Stoddard Lothrop — Le Nouveau Monde de l'Islam. Paris 1921. 321 ст.
Uyehara S. M. Sc — The Industry and Trade of Japan. London 1926, 326 ст.

VI

Антонович М. — Історія України. Т. I—II. Прага 1941. 80 і 80 ст.
Биковський Л.—Проблема сільського господарства в Україні. Варшава 1940. 18 ст.
Братіяну Г. І. — Початки торговлі на Чорному морі. Варшава 1940. 44 ст. (Український Чорноморський Інститут № 3).
„Вогонь" (часопис). Варшава, №№ 1—4. 1940—41.
Дорошенко Д. — Славянський Світ. Берлін 1922. Т. І, III. 240 і 264 ст.
Губчак О. — До Української Імперії. „За Велич. Нації"... Львів 1938, ст. 130 — 137.
Губчак О. — Геополітичне розуміння історії. „Нація в Поході". Берлін 1940, № 7—8, ст. 10—14.
Іванис В. — Енергетичне господарство України та Півн. Кавказу. Варшава 1934. 141 ст.
Іванис В. — Промисловість України і Північного Кавказу. Варшава 1938. 155 ст.
Крипякевич І. — „Відвічна вісь України". Див. „Сьогодняшнє і Минуле", Львів 1939, № 1.
Кубійович В. — Атляс Українських та сумежних земель. Львів 1937. XLVIII ст. + 66 табл.
Кубійович В. — Географія України і сумежних земель. Т. І. Львів 1938. 512 ст.
Кулиняк О. — Чорноморська проблема в Українській промисловости. Варшава 1941. 47 ст. і схема (Український Чорноморський Інститут № 4).
Липа Ю. — Призначення України. Львів 1938. 308 ст.
Липа Ю. — Чорноморська доктрина. Варшава 1940. 131 ст. (Український Чорноморський Інститут № 1).
Липа Ю. — Панування, Труд і Лад. Варшава 1940. 8 ст.
Огієнко А. — Комунікаційне летунство в Чорноморському просторі. Варшава 1941. 32 ст. (Український Чорноморський Інститут № 6).
Рабінові̇ч С.—Історія громадської війни. Харків 1933. 171 ст.
Рудницький С. — Україна в світлі політичної географії. Берлін 1923. 282 ст.
Рудницький С. — Основи землезнання України. Част. I—II. Прага 1923. 526 ст.
Смірнов П. — Волзький шлях і стародавні Руси (Українська Академія Наук) Київ 1928. 228 ст.
„Східній Світ" (часопис) Київ—Харків.
Чорноморський Простір. Атляс. Варшава 1941. 50 ст. (Український Чорноморський Інститут. № 7).
Шамека І. Т. — Сіль і нафта на території УССР. Київ 1938. 52 ст.
Шовгенів І. — Водне господарство в басейні р. Дніпра на Україні. Варшава 1934. 57 ст. і 4 мапи.
Шовгенів І. — Енергетичні ресурси на українських землях. Варшава 1940. 23 ст.
Шовгенів І. — Водне господарство на українських землях в Европі. Варшава 1941. 97 ст.
Шовгенів І. — Чорне море. Гідрографія Чорного моря та його басейну. Варшава 1941. 112 ст. (Український Чорноморський Інститут № 5).
Щербаківський В. — Формація Українського народу. Подебради 1927. 46 ст. (Нове видання — Прага 1941).

INHALTSVERZEICHNIS

ЗМІСТ

СПИС СХЕМ

ІНШІ ПОЛІТИЧНІ ПРАЦІ ЮРІЯ ЛИПИ:

1. Королівство Київське по проєкту Бісмарка. Одеса 1917. „Народній Стяг". 10 ст.
2. „Союз Визволення України" (опис діяльности). Київ—Одеса 1918. „Народній Стяг" 32 ст.
3. Українська доба. Варшава 1936. „Народній Стяг" 24 ст
4. Українська Раса. Варшава 1937. „Народній Стяг" 24 ст.
5. Призначення України. Львів 1938. 308 ст.
6. Панування, Труд і Лад. Варшава 1940. 8 ст.
7. Russsland und seine geopolitischen Möglichkeiten. Warschau 1940. 26 ст.
8. Чорноморська доктрина. Варшава 1940. 124+6 ст. (Видання Українського Чорноморського Інституту ч. 1).
9. Українська Раса І. (Біольогічна політика). Варшава 1941. 13 ст.